

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η «Επιτροπή Διαφώτισης» του ΚΚΕ και η ελληνική πεζογραφία
στις Λαϊκές Δημοκρατίες (1949-1954)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελένη Πούλου

ΑΘΗΝΑ 2019

Τριμελής Επιτροπή

Νίκος Θεοτοκάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Νίκος Κοταρίδης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Άννα Ματθαίου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Copyright © Ελένη Πούλου, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη κάθε δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή γνώμων της συγγραφείας.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	5
Εισαγωγή.....	7
Μεθοδολογικά.....	9

Κεφάλαιο πρώτο: Ιστορικό πλαίσιο

Πολιτική προσφυγιά: Η επιβίωση της πατρίδας στην υπερορία.....	12
Από το Μπούλκες στο Βουκουρέστι: Ο νέος εκδοτικός μηχανισμός.....	14
Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα».....	15

Κεφάλαιο δεύτερο: Η Επιτροπή Διαφώτισης

Το ιδεολογικό μέτωπο.....	20
Σύσταση και λειτουργία του Λογοτεχνικού Κύκλου.....	22

Κεφάλαιο τρίτο: Το λογοτεχνικό πεδίο στην υπερορία

Περί στράτευσης.....	27
«Κάψτε τον Ραφαήλ»: Οι αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού.....	28
Μαρξισμός και λογοτεχνική κριτική: Η πολεμική στον φορμαλισμό.....	33
Η ελληνική εκδοχή του ζντανοφισμού.....	36

Κεφάλαιο τέταρτο: Πρόσληψη, δημιουργία και κριτική του λογοτεχνικού έργου

Η λογοτεχνική παραγωγή στην υπερορία και στην Ελλάδα.....	41
Οδηγίες προς ναυτιλλομένους.....	46
Ιδεολογικοποίηση του λαϊκού και εθνικοί ποιητές.....	50
Κριτική στη Γενιά του '30.....	55
Σικελιανός, Καζαντζάκης: Η ένταξη των ανένταχτων.....	60

Κεφάλαιο πέμπτο:
Τα έργα και οι δημιουργοί τους

«Ερμηνευτική περιγραφή» καταλόγου.....	65
Δύο μυθιστορήματα: Λειτουργίες και μοτίβα	
Κώστα Μπόση, <i>Εμείς θα νικήσουμε</i>	68
Γιώργη Γρίβα, <i>Καινούργιοι άνθρωποι</i>	72
Σημεία κριτικής.....	76
Πολιτικά και αισθητικά σφάλματα.	78
Ο ήρωας και το παράδειγμα της Ηλέκτρας.	86
Προβλήματα των διανοουμένων της υπερορίας.....	92
Επίλογος.....	100
Παράρτημα I	
Κατάλογος λογοτεχνικών εκδόσεων 1949-1954.....	104
Απορριφθέντα λογοτεχνικά έργα.....	109
Παράρτημα II	
Δείγματα επιστολών.....	110
Πηγές-Βιβλιογραφία.....	120

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διερευνά τον ρόλο που διαδραμάτισαν η Επιτροπή Διαφώτισης του ΚΚΕ και ο Λογοτεχνικός Κύκλος στον έλεγχο της λογοτεχνικής παραγωγής των ελλήνων πολιτικών προσφύγων στις Λαϊκές Δημοκρατίες κατά το χρονικό διάστημα 1949-1954. Παρουσιάζεται ο κατάλογος των λογοτεχνικών εκδόσεων του Εκδοτικού «Νέα Ελλάδα», όπως διασώζεται στο Αρχείο Επιτροπής Διαφώτισης ΚΚΕ, και μελετάται η επίδραση του δόγματος του σοσιαλιστικού ρεαλισμού στην εν λόγω παραγωγή, η πρόσληψη της ελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης και της Γενιάς του '30 από τους διανοούμενους πολιτικούς πρόσφυγες, καθώς και τα βασικά μοτίβα που διακρίνονται στα μυθιστορήματα της υπερορίας. Παράλληλα, σχολιάζονται πολιτικά και αισθητικά σφάλματα που επισημαίνει η Επιτροπή Διαφώτισης και αναδύονται ιεραρχίες που διαρθρώνονται στο λογοτεχνικό πεδίο της υπερορίας, όπως και διαφωνίες ή αντιθέσεις που αποτυπώνονται τόσο στην αλληλογραφία μεταξύ των διανοουμένων όσο και στην αρθρογραφία του περιοδικού *Νέος Κόσμος*.

Λέξεις-κλειδιά: Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», Επιτροπή Διαφώτισης ΚΚΕ, Λογοτεχνικός Κύκλος, πολιτικοί πρόσφυγες, υπερορία.

Abstract

This thesis explores the role played by the “Enlightenment Committee” and the Literary Circle of Communist Party of Greece (KKE) in controlling the literary production of the publishing house “Ekdotiko Nea Ellada” during the period 1949-1954. A list of literary publications, as preserved in the KKE Enlightenment Committee Archive, is presented in the paper, and the effect of socialist realism on this production is studied thoroughly. In addition, the relationship between the intellectuals of the political refugees with the Greek literary tradition and the Interwar generation is also demonstrated, as well as the basic literary patterns that stand out in the novels of the political refugees. At the same time, the thesis includes a commentary on the political and aesthetic errors pointed out to the writers by the Enlightenment Committee, the hierarchies that are structured in the literary field, as well as disagreements or contradictions between intellectuals as they are depicted both in their correspondence and in the *Neos Kosmos* magazine articles.

Keywords: Ekdotiko “Nea Ellada”, “Enlightenment Committee” of Communist Party of Greece, Literary Circle, political refugees.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εστιάζει στο έργο της Επιτροπής Διαφώτισης του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) κατά τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια και, κυρίως, στη λειτουργία του λογοτεχνικού της τμήματος, που από το 1953 συγκροτεί τον λεγόμενο Λογοτεχνικό Κύκλο. Περιγράφεται η πολιτική που χαράσσει το ΚΚΕ μετά την 6η Ολομέλεια το 1949 και τη μεταφορά της έδρας του στο Βουκουρέστι, η διαμόρφωση των προτεραιοτήτων του, η παρουσία του στις Λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης και τη ζωή των ελλήνων πολιτικών προσφύγων που έχουν καταφύγει σ' αυτές, και κυρίως η οργάνωση του διαφωτιστικού, παιδαγωγικού και εκπολιτιστικού του έργου, με επίκεντρο στη λογοτεχνική παραγωγή και κριτική.

Η λειτουργία και οι στόχοι της Διαφώτισης είναι εμφανείς στην παραγωγή του Εκδοτικού «Νέα Ελλάδα», που λειτουργεί στο Βουκουρέστι από το 1949 έως το 1954, οπότε και μετονομάζεται σε «Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις» για να συνεχίσει με ανανεωμένη φυσιογνωμία τη λειτουργία του μέχρι τη διάσπαση του κόμματος το 1968. Το ενδιαφέρον της εργασίας θα επικεντρωθεί στην πρώτη περίοδο του εκδοτικού μηχανισμού (1949-1954), εστιάζοντας στις λογοτεχνικές του επιλογές. Μέσα από αυτές διαφαίνεται η σχέση που διατήρησε –ή που θέλησε να διατηρήσει– το ΚΚΕ με την Ελλάδα, η στάση του απέναντι στις πολιτικές εξελίξεις, η εικόνα που διαμόρφωσε για την πατρίδα, η επαφή με την ελληνική πραγματικότητα και κατ' επέκταση με τα ελληνικά γράμματα, τη λογοτεχνία, τις τέχνες.

Πέρα από την παρουσίαση της ίδιας της παραγωγής, δηλαδή των λογοτεχνικών βιβλίων που περιλαμβάνονται στον κατάλογο των εκδόσεων (ονόματα συγγραφέων, τίτλοι έργων, προλογικά και κριτικά συνοδευτικά σημειώματα όπου υπάρχουν), καταβάλλεται προσπάθεια να ανιχνευθούν τόσο τα κριτήρια με βάση τα οποία έγιναν οι επιλογές όσο και ο λογοτεχνικός κανόνας που τείνουν να διαμορφώσουν. Για να περιγραφεί αυτός, είναι απαραίτητο να παρουσιαστεί ο ρόλος της Επιτροπής Διαφώτισης του ΚΚΕ και ο τρόπος λειτουργίας των τμημάτων που είχε υπό την εποπτεία της. Έμφαση δόθηκε στις εργασίες του Λογοτεχνικού Τμήματος της Επιτροπής Διαφώτισης, του μετέπειτα Λογοτεχνικού Κύκλου, στα δύο πρώτα χρόνια σύστασης και λειτουργίας του (1953-1954).

Η χρονική και θεματική οριοθέτηση της μελέτης υπαγορεύτηκε από τα αρχειακά διαθέσιμα στο Αρχείο της Επιτροπής Διαφώτισης του ΚΚΕ, τα πρακτικά των συζητήσεων και την αλληλογραφία μεταξύ των μελών του Λογοτεχνικού Κύκλου. Έτσι, συχνά γίνεται αναφορά σε λογοτέχνες και έργα που δεν εκδόθηκαν στο χρονικό διάστημα 1949-1954, αλλά κίνησαν το ενδιαφέρον των διανοουμένων της υπερορίας,¹ γέννησαν μεταξύ τους διάλογο, διαφωνίες ή αντιθέσεις και αποτέλεσαν προτεραιότητες στα «πλάνα δουλειάς» των επόμενων χρόνων. Αντίστοιχα, παρουσιάζονται αδρομερώς θέματα που απασχόλησαν ιδιαίτερα τα μέλη του Λογοτεχνικού Κύκλου, όπως οι αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, η προσέγγιση, κριτική και ερμηνεία της λογοτεχνικής παραγωγής στην πατρίδα, η πρόσληψη του μοντερνισμού και του έργου της Γενιάς του '30, η στάση απέναντι στον νατουραλισμό, τον υπερρεαλισμό και τον φορμαλισμό, ο δημοτικισμός και η λαϊκή παράδοση, η ελληνικότητα και το θέμα της εθνικής συνέχειας· ζητήματα που η τοποθέτηση απέναντί τους ήταν απαραίτητη προκειμένου να διαμορφωθεί η ταυτότητα της «Νέας Ελλάδας», την οποία στόχευε να δημιουργήσει η Επιτροπή Διαφώτισης.

1. Υπερορία ονομάζεται η αναγκαστική απομάκρυνση από τη χώρα, από τα όρια του κράτους, προσώπου ή προσώπων που κρίνονται ως ανεπιθύμητα, συνήθως εξαιτίας τέλεσης «σοβαρών αξιόποινων πράξεων». Στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία, ο όρος «υπερορία» έχει καθιερωθεί για να περιγράψει την πολιτική προσφυγιά που βίωσαν οι ηττημένοι του ελληνικού Εμφυλίου στις Λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης και στην ΕΣΣΔ.

Μεθοδολογικά

Για τη συγγραφή της εργασίας χρησιμοποιήθηκαν πρωτογενείς πηγές και δευτερογενές βιβλιογραφικό υλικό. Σε ό,τι αφορά τις πρώτες, η έρευνα επικεντρώθηκε στη μελέτη του Αρχείου της Επιτροπής Διαφώτισης του ΚΚΕ, που βρίσκεται στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) και περιλαμβάνει τα πρακτικά του Λογοτεχνικού Κύκλου, τους καταλόγους των εκδόσεων, τα «πλάνα δουλειάς» και τη σχετική αλληλογραφία. Στα ΑΣΚΙ, επίσης, έχει συγκεντρωθεί το μεγαλύτερο μέρος της λογοτεχνικής παραγωγής του Εκδοτικού «Νέα Ελλάδα», καθώς και το σύνολο των τευχών του περιοδικού *Νέος Κόσμος*,² όπου δημοσιεύονταν οι σχετικές λογοτεχνικές κριτικές.

Από τη λογοτεχνική παραγωγή του Εκδοτικού «Νέα Ελλάδα» αξιοποιήθηκαν κυρίως τα πρωτότυπα ελληνικά μυθιστορήματα που εκδόθηκαν μέσα στην πενταετία 1949-1954, τα οποία ήταν ελάχιστα, καθώς σ' αυτή την πρώτη φάση –και για λόγους που θα εξηγηθούν παρακάτω– δόθηκε έμφαση στη μετάφραση της σοβιετικής λογοτεχνίας, στο σοβιετικό μυθιστόρημα, ενώ στη νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισαν η ποίηση και το διήγημα. Μεταξύ των πεζογραφημάτων αναφέρονται τα έργα *Εμείς θα νικήσουμε* του Κώστα Μπόση, *Καινούργιοι άνθρωποι* του Γιώργη Γρίβα, *Σύντροφοι, καλημέρα!* της Μέλπωσ Αξιώτη, αλλά και το *Τέλος της μικρής μας πόλης* του Δημήτρη Χατζή, που αν και αποτελεί διηγηματική συλλογή κρίθηκε σκόπιμο να σχολιαστεί, καθώς εγείρει συζητήσεις μεταξύ των διανοουμένων του Λογοτεχνικού Κύκλου. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στη φιλολογική μελέτη του Νίκου Ζαχαριάδη *Ο αληθινός Παλαμάς*,³ που επανεκδίδεται στο Μπούλκες το 1948, καθώς «ο γενικός γραμματέας του ΚΚΕ όριζε την πνευματική ζωή της κομμουνιστικής παράταξης και το βιβλίο

2. Η κυκλοφορία της εφημερίδας *Νέος Κόσμος* άρχισε τον Απρίλιο του 1949, λίγο πριν από το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, ως δεκαπενθήμερη έκδοση με τον υπότιτλο «Επιλογή άρθρων από τον παγκόσμιο δημοκρατικό τύπο». Από τον Φεβρουάριο του 1950 η έκδοση έγινε μηνιαία, ενώ στις κοινότητες των πολιτικών προσφύγων συνέχισε να κυκλοφορεί ως περιοδικό, αποτελώντας θεωρητικό όργανο του κόμματος. Πέρα από άρθρα σχετικά με θεωρητικά και πολιτικά ζητήματα που απασχολούσαν το ΚΚΕ και τα αδελφά κόμματα, συχνά στις σελίδες του δημοσιεύονταν λογοτεχνικές κριτικές.

3. Ο *Αληθινός Παλαμάς* του Νίκου Ζαχαριάδη γράφτηκε το 1937, κυκλοφόρησε ευρύτερα το 1945 και επί της ουσίας συγκροτούσε αριστερή απάντηση στη μελέτη *Παλαμάς* (1936) του Κωνσταντίνου Τσάτσου, που παρουσίαζε τον ποιητή ως αποκλειστικά ιδεαλιστή και εθνοκεντρικό. Βλ. Δημήτρης Κόκορης, «Μαρξισμός και νεοελληνική λογοτεχνία: Περιληπτική χαρτογράφηση», *Το δέντρο* 222-223 (2018), σ. 19.

του *Ο αληθινός Παλαμάς*, που γνώρισε αλλεπάλληλες εκδόσεις από το 1945, έδινε γραμμή για το είδος των αναλύσεων που έπρεπε να ασκείται στα κείμενα».⁴

Για να γίνει πιο σαφές το σκεπτικό με το οποίο έκρινε η Επιτροπή Διαφώτισης τους λογοτέχνες της υπερορίας, να υπάρξει εμβάθυνση στις βασικές κατευθυντήριες γραμμές και τη σχετική καθοδήγηση, αναφέρονται και έργα που τελικώς απορρίφθηκαν από τη λογοτεχνική κριτική, όπως το μυθιστόρημα της Έλλης Αλεξίου *Το πάλαιμα όλο κι αλλάζει πίστα* και το θεατρικό έργο της Μέλπως Αξιώτη *Τη λέγανε Ηλέκτρα*. Η παρουσίαση της κριτικής σε όλα τα παραπάνω κείμενα προκύπτει από τη μελέτη του αρχείου και των βιβλιοκρισιών που δημοσιεύτηκαν στον *Νέο Κόσμο*.

Σε ό,τι αφορά το δευτερογενές βιβλιογραφικό υλικό, βασικό οδηγό στην προσέγγιση του θέματος αποτέλεσε το βιβλίο των Άννας Ματθαίου και Πόπης Πολέμη *Από το βουνό στην υπερορία: Η εκδοτική περιπέτεια των Ελλήνων κομμουνιστών (1947-1968)*, που παραθέτει πολύτιμες πληροφορίες τόσο για το στήσιμο και τη λειτουργία του Εκδοτικού όσο και για τη λογοτεχνική παραγωγή. Παράλληλα, επιχειρήθηκε να χρησιμοποιηθεί ως θεωρητικό εργαλείο για την περιγραφή των δυνάμεων που αναπτύσσονται στο διανοητικό πεδίο της υπερορίας το ερμηνευτικό σχήμα που προτείνει ο Πιερ Μπουρντιέ στο έργο του *Οι κανόνες της τέχνης: Γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*,⁵ καθώς:

Πολλές από τις πρακτικές και τις αναπαραστάσεις των καλλιτεχνών και των συγγραφέων (παραδείγματος χάρη, η αμφιθυμία τους τόσο απέναντι στον «λαό» όσο και απέναντι στους «αστούς») δεν μπορούν να ερμηνευτούν παρά μόνο αναφορικά με το πεδίο εξουσίας, στο εσωτερικό του οποίου το λογοτεχνικό πεδίο καταλαμβάνει μια θέση κυριαρχούμενη.⁶

Από τη μελέτη και ανάλυση των πηγών ο ερευνητής αποκτά μια ολοκληρωμένη εικόνα για τη λειτουργία της Διαφώτισης, τις ιεραρχίες, τους στόχους και τις προτεραιότητες ενός κύκλου διανοουμένων της ελληνικής Αριστεράς που έδρασε έξω από την πατρίδα,

4. Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία την παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Πόλις, Αθήνα 2006, σ. 215.

5. Ως λογοτεχνικό πεδίο ορίζεται ο μικρόκοσμος που παρεμβάλλεται μεταξύ του λογοτεχνικού έργου και του κοινωνικού κόσμου. Πρόκειται για ένα σύνολο δυνάμεων που αναπτύσσονται και ασκούνται μεταξύ όλων όσων έχουν «επαγγελματική» σχέση με τη λογοτεχνία και επιδρούν τόσο στη δημιουργία των έργων όσο και στη δημιουργία των δημιουργών τους. Όπως επισημαίνει η Βενετία Αποστολίδου, το διανοητικό πεδίο στην υπερορία παρουσιάζει όλα τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην έννοια: «Οι μεμονωμένοι διανοούμενοι, οι ομάδες διανοουμένων (που συνήθως συσπειρώνονται γύρω από περιοδικά) δρουν και εκφράζουν τις σχέσεις τους μέσα σ' ένα στενό πλέγμα σχέσεων που ορίζεται από τις κοινές ιστορικές εμπειρίες, την κοινή πολιτική τοποθέτηση αλλά και έναν κοινό τρόπο ζωής, από τον οποίο κανείς δεν μπορούσε να διαφοροποιηθεί» (Βενετία Αποστολίδου, *Λογοτεχνία και ιστορία στη μεταπολεμική Αριστερά: Η παρέμβαση του Δημήτρη Χατζή 1947-1981*, Πόλις, Αθήνα 2003, σ. 26).

6. Pierre Bourdieu, *Οι κανόνες της τέχνης: Γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σ. 329.

αλλά με το βλέμμα στραμμένο σ' αυτή και με όραμα για το μέλλον της. Λίγο λίγο σκιαγραφείται, λοιπόν, το πρόσωπο της «Νέας Ελλάδας» που οραματίστηκε το ΚΚΕ στην υπερορία· μιας σοσιαλιστικής πατρίδας χωρίς δικό της έδαφος, αλλά με δικές της αφηγήσεις για τη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία, την ιστορία και τον πολιτισμό.

Τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία επιχείρησε να απαντήσει αυτή η εργασία είναι τα εξής:

- Πώς καθοδηγούσε η Επιτροπή Διαφώτισης τους λογοτέχνες και με ποιο τρόπο ασκήθηκε κριτική στο έργο τους, πριν αλλά και μετά την έκδοσή του; Ποιες υπήρξαν οι φάσεις αυτής της διαδικασίας;
- Ποιοι Νεοέλληνες λογοτέχνες επιλέχθηκαν ώστε να εκδοθούν τα έργα τους από το Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα» και βάσει ποιου σκεπτικού;
- Ποια λογοτεχνικά χαρακτηριστικά επιδοκίμαζε η κριτική και ποια όχι; Ποια βιβλία απορρίφθηκαν και για ποιους λόγους;
- Πώς παρουσίασε τη νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή η φιλολογική κριτική των διανοουμένων του ΚΚΕ και πώς αυτή συντάσσεται με τις ιδεολογικές, παιδευτικές και άλλες προτεραιότητες του κόμματος;

Ακόμη, έγινε προσπάθεια ώστε να προκύψει μια «τυπολογία» του νεοελληνικού μυθιστορήματος της υπερορίας, η οποία εστιάζει σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα και λειτουργίες που αφορμώνται από τις μορφολογικές προσεγγίσεις του Βλάντιμιρ Προπ.⁷ Τέλος, διατυπώνονται υποθέσεις και περιφερειακά ερωτήματα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος μιας ευρύτερης μελέτης και αφορούν τις διακυμάνσεις που παρουσίασαν οι σχέσεις των διανοουμένων με το ΚΚΕ, το πώς οι κανονιστικές αρχές της λογοτεχνικής κριτικής που ασκούσε η Επιτροπή Διαφώτισης παρεμβάλλονταν στη λογοτεχνική πρακτική των δημιουργών, κατά πόσο η Διαφώτιση υπήρξε ετεροκατευθυνόμενη αναπαραγωγός της ιδεολογίας που κατασκευαζόταν τον ίδιο καιρό στη Σοβιετική Ένωση, εάν και σε ποιο βαθμό οι διανοούμενοι του Λογοτεχνικού Κύκλου άρθρωσαν ανεξάρτητο προσωπικό λόγο, ποιες φυγόκεντρες δυνάμεις/ρωγμές χαραχτηκαν στο πλαίσιο της κομματικής νομιμότητας και εντέλει ποιο γενικότερο παιδευτικό όραμα υπηρέτησε αυτή η προσπάθεια.

7. Βλάντιμιρ Προπ, *Μορφολογία του παραμυθιού: Η διαμάχη με τον Κλωντ Λεβί-Στρως και άλλα κείμενα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2009.

Κεφάλαιο πρώτο: Ιστορικό πλαίσιο

Πολιτική προσφυγιά: Η επιβίωση της πατρίδας στην υπερορία

Τον Αύγουστο του 1949, μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ) στον ελληνικό Εμφύλιο, η ηγεσία του ΚΚΕ αγωνίστηκε για να διασώσει όσο το δυνατόν περισσότερες δυνάμεις του. Έτσι, άνοιξε επίσημα την αυλαία για τη μετακίνηση-υποχώρηση των ανταρτών του προς τις όμορες χώρες. «Τα συμμαχικά προς το ΚΚΕ και ιδεολογικά προσκείμενα στη Σοβιετική Ένωση καθεστώτα της Αλβανίας και της Βουλγαρίας απορρόφησαν τα δύο βασικά ρεύματα εξόδου, όπως διαμορφώθηκαν, αφενός από την περριοχή Βίτσι-Γράμμου στα τέλη του Αυγούστου του 1949, και αφετέρου από το Παγγαίο και την οροσειρά της Ροδόπης τον Σεπτέμβριο».⁸

Οι μαχητές του ΔΣΕ και οι πληθυσμοί που τους ακολούθησαν δεν διέφευγαν μόνον από τα καταγιστικά πυρά του Εθνικού Στρατού. Διέφευγαν κυρίως από τις σκληρές διωκτικές πραγματικότητες και τις αντεκδικήσεις που θα ακολουθούσαν την παράδοσή τους στις αρχές, από τα στρατοδικεία, τις θανατικές καταδίκες και τις μακροχρόνιες συνθήκες εγκλεισμού που τους επιφύλασσε το θεσπισμένο από την ελληνική πολιτεία νομικό πλαίσιο του Εμφυλίου Πολέμου. Σε κάθε περίπτωση όμως αντιμετώπιζαν την έξοδό τους ως προσωρινή κατάσταση.⁹

Οι «παρτιζάνι γκρέκι», όπως τους χαρακτήριζαν τιμητικά στις χώρες υποδοχής, αποτέλεσαν μια διακριτή κοινότητα που, τροφοδοτούμενη στην αρχή από το κομματικό σύνθημα «το όπλο παρά πόδα» και με το βλέμμα στραμμένο στην Ελλάδα, παρέμεινε στις χώρες της υπερορίας για δεκαετίες και οργάνωσε εκεί τη ζωή της, ανάλογα με τις συνθήκες διαμονής, εκπαίδευσης και εργασίας που διαμορφώθηκαν σε κάθε κράτος.

[Ο]ι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες ενσωματώθηκαν στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα των χωρών που τους φιλοξενούσαν, διατηρώντας –με σημεία αναφοράς την ιδεολογία τους και το εξόριστο πλέον ΚΚΕ– ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς με την πατρίδα τους. Με πρωτοβουλίες των κομματικών τους οργανώσεων αλλά και με τη βοήθεια και αρωγή των ντόπιων Αρχών, συγκρότησαν αξιόλογες προσφυγικές κοινότητες σε όλη σχεδόν την ανατολική

8. Ιωάννα Παπαθανασίου, «Πρόσφυγες στις “Νέες Πατρίδες”: Η ελληνική διασπορά στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού», *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Ανατολική Ευρώπη*, Πρακτικά Ημερίδας, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2011, σ. 12.

9. *ό.π.*, σ. 13.

Ευρώπη και μερίμησαν για τη διάσωση της γλώσσας τους, των ηθών και εθίμων τους, των πολιτισμικών τους παραδόσεων και γενικά για τη διατήρηση της ελληνικής τους εθνικής ταυτότητας.¹⁰

Πρόκειται για μια ιδιόμορφη περίπτωση προσφυγιάς, που «όφειλε να βιωθεί ως άνοδος σε μια κοινωνική συνθήκη ανθρωπινότερη, ασφαλέστερη και δικαιότερη».¹¹ Η Βενετία Αποστολίδου υποστηρίζει πως η ιδιαιτερότητα αυτής της εξορίας έγκειται στο γεγονός ότι συνδύαζε μια εμπειρία ήττας στην πατρίδα και μια εμπειρία νίκης στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης –τη ζωή στον κόσμο του υπαρκτού σοσιαλισμού. Υπολογίζεται πως το 1949 μεταφέρθηκαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες 55.881 Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες.¹²

Οι πολιτικές διεργασίες που συντελέστηκαν στους κόλπους αυτού του τμήματος του ελληνισμού παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το επίσημο ελληνικό κράτος προσδοκούσε την οριστική αποκοπή των πολιτικών προσφύγων από την ελληνική πραγματικότητα, στερώντας τους την ελληνική ιθαγένεια, ενώ παράλληλα συστατικό στοιχείο της πολιτικής του ΚΚΕ υπήρξε η καλλιέργεια του νόστου, του πόθου της επιστροφής στην πατρίδα. Πρωταγωνιστικό ρόλο στη διατήρηση αυτού του πόθου, στη διαμόρφωση της ταξικής συνείδησης των πολιτικών προσφύγων αλλά και στην ενδυνάμωση της εθνικής τους ταυτότητας διαδραμάτισαν οι εκδόσεις του Εκδοτικού «Νέα Ελλάδα»· πολιτικές, ιστορικές και λογοτεχνικές. Το Κομμουνιστικό Κόμμα και η Επιτροπή Διαφώτισης που είχε υπό τον έλεγχο του ανέλαβαν έναν ευρύτερο παιδευτικό ρόλο που αφορούσε την τεχνική κατάρτιση, την εκπαίδευση και τον «εκπολιτισμό» των ελλήνων πολιτικών προσφύγων.

Σύμφωνα με τη Βενετία Αποστολίδου, το διανοητικό πεδίο της πολιτικής προσφυγιάς προσφέρεται ιδιαίτερα για τη μελέτη της συγκρότησης ταυτοτήτων, καθώς οι έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες προσπαθούν να συγκροτήσουν μια νέα ταυτότητα ενώ βρίσκονται μεταξύ δύο κόσμων:

10. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΣΤ', «Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα», Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.-Εταιρεία Ιστορικών Εκδόσεων, Αθήνα 2000, σ. 15.

11. Βενετία Αποστολίδου, *Τραύμα και μνήμη: Η πεζογραφία των πολιτικών προσφύγων*, Πόλις, Αθήνα 2010, σ.18.

12. Ιωάννα Παπαθανασίου, *ό.π.*, σ. 14 και Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *Από το βουνό στην υπερорία: Η εκδοτική περιπέτεια των ελλήνων κομμουνιστών (1947-1968)*, Βιβλιόραμα-ΑΣΚΙ, Αθήνα 2003, σ. 39. Γενικότερα, ο συνολικός αριθμός των πολιτικών προσφύγων υπολογίζεται σε 55.000-60.000. Στους πολιτικούς πρόσφυγες του Εμφυλίου συμπεριλαμβάνονται ηττημένοι μαχητές και μαχήτριες του ΔΣΕ, πολιτικά στέλη του ΚΚΕ που είχε τεθεί εκτός νόμου, άμαχοι κυρίως από τις πληγείσες επαρχίες της Δυτικής Μακεδονίας και άλλες περιοχές της βόρειας Ελλάδας, καθώς και παιδιά που για διάφορους λόγους (οικειοθελώς ή όχι) οδηγήθηκαν στις χώρες αυτές.

Ηττημένοι πολιτικά, κουβαλούν τα τραύματα του Εμφυλίου και τις αναμνήσεις από την πατρίδα, είναι εγκλωβισμένοι σε ένα στενό ιδεολογικό σύστημα το οποίο σε διάφορους βαθμούς συμμερίζονταν και οι ίδιοι, ενώ η επικοινωνία με τη Δυτική Ευρώπη, σε μια περίοδο κατά την οποία ξεπηδά μια ανανεωτική σκέψη στο χώρο της Αριστεράς γύρω από τα ζητήματα της κουλτούρας είναι μηδαμινή.¹³

Από το Μπούλκες στο Βουκουρέστι: Ο νέος εκδοτικός μηχανισμός

Η πρώτη ομάδα ελλήνων πολιτικών προσφύγων είχε εγκατασταθεί στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας το καλοκαίρι του 1945. «[Κ]αθώς η “λευκή τρομοκρατία” είχε ήδη αρχίσει να ξεδιπλώνεται, η φυγάδευση στο εξωτερικό ήταν ένα μέτρο προφύλαξης των στελεχών από τυχόν σύλληψη ή ακόμα και δολοφονία. Τελικά, αποδείχτηκε ότι θα αποτελούσαν πολύτιμο δυναμικό για τον Δημοκρατικό Στρατό, στην πρώτη φάση της ανάπτυξής του».¹⁴ Από τους πρώτους μήνες της εγκατάστασης στήθηκε εκδοτικός μηχανισμός υπό την εποπτεία της Επιτροπής Διαφώτισης της εκεί κομματικής οργάνωσης, ο οποίος μεταξύ άλλων ανέπτυξε μεταφραστικό έργο, ανέλαβε την έκδοση σχολικών εγχειριδίων, καθώς και της εφημερίδας *Η φωνή του Μπούλκες*. Με το λογότυπο «Ελεύθερη Ελλάδα», από τα πιεστήρια του Μπούλκες ειδικότερα προέρχονταν: κομματικές εκδόσεις, στρατιωτικά εγχειρίδια, πολιτικά και σχολικά βοηθήματα, πρωτότυπα διηγήματα από τον ελληνικό αγώνα –όπως η *Μουργκάνα* του Τάκη Χατζή–, αλλά και διηγήματα συγγραφέων από τη Σοβιετική Ένωση –επίσης εμπνευσμένα από τον πόλεμο– που μεταφράζονταν πυρετωδώς από τα ρωσικά, με σκοπό να εμφυσήσουν θάρρος και αυταπάρνηση στους μαχητές του ΔΣΕ. Η οδηγία του κόμματος ήταν «να προσεχτούν ιδιαίτερα έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας».¹⁵

Τυπογραφεία λειτούργησαν και αλλού. Τόσο στο κλιμάκιο του Γράμμου και στο Γενικό Αρχηγείο όσο αργότερα και στο κλιμάκιο της Κεντρικής Επιτροπής, που είχε την έδρα της στο Βουκουρέστι, τυπώνονταν δεκάδες έγγραφα, περιοδικός τύπος και εφημερίδες. Το καλοκαίρι του 1948, μετά την οριστική ρήξη στις σχέσεις του Τίτο με την Κομμουνιστική οργάνωση, η έδρα του τυπογραφείου μεταφέρθηκε από το Μπούλκες στο Βουκουρέστι, μαζί με το κλιμάκιο του Βελιγραδίου, τον ραδιοφωνικό σταθμό «Ελεύθερη Ελλάδα» και το

13. Βενετία Αποστολίδου, *Λογοτεχνία και ιστορία στη μεταπολεμική Αριστερά*, ό.π., σ. 234.

14. Πολυμέρης Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση: Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014, σ. 137.

15. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, ό.π., σ. 33 και Αγγέλα Καστρινάκη, ό.π., σ. 371.

μεταφραστικό συνεργείο της Βουδαπέστης. Το νέο τυπογραφείο λειτούργησε κανονικά από τις αρχές του 1949, ενώ –πέρα από έδρα της Κομμουνιστικής Βουκουρέστι θα αποτελέσει και νέα έδρα της ηγεσίας του ΚΚΕ μετά την ήττα του στον Εμφύλιο.

Στη μεταφορά του τυπογραφείου σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι Αιγυπτιώτες Λάμπης Ράμπας και Γιώργης Δήμου. Ο Πέτρος Ρούσος, υπουργός Εξωτερικών της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης, όρισε τα καθήκοντα και έθεσε τις προτεραιότητες, ενώ η Έλλη Αλεξίου και ο Γιώργος Αθανασιάδης ανέλαβαν να ξεκινήσουν την έκδοση νέων σχολικών εγχειριδίων με τη βοήθεια της Επιτροπής Βοήθειας στο Παιδί (ΕΒΟΠ), που είχε συγκροτηθεί ήδη από τον Μάιο του 1948 και έδρευε στη Βουδαπέστη.

Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα»

Τα βιβλία που τυπώνονται στο Βουκουρέστι φέρουν το λογότυπο Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», από το τέλος του 1949 μέχρι και τον Οκτώβριο του 1954. Επικεφαλής του Εκδοτικού ήταν ο Κώστας Καραγιώργης, μέχρι τη σύλληψή του μετά την 7η Ολομέλεια του 1950, και τον διαδέχονται οι Βάσσης Γεωργίου, Λάμπης Ράμπας και Χρήστος Κοσμίδης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει τόσο το όνομα του Εκδοτικού όσο και το περιεχόμενο της εκδοτικής παραγωγής. Στο όνομά του είναι φανερή η πρόθεση να αποτυπωθεί το όραμα που είχαν οι έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες και η ηγεσία του ΚΚΕ για μια «Νέα Ελλάδα», που μπορεί να υπάρξει και να ζει μακριά από τα εδαφικά της όρια, αλλά εμφορείται από τις αρχές της ισότητας, του διαλεκτικού υλισμού, του μαρξισμού-λενινισμού. Τον Νοέμβριο του 1950, ο Πέτρος Ρούσος αναφέρει:

Το πλάνο του εκδοτικού διέπεται από την εφαρμογή της γενικής γραμμής του κόμματος – ανάπτυξη του παλλαϊκού αγώνα για την απελευθέρωση της Ελλάδας που για τον τομέα των εκδόσεων σημαίνει έκδοση έργων που να βοηθούν στην ανάπτυξη του μαρξιστικού-λενινιστικού ιδεολογικού-πολιτικού επιπέδου των μελών μας και των αγωνιστών γενικά, στη δημιουργία πολιτικά και θεωρητικά καταρτισμένων στελεχών του αγώνα στην Ελλάδα και δραστήριων και πολιτισμένων αγωνιστών της σοσιαλιστικής οικοδόμησης στο εξωτερικό.¹⁶

Σε ό,τι αφορά την παραγωγή, ο κατάλογος των εκδόσεων, όπως έχει διασωθεί στο Αρχείο της Επιτροπής Διαφώτισης του ΚΚΕ, μαρτυρά πως τα βιβλία κατανέμονται στις εξής

16. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο ΚΚΕ-Επιτροπή Διαφώτισης, κουτί 294, φάκελος 13/56/13.

κατηγορίες:¹⁷

- «Κλασικοί του Μαρξισμού-Λενινισμού»: Άπαντα των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν, Στάλιν και μια επιτομή της ιστορίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης (ΚΚΣΕ).
- «Κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα»: Εκθέσεις δράσης του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, καταστατικό του Κομμουνιστικού Κόμματος Μπολσεβίκων, αποφάσεις της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, βιβλία αφιερωμένα στα Κομμουνιστικά Κόμματα της Αλβανίας, της Βουλγαρίας, της Γερμανίας και της Κίνας.
- «Βιβλιοθήκη Μαρξισμού-Λενινισμού»: Βιβλία για τον διαλεκτικό και ιστορικό υλισμό και τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό.
- «Βιογραφίες»: Βιογραφίες των Στάλιν, Λένιν, Ντιμιτρόφ και άλλων ηγετικών φυσιογνωμιών του κομμουνισμού.
- «Εκδόσεις της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ»: Λόγοι και αποφάσεις από τις ολομέλειες του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, έργα του Νίκου Ζαχαριάδη, του Βασίλη Μπαρτζιώτα, περιοδικό *Το φροντιστήριο του αγωνιστή*.
- «Κοινωνικοπολιτικά-φιλοσοφικά»: Μεγάλα έργα του κομμουνισμού για την Κίνα, τη Λαϊκή Δημοκρατία της Ρουμανίας, την Αλβανία, τη λειτουργία των κολχόζ, συγκριτικές μελέτες (Αλβανία-Ελλάδα, Βουλγαρία-Ελλάδα).
- «Μικρή Πολιτική Βιβλιοθήκη» (σειρά): Ολιγοσέλιδες εκδόσεις για τον αγώνα του λαού της Κορέας, την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, την αγροτική μεταρρύθμιση στην Κίνα, την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης, την ιστορία του ΚΚΕ, την ιστορία του ΚΚΣΕ, τα καθήκοντα διαφόρων σοσιαλιστικών κομμάτων, τη βιομηχανική βάση του κομμουνισμού και την ανάπτυξη της βιομηχανίας στις σοσιαλιστικές χώρες.
- «Ιστορικά»: Η ιστορία της αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου, ο ρόλος της Ρωσίας στην Επανάσταση του 1821, τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη, το *Μεσολόγγι* του Δημήτρη Φωτιάδη και άλλα.
- «Λογοτεχνικά».¹⁸

17. ό.π., κουτί 306, φάκελος 13/68/39.

18. Αναλυτικός κατάλογος τόσο της ελληνικής όσο και της ξένης λογοτεχνικής παραγωγής του Εκδοτικού παρατίθεται στο Παράρτημα Ι. Σ' αυτόν εντάσσονται, επίσης, χρονογραφήματα, θεατρικά έργα και μεταφράσεις έργων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.

- «Ντοκουμέντα»: Ντοκουμέντα για τη δράση των Αμερικανών στην Κορέα, κείμενα για τη δίκη του Νίκου Μπελογιάννη, μαρτυρίες για τον Αϊ-Στράτη.
- «Εκλαϊκευτική Βιβλιοθήκη» (σειρά): Βιβλία για την καταγωγή και εξέλιξη του ανθρώπου, τη δημιουργία του σύμπαντος, το νερό, τους πλανήτες.
- «Συνδικαλιστικά»: Πρακτικά του 3ου Παγκοσμίου Συνεδρίου Συνδικάτων.
- «Βιβλιοθήκη του ΑΚΕ»: Αποφάσεις ολομελειών, ιστορική μελέτη για την εξέγερση στο Κιλελέρ, η λύση του αγροτικού προβλήματος στη Ρουμανία, η λειτουργία των κολχόζ στην ΕΣΣΔ.
- «Εκδόσεις στα Μακεδονικά»: Περιλαμβάνουν τις σειρές «Κλασικοί του Μαρξισμού», «Πολιτική Φιλολογία», «Βιογραφίες», «Ιστορικά», «Λογοτεχνικά», «Σχολικά» και «Επιστημονικά-Εκλαϊκευτικά».
- «Η βιβλιοθήκη της ΠΛΕΓ» (σειρά): Βιβλία για τους αγώνες των γυναικών, για αγωνίστριες όπως η Ηλέκτρα Αποστόλου, τη μάνα, το παιδί, την παιδική κουζίνα, το νοικοκυριό, την οργάνωση των βρεφικών και παιδικών σταθμών.
- «Η βιβλιοθήκη της ΕΠΟΝ»: Βιβλία για τα παγκόσμια φεστιβάλ νεολαίας, την ΕΠΟΝ και τους Επονίτες, τη νεολαία της Κορέας, κείμενα του Λένιν και του Στάλιν για τη νεολαία.
- «Η βιβλιοθήκη της ΕΒΟΠ»: Αναγνωστικά για το δημοτικό, αλφαβητάρια, βιβλία αριθμητικής και γραμματικής, βοηθήματα για νηπιαγωγούς, βιβλία για τα παιδικά χρόνια του Λένιν.
- «Βιβλιοθήκη της Επιτροπής Ειρήνης των πολιτικών προσφύγων από την Ελλάδα» (σειρά): Λόγοι και αποφάσεις από τα Παγκόσμια Συνέδρια Ειρήνης.
- «Περιοδικά»: *Voix de la Grèce, Αετόπουλα, Μακεντόντσε, Ήλιντεν*.
- «Λεξικά-Μέθοδες»: Μέθοδοι για τη διδασκαλία της ρώσικης και ρουμάνικης γλώσσας.
- «Εκδόσεις σε ξένες γλώσσες»: Βιβλία στη γαλλική γλώσσα που κυκλοφόρησαν για την οργάνωση της προπαγάνδας στο εξωτερικό.

Κεφάλαιο δεύτερο: Η Επιτροπή Διαφώτισης

Ενώ το Εκδοτικό λειτουργούσε ήδη από το τέλος του 1949, η Επιτροπή Διαφώτισης του κόμματος οργάνωσε τη δράση της δύο χρόνια αργότερα.

Παραμονές της 2ης Ολομέλειας της ΚΕ (10-12 Οκτωβρίου 1951), ο Δ. Βλαντάς ανακοινώνει στον Β. Γεωργίου «ότι με απόφαση του ΠΓ συγκροτήθηκε επιτροπή διαφώτισης, που θα συντόνιζε, συστηματοποιούσε και θα έλεγχε όλη την εκδοτική προπαγανδιστική και διαφωτιστική εργασία του κόμματος. Ότι την επιτροπή αυτή και το περιοδικό «Νέος Κόσμος» –που θα έχει αυτοτελή σύνταξη– θα τα καθοδηγούσε ο ίδιος [ο Βλαντάς].¹⁹

Η Επιτροπή Διαφώτισης συγκροτήθηκε τον Νοέμβριο του 1951 με δεύτερο γραμματέα τον Πέτρο Ρούσο και αποτελούσε βοηθητικό όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ σε ζητήματα «ιδεολογικού μετώπου». Τα καθήκοντά της όφειλαν να ευθυγραμμίζονται με την πολιτική γραμμή του κόμματος. Για τον καλύτερο καταμερισμό των εργασιών, το έργο της ανατέθηκε σε επιμέρους τμήματα: το τμήμα «Φροντιστηρίου Αγωνιστή», τη σύνταξη του περιοδικού *Νέος Κόσμος*, το τμήμα κοινωνικοπολιτικών εκδόσεων, το τμήμα κλασικών, το τμήμα ξενόγλωσσων εκλαϊκευτικών εκδόσεων, το τμήμα λογοτεχνικών εκδόσεων, το τμήμα κομματικών σχολών και εκδόσεων, το τμήμα σλαβομακεδονικών εκδόσεων, το τμήμα νεολαιίστικων εκδόσεων, το τμήμα ελληνικών σχολικών και εξωσχολικών εκδόσεων και το τμήμα εκλαϊκευτικών εκδόσεων.

Η Επιτροπή ανασυγκροτήθηκε στις αρχές του 1954, όταν επικεφαλής της ορίστηκε ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης. Στο «πλάνο δουλειάς» για εκείνη τη χρονιά αναφέρονται τα εξής:

Η Επιτροπή Διαφώτισης πρέπει να έχει πάντα ανοιχτό μέτωπο ενάντια στις εχθρικές ιδεολογίες και απόψεις, ενάντια στο ρεφορμισμό, στο δεξιό σοσιαλισμό, στους εργατοπατέρες και αγροτοπατέρες, στο κέντρο με τις διάφορες μορφές του. Ενάντια στη Μεγάλη Ιδέα με τη σημερινή αμερικανόδουλη μορφή της, στον κοσμοπολιτισμό, τον εθνικό μηδενισμό. Ενάντια στο σκοταδισμό και στον αμερικάνικο τρόπο ζωής με όλες τις συνέπειες που έχει μέσα στη ζωή του λαού. [...] Η Επιτροπή Διαφώτισης πρέπει να βοηθήσει και να ενθαρρύνει τη συγγραφή λογοτεχνικών έργων σε θέματα από τους αγώνες του λαού μας, με την έκδοση των έργων και με κριτική να βοηθάει και να ενθαρρύνει τους συγγραφείς.²⁰

19. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *ό.π.*, σ. 56.

20. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/165.

Σ' αυτή την έκθεση δίνεται έμφαση τόσο στη δουλειά των «Κύκλων» –ένας από τους οποίους ήταν και ο Λογοτεχνικός– όσο και στη διαμόρφωση του ιδεολογικού μετώπου, θέμα πάνω στο οποίο κατά καιρούς υπήρξαν μικρότερες ή μεγαλύτερες διαφωνίες. Υπενθυμίζεται πως η Επιτροπή Διαφώτισης είχε αναλάβει ένα ευρύτερο έργο, που για την υλοποίησή του συνεργάστηκαν πολλοί φορείς και το οποίο δεν αφορούσε μόνο τη λειτουργία των διάφορων Κύκλων, αλλά κάθε είδους διαπαιδαγώγηση: τον αθλητισμό, την υγιεινή, τη νοικοκυροσύνη, την αλλαγή στη νοοτροπία της γυναίκας, γενικά κάθε τομέα ζωής και δράσης των ελλήνων πολιτικών προσφύγων. Ο στόχος που διαφαίνεται στις εκθέσεις που συντάσσονταν κάθε χρόνο ήταν η δημιουργία ενός νέου τύπου ανθρώπου, με αισθητική, παιδεία, ολοκληρωμένη προσωπικότητα και ταξική συνείδηση: ενός νέου προλετάριου, κατά το σοβιετικό πρότυπο. Η «εκπολιτιστική κίνηση» περιλάμβανε ποικίλες δραστηριότητες: ομαδική ανάγνωση κλασικών μαρξιστικών-λενινιστικών έργων, εκμάθηση ξένων γλωσσών, ιδιαίτερα της ρωσικής, αλλά και θεατρική, μουσική εκπαίδευση και ψυχαγωγία.

Στην εκπολιτιστική κίνηση τον περασμένο χρόνο [1954] έγινε σχετική πρόοδος. Στην πλειοψηφία τους οι σύντροφοι πηγαίνουν στον κινηματογράφο, αρκετοί παρακολούθησαν την κρατική όπερα, 53 μια παράσταση στο θέατρο του στρατού. Έγιναν επισκέψεις μουσείων, εκθέσεων κλπ. Οργανώθηκαν δύο εκδρομές. Η επιχείρηση διέθεσε ένα σοβαρό κονδύλι για την εκπολιτιστική και αθλητική κίνηση. Συγκροτήθηκαν δύο ομάδες ποδοσφαίρου και 6 βόλεϋ μολ.²¹

Κατά τη σταλινική περίοδο η πολιτιστική πολιτική του ΚΚΣΕ δεν αφορούσε μόνο τις τέχνες και τα γράμματα, αλλά και νέους κανόνες για τις καθημερινές συνήθειες, την οικιακή ζωή, την ένδυση, την ψυχαγωγία. Στόχος του κόμματος ήταν να συμβάλει στη δημιουργία του νέου «ήρωα της βιομηχανίας» και να μεταμορφώσει τη Μόσχα στην «πιο πολιτισμένη πόλη του κόσμου», νομιμοποιώντας συνήθειες αστικές.²² Πρόκειται για έναν υβριδικό τρόπο ζωής, με σταθερό στοιχείο την πρόσδεση στο ΚΚΣΕ, από το οποίο εμπνέεται η Επιτροπή Διαφώτισης του ΚΚΕ σχετικά με τον νέο τύπο ανθρώπου που κι εκείνη επιθυμεί να διαπλάσει.

Στη διάπλαση του νέου ιδεότυπου θα διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο η λογοτεχνία, καθώς βασικός στόχος της Επιτροπής Διαφώτισης ήταν η ανόρθωση του μορφωτικού και

21. *ό.π.*, κουτί 296, φάκελος 13/58/7.

22. Svetlana Boym, «Paradoxes of unified culture: From Stalin's fairy tale to Molotov's lacquer box», στο Thomas Lahusen & Evgeny Dobrenko, *Socialist Realism Without Shores, Post-Contemporary Interventions*, Duke University Press, North Carolina 1997, σ. 120-135.

πνευματικού επιπέδου των προσφύγων, αλλά και η καλλιέργεια αγάπης για το βιβλίο, το οποίο θα προπαγάνδιζε τις αρχές του κόμματος με διάφορους τρόπους. Η λογοτεχνία, λοιπόν, όπως θα εξηγηθεί και παρακάτω, δεν συνιστούσε παρά μια ιδεολογική πρακτική. Παρουσίαζε συγκεκριμένη θεματολογία, συγκεκριμένο τρόπο απεικόνισης της πραγματικότητας και είχε απόλυτα διδακτικό ρόλο. Από αυτή την άποψη, η λογοτεχνία της υπερωρίας αποτέλεσε ένα γραμματολογικό μόρφωμα, οι συνθήκες δημιουργίας του οποίου παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον.

Το ιδεολογικό μέτωπο

Απόλυτη προτεραιότητα του κόμματος αποτελούσε η διαμόρφωση του ιδεολογικού μετώπου, το οποίο όφειλε να παραμένει αρραγές. Οι ερμηνείες και προσεγγίσεις στα ζητήματα της τέχνης πειθαρχούσαν απόλυτα στην πολιτική γραμμή και τις ιδεολογικές αρχές του ΚΚΕ. Σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στον *Νέο Κόσμο*, ο Βασίλης Μπαρτζιώτας αναφέρει τη σχετική απόφαση της 2ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, που συνήλθε το 1951: «Πρέπει να ενδυναμώσουμε και να οξύνουμε την πάλη μας στο ιδεολογικό μέτωπο και να τη συνδυάσουμε με τον αγώνα για την ειρήνη και τη ζωή. [...] Η σημαία του ιδεολογικού μετώπου πρέπει νάναι ψηλά σηκωμένη και να υπερασπίζει τα πραγματικά λαϊκά συμφέροντα της επανάστασης, του σοσιαλισμού».²³ Στη συνέχεια επισημαίνει πως η ενδυνάμωση του ιδεολογικού μετώπου στοχεύει στη σωστή διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, που πρέπει «να γαλουχηθεί με τις αρχές και τα οράματα των σοβιετικών ανθρώπων».

Ο Μπαρτζιώτας υποστηρίζει πως οι σωστές βάσεις του ιδεολογικού μετώπου τέθηκαν από τον Νίκο Ζαχαριάδη, που στη 12η Ολομέλεια του 1945 –και επιστρέφοντας στη γραμμή που είχε τηρήσει το κόμμα το 1934– ανακήρυξε ως μεγαλύτερο εχθρό της Ελλάδας τον ιμπεριαλισμό και τις δυνάμεις της πλουτοκρατίας. Ακόμη, θεωρεί ομορτιστές τους Παρτσαλίδη, Νεφελούδη, Βαφειάδη, Καραγιώργη, Σιάντο, Ζεύγο κατηγορώντας τους για σεχταρισμό και υποταγή του εαμικού κινήματος στους Άγγλους. Εντυπωσιακό είναι πως ακόμη και η ηρωική περίοδος της εαμικής αντίστασης (1941-1944) θεωρήθηκε από πολλές πλευρές ως μια κακή παρένθεση στην ιστορία του κόμματος, στο οποίο, μετά την επιστροφή του Νίκου Ζαχαριάδη, δόθηκε η σωστή γραμμή πλεύσης κι έτσι «ξαναβρήκε τον σωστό πολιτικό του προσανατολισμό, το ταξικό του κριτήριο».

23. Βασίλης Μπαρτζιώτας, «Προβλήματα του ιδεολογικού μας μετώπου», *Νέος Κόσμος* 2 (1952), σ. 11.

Το ύφος του κειμένου είναι αυστηρό και η κριτική στους πρώην συντρόφους σκληρή: ο Καραγιώργης χαρακτηρίζεται «προβοκάτορας, παλιάνθρωπος που πρόστυχα έκανε διαλυτική δουλειά», «υπεύθυνος για χυδαιοποίηση, παραποίηση του μαρξισμού και σκόπιμη προσπάθεια για αστικό λαθρεμπόριο», ενώ ο Σιάντος «ενεργούσε με σύστημα δολοφόνου, έμπηγε το αγγλικό σιλέτο στις πλάτες του κόμματος». ²⁴ Σε τέτοιου είδους υποχωρήσεις αποδίδονται οι συμφωνίες του Λιβάνου, της Καζέρτας, της Βάρκιζας και τα Δεκεμβριανά. Ο Μπαρτζιώτας υποστηρίζει σθεναρά πως το κόμμα επανήλθε στον σωστό δρόμο κάτω από τη νέα καθοδήγηση του Νίκου Ζαχαριάδη και πως σ' αυτό ακριβώς το ξεκαθάρισμα οφείλονται και οι επιτυχίες του ΔΣΕ, η ήττα του οποίου αποδόθηκε στο «μακροχρόνιο προτσές προδοσίας, στην ύπουλη, χαφιέδικη και διαλυτική πάλη [του Τίτο]». ²⁵

Σύμφωνα με το ίδιο άρθρο, ήδη από το 1943, με την 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, ο μαρξισμός-λενινισμός παίρνει για πρώτη φορά ντόπιο χρώμα, παύει να είναι κάτι ξενόφερτο και αποκτά χαρακτήρα νεοελληνικό· «ζυμώνεται με τους πόθους, τους καϋμούς και τις ελπίδες του λαού, δοκιμάζεται και πλουτίζεται μέσα στους αγώνες του ελληνικού προλεταριάτου και των συμμάχων του». ²⁶ Στόχος είναι η ανατροπή της ελληνικής πραγματικότητας, συμπληρώνει ο Βασίλης Μπαρτζιώτας, καταδικάζοντας τη Μεγάλη Ιδέα, την οποία θεωρεί ως κατεξοχήν υπεύθυνη για την οικονομική, πολιτική και πνευματική καθυστέρηση του τόπου. Τώρα, λοιπόν, με δεδομένη μια νέα κατάσταση – την πολιτική προσφυγιά– το κόμμα έχει νέα καθήκοντα. Βασικό του καθήκον, όμως, παραμένει η πάλη για μια «Νέα Ελλάδα». Αυτή τη φορά ο αγώνας θα κερδηθεί από ένα νέο φρούριο: «το φρούριο επιστήμη-γνώση-μάθηση». ²⁷

Σ' αυτό τον αγώνα το ΚΚΕ επιθυμούσε να κρατά ένα διαρκές ανοιχτό μέτωπο επικοινωνίας με την Ελλάδα, πράγμα δύσκολο και σε αρκετές περιπτώσεις αδύνατο, όπως θα δούμε παρακάτω. Σε πολλές εκθέσεις της η Επιτροπή Διαφώτισης επισημαίνει ως βασική αδυναμία τη δυσκολία σύνδεσης με την πατρίδα, την ελλιπή ενημέρωση σε

24. *ό.π.*, σ. 21.

25. *ό.π.*, σ. 24.

26. *ό.π.*, σ. 24.

27. Φράση από την ομιλία του Νίκου Ζαχαριάδη στην 6η Ολομέλεια του κόμματος, τον Οκτώβριο του 1949. Εκδόσεις της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας, 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ 9 Οκτωβρίου 1949, *Εισηγήσεις Λόγοι Αποφάσεις*.

ζητήματα πολιτιστικής παραγωγής και την απουσία συνεργασίας σε θέματα ιδεολογίας, σημαντικά εμπόδια στην εφαρμογή μιας «πλατιάς πατριωτικής γραμμής» από το κόμμα.²⁸

Επίσης, η Διαφώτιση υπογραμμίζει σε εκθέσεις της πως στόχο έχει να υπηρετήσει ένα πλατύ διεθνιστικό όραμα ειρήνης, αλλά και να απαντήσει στις φωνές που κατηγορούν τους κομμουνιστές αγωνιστές για εξυπηρέτηση ξένων συμφερόντων:

Ιδιαίτερα δεν αντιπαλαίβουμε πειστικά, επίμονα, αποφασιστικά βασικά συνθήματα του εχθρού όπως είναι ο από βορρά κίνδυνος, η σλαβοφοβία, η βουλγαροφοβία, ο εθνικός μηδενισμός και η καλλιέργεια του αμερικανόδουλου κοσμοπολιτισμού και ραγιαδισμού, τη συκοφαντία για το λεγόμενο παιδομάζωμα και τους λεγόμενους ομήρους, για τον δήθεν περιορισμό της ελευθερίας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Α.Δ. [...] Γενικά όλα τα σφυριά της διαφώτισης πρέπει να χτυπάν στην πραγματοποίηση της λαϊκής πατριωτικής ενότητας, να βοηθάνε στο να αμβλυνθούν και να παραμεριστούν παλιά μίσση, αισθήματα αντεκδίκησης, πικρίες, φόβοι, επιφυλάξεις.²⁹

Από το άρθρο του Μπαρτζιώτα και όλη τη σχετική συζήτηση μεταξύ των μελών της Διαφώτισης γίνεται σαφές πως το ιδεολογικό μέτωπο μένει απόλυτα πιστό στον λόγο του γενικού γραμματέα Νίκου Ζαχαριάδη και –σε ό,τι αφορά ζητήματα τέχνης και κουλτούρας– στην πολιτική που είχε χαράξει το κόμμα από το 1934 και μετά, όταν επιβλήθηκε ένα σύστημα αρχών σύμφωνο με τις αποφάσεις του 1ου Πανερωσιακού Συνεδρίου Σοβιετικών Συγγραφέων. Αυτό σήμαινε λατρεία της λαϊκής παράδοσης και καταγγελία κάθε καλλιτεχνικής πρωτοπορίας, αυστηρή κριτική στον ελιτισμό της Γενιάς του '30 και την αστική κουλτούρα, καταδίκη της Μεγάλης Ιδέας ως μπερλιαριστικής, αλλά και υιοθέτηση μιας νέας άποψης για την εθνική συνέχεια που θα σχολιαστεί στα επόμενα κεφάλαια. Το ΚΚΕ θέλει να παρουσιάσει το νεοελληνικό πρόσωπο του μαρξισμού και, βασισμένο στις αρχές του διαλεκτικού υλισμού, να προτείνει τη δική του ερμηνεία για τη νεοελληνική ιστορία, λογοτεχνία και παράδοση.

Σύσταση και λειτουργία του Λογοτεχνικού Κύκλου

Από τη στιγμή που η λογοτεχνική παραγωγή τέθηκε στην υπηρεσία της Διαφώτισης, η καθοδήγηση των λογοτεχνών, ο έλεγχος στο περιεχόμενο του έργου τους και η

28. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, ό.π., κουτί 240, φάκελος 13/2/39.

29. ό.π., κουτί 296, φάκελος 13/58/26.

κριτική του κόμματος σ' αυτό έπρεπε να οργανωθούν καλύτερα, προκειμένου να υλοποιηθούν αποτελεσματικότερα οι στόχοι της κομματικής προπαγάνδας. Στον απολογισμό του Εκδοτικού για τις κυκλοφορίες του 1950 αναφέρεται χαρακτηριστικά:

Δεν εξασφάλισαμε μια πλατύτερη συλλογική κριτική επεξεργασία των ελληνικών βιβλίων που βγάλαμε. Δεν είναι ασφαλώς σωστό ότι βγάλαμε θεατρικά και ποιητικά έργα χωρίς οι βασικοί συνεργάτες του Εκδοτικού να έχουν γνώμη γι' αυτά και χωρίς να γίνουν διορθώσεις που απαραίτητα επιβάλλονταν.³⁰

Ας σημειωθεί ότι ήδη από το καλοκαίρι του 1951, λίγους μήνες πριν από τη συγκρότηση της Επιτροπής Διαφώτισης, ο Πέτρος Ρούσος είχε εισηγηθεί την έκδοση λογοτεχνικού περιοδικού για να «βοηθήσει γενικότερα στο ιδεολογικό ανέβασμα των ανθρώπων», κάτι που αποδεικνύει περίτρανα τους σκοπούς που όφειλε να υπηρετήσει η τέχνη στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Σύμφωνα με τον Πέτρο Ρούσο, το περιοδικό θα ήταν διαφωτιστικό και ψυχαγωγικό, μαχητικό όργανο στα ζητήματα του πολιτισμού και ειδικά της λογοτεχνίας, προσαρμοσμένο στις ανάγκες των πολιτικών προσφύγων:

Βασική του κατεύθυνση θα έχει την αγωγή των ανθρώπων μας με βάση το σοσιαλιστικό ρεαλισμό στην τέχνη, την ανάπτυξη της λογοτεχνίας μας, την εκλαΐκευση της σοβιετικής λογοτεχνίας και της λογοτεχνίας των Λ.Δ., το κριτικό παρουσίασμα της προοδευτικής λογοτεχνικής μας κληρονομιάς, την ανάπτυξη της φιλολογικής κριτικής, τη δημιουργία νέων στελεχών της τέχνης.³¹

Καταλήγοντας, ο Ρούσος επιστρά την προσοχή στο ότι πρέπει από την αρχή στο περιοδικό να εξασφαλιστεί ο κομματικός έλεγχος και να αποφευχθεί η «διανοουμενίστικη αναρχία». Η πρόταση δεν υλοποιήθηκε, αλλά ίσως να αποτέλεσε ένα προσχέδιο για την οργάνωση του λογοτεχνικού τμήματος της Διαφώτισης.

Το τμήμα λογοτεχνικών εκδόσεων ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1951 στο πλαίσιο της νεοσυσταθείσας Επιτροπής Διαφώτισης με υπεύθυνο τον Απόστολο Σπήλιο. Τον Δεκέμβριο του 1953 μετονομάστηκε σε «Λογοτεχνικό Κύκλο», τον οποίο στελέχωσαν οι Τάκης Αδάμος, Έλλη Αλεξίου, Γιάννης Βεάκης, Αντώνης Βογιάζος, Θεοδόσης Πιερίδης, Δήμος Ρεντής, Φούλα Χατζιδάκη, με επικεφαλής και πάλι τον Απόστολο Σπήλιο.

Στο Αρχείο της Επιτροπής Διαφώτισης, όπου ορίζονται με απόλυτη ακρίβεια οι αρμοδιότητες των Κύκλων, για τον Λογοτεχνικό διαβάζουμε τα εξής:

30. *ό.π.*, κουτί 294, φάκελος 13/56/16.

31. *ό.π.*, κουτί 294, φάκελος 13/56/53.

Ο λογοτεχνικός κύκλος μέσα στο 1954 θα βοηθήσει τη μαζική λαϊκή διαφώτιση στην καταπολέμηση του αμερικάνικου τρόπου ζωής και της καθημερινής προπαγάνδας του εχθρού στον τομέα της κουλτούρας με στοιχεία, σχόλια, μελέτες και άρθρα που θα ξεσκεπάζουν το σκοταδισμό της αμερικανοκρατίας και θα προβάλλουν τις εθνικές-λαϊκές παραδόσεις μας, τα έργα των πατριωτών συγγραφέων και τη νέα σοσιαλιστική κουλτούρα. Ειδικότερα ο κύκλος θα κάνει τις παρακάτω δουλιές.

α) Συγκριτική μελέτη της λογοτεχνικής παραγωγής στην Ελλάδα (λογοτεχνία της αμερικανοδουλείας και προοδευτική τέχνη).

β) Έκδοση συλλογής από μικρά λογοτεχνικά έργα προσφύγων.

γ) Έκδοση δίσκων με τραγούδια του α' και β' ένοπλου αγώνα και δημοτικά τραγούδια.

δ) Άρθρα για το «Ν.Κ.» [Νέο Κόσμο][...].³²

Στόχος του Λογοτεχνικού Κύκλου δεν ήταν μόνο η ενθάρρυνση της συγγραφής λογοτεχνικών έργων από συγγραφείς και λογοτέχνες που ζούσαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες, αλλά και η μελέτη της εθνικής λαϊκής παράδοσης. Η λογοτεχνική παραγωγή στην Ελλάδα θα έπρεπε να αξιολογηθεί εκ νέου, προκειμένου να υπάρξει μια νέα φιλολογική προσέγγιση και κατάταξη των Ελλήνων λογοτεχνών στον προοδευτικό ή τον αντιδραστικό χώρο.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα είχε σχεδιάσει έναν μηχανισμό ελέγχου της λογοτεχνικής παραγωγής με σχετική διάκριση εξουσιών. Η Επιτροπή Διαφώτισης καθοδηγούσε, ορίζοντας συχνά τη θεματολογία των έργων ή και τη μορφή τους (διήγημα, συλλογή, επικό ποίημα, τραγούδι), ο Λογοτεχνικός Κύκλος γνωμοδοτούσε για την έκδοση και τις απαραίτητες διορθώσεις και ο *Νέος Κόσμος* αποτιμούσε το τελικό αποτέλεσμα. Πιο συγκεκριμένα, η Επιτροπή Διαφώτισης αποτελούσε όργανο του κόμματος και μέλη της ήταν οι πολιτικοί επίτροποι. Έργο της ήταν να θέτει τις αρχές βάσει των οποίων θα γράφονταν τα λογοτεχνικά έργα και να ορίζει τους σκοπούς που όφειλαν να υπηρετήσουν. Ο Λογοτεχνικός Κύκλος ήταν όργανο της Διαφώτισης που έκανε εισηγήσεις και αποφαινόταν για την έκδοση, τη διόρθωσή ή την απόρριψη των λογοτεχνικών κειμένων. Συχνά οι συγγραφείς τον αποκαλούσαν «το ανώτερο των δικαστηρίων». Μέλη του Κύκλου ήταν λογοτέχνες διορισμένοι από το κόμμα. Τέλος, στον μηχανισμό εντασσόταν και ο *Νέος Κόσμος*, το μηνιαίο περιοδικό στο οποίο

32. ό.π., κουτί 240, φάκελος 13/2/68.

δημοσιεύονταν οι λογοτεχνικές κριτικές. Ήταν πιθανό να εγκριθεί από τον Λογοτεχνικό Κύκλο ένα έργο, να εκδοθεί, αλλά να μην ευνοηθεί από την κριτική, παρόλο που τα πρόσωπα λίγο πολύ ανακυκλώνονταν στους διάφορους ρόλους.

Τον Δεκέμβριο του 1953, σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας του Λογοτεχνικού Κύκλου αναφέρονται τα εξής: «Ο κύκλος κάνει καταμερισμό στη δουλιά του. Προκειμένου να δημοσιευτεί κάτι ή να κριθεί ένα έργο κυκλοφορεί σ' όλους και αφού το μελετήσουν πέρνεται κολεχτιβίστικη απόφαση. Ο κύκλος συνέρχεται μία φορά το μήνα σε τακτική συνεδρίαση. Έχτακτα όταν παραστεί ανάγκη»³³.

Ακολουθεί ένας απολογισμός για το έργο των τελευταίων δύο μηνών του 1953 και κατόπιν γίνεται λόγος για αδυναμίες στη λειτουργία του Κύκλου, πράγματα που πρέπει να προσεχθούν ή αλλαγές που απαιτούνται:

Ο κύκλος, στο πρώτο και βασικό καθήκον του, να κρατάει δηλ. ανοιχτό μέτωπο με τη μοναρχοφασιστική Ελλάδα, δεν παρουσίασε ικανοποιητική δράση. Ορισμένα μέλη του κύκλου κι από άλλες υποχρεώσεις που έχουν πρόσφεραν στον τομέα αυτό. Γενικά όμως η συμμετοχή στην εκπλήρωση αυτού του καθήκοντος δεν είναι καθολική και το ποσοστό συμμετοχής γι' αυτούς που έγραψαν είναι χαμηλό.

[Ο] κύκλος έδειξε πως δεν αφομοίωσε σωστά τη γραμμή μας στο ζήτημα της ενθάρρυνσης για τη συγγραφή έργων του αγώνα. [...] Αυτό ωφείλεται στο ότι στα περισσότερα μέλη του κύκλου υπήρχε ένα πνεύμα κριτικής των έργων που στηριζόταν περισσότερο σε αισθητικά κριτήρια και λιγότερο σε ιδεολογικά-πολιτικά. Αυτό παλιότερα υπήρχε ακόμα περισσότερο.³⁴

Σε αρκετά κείμενά της η Επιτροπή Διαφώτισης τόνιζε ότι στόχος ήταν η αύξηση της λογοτεχνικής παραγωγής, η αύξηση του ρυθμού παραγωγικότητας στη δουλειά λογοτεχνών, διορθωτών και κριτών. Επιπλέον, στις περισσότερες περιπτώσεις –αν όχι σε όλες– οι παρατηρήσεις που γίνονταν δεν κατέληγαν κατευθείαν στην απόφαση έκδοσης ή απόρριψης ενός έργου, αλλά προέτρεπαν τον συγγραφέα στην επανεπεξεργασία του, ώστε να είναι σύμφωνο με την κομματική γραμμή. Τον Μάρτιο του 1954, η Διαφώτιση επιμένει ότι παρατηρούνται αρκετές σχετικές αδυναμίες και, ούτε λίγο ούτε πολύ, κατηγορεί τους συντρόφους που απαρτίζουν τον Λογοτεχνικό Κύκλο για ιδεολογική λιποψυχία ή –έστω– επιείκεια:

33. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/152.

34. *ό.π.*

1) Ο κύκλος δεν έχει οξυμένο το ιδεολογικό του όπλο στο μέτωπό μας ενάντια στην αμερικανοκρατία και τις πνευματικές εκδηλώσεις της. Δεν παίρνει θέση σε ζητήματα που καθημερινά προβάλλουν στην Ελλάδα. Δεν παρακολουθεί και δεν απαντά στην εχθρική ιδεολογία στον τομέα της κουλτούρας. Η λειψή δουλιά σ' αυτόν τον τομέα δείχνει ότι ο κύκλος δεν έχει την απαιτούμενη ταξική ιδεολογική ευαισθησία και μαχητικότητα.

2) Στα κριτήριά μας για τα έργα των αγωνιστών συγγραφέων μας υπάρχει ως ένα βαθμό πνεύμα αισθητισμού-φορμαλισμού. Τα έργα δεν εξετάζονται όσο χρειάζεται με γνώμονα την ενθάρρυνση των καινούργιων προσπαθειών για να αξιοποιηθούν λογοτεχνικά οι αγώνες του λαού μας.

Στις κρίσεις μας επικρατεί πολλές φορές ένα προσωπικό κι όχι ταξικό στοιχείο. Ακόμα και στην κρίση έργων της αμερικανοδουλείας διαφαίνονται επιδράσεις φορμαλισμού.³⁵

Αυτού του είδους οι προβληματισμοί επανέρχονταν διαρκώς. Τον Νοέμβριο του 1954, ένα χρόνο περίπου μετά τη σύσταση του Λογοτεχνικού Κύκλου, σε κείμενο της Επιτροπής Διαφώτισης φαίνεται να παραμένει η ίδια δυσαρέσκεια. «Σοβαρό εμπόδιο στη δουλιά του ιδεολογικού τομέα αποτελούν οι στραβές εκδηλώσεις. Έχουμε εκδηλώσεις αντικειμενισμού ή απολίτικης ακρισίας, διανοουμενίστικου ατομικισμού-αντικολλητιβισμού, παρερμηνεία ζητημάτων, ανευθυνολογίας, γραφειοκρατίας [...], σεχταρισμού στα λογοτεχνικά ζητήματα».³⁶

35. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/46.

36. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/65.

Κεφάλαιο τρίτο: Το λογοτεχνικό πεδίο στην υπερορία

Σύμφωνα με τον Μπουρντιέ, η επιστήμη των πολιτιστικών έργων προϋποθέτει τρεις λειτουργίες, η καθεμιά από τις οποίες αναφέρεται σε ένα διαφορετικό επίπεδο κοινωνικής πραγματικότητας σχετικής με το λογοτεχνικό πεδίο: «πρώτον, την ανάλυση της θέσης του λογοτεχνικού πεδίου στους κόλπους του πεδίου εξουσίας [...]· δεύτερον, την ανάλυση της εσωτερικής δομής του λογοτεχνικού πεδίου –ενός σύμπαντος που υπακούει στους δικούς του νόμους λειτουργίας και αλλαγής–, δηλαδή της δομής των αντικειμενικών σχέσεων μεταξύ θέσεων που καταλαμβάνουν τα άτομα ή οι ομάδες που βρίσκονται σε κατάσταση ανταγωνισμού με ζητούμενο τη νομιμότητα· τέλος, την ανάλυση της γένεσης των έξεων των κατόχων αυτών των θέσεων».³⁷ Αυτές οι τρεις λειτουργίες θα περιγραφούν αναφορικά με το λογοτεχνικό πεδίο στην υπερορία αλλά και στη Σοβιετική Ένωση, καθώς κατά κάποιο τρόπο και ως ένα βαθμό το πρώτο υπαγόταν θυγατρικά στο δεύτερο.

Περί στράτευσης

Αναμφίβολα, ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός υπήρξε δόγμα απόλυτα κυρίαρχο στη σοβιετική λογοτεχνική παραγωγή από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 και απαιτούσε τη στράτευση του λογοτέχνη στην υπηρεσία ενός πολύ συγκεκριμένου κοινωνικού και πολιτικού σκοπού. Το δόγμα αυτό υιοθετήθηκε από τον γενικό γραμματέα του ΚΚΕ Νίκο Ζαχαριάδη και η απόλυτη συμμόρφωση στις αρχές του επιβλήθηκε στους λογοτέχνες και διανοούμενους της υπερορίας. Σε συνθήκες στράτευσης υπάρχουν διαβαθμίσεις που διέπουν τη σχέση της λογοτεχνίας με την πολιτική, με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά. Όπως επισημαίνει ο Bowra, η έννοια του πολιτικού υπάρχει στη λογοτεχνία πριν από την Αναγέννηση. Το γεγονός ότι ο Δάντης βάζει έναν πάπα στην Κόλαση συνιστά πολιτική επιλογή.³⁸ Πολιτικούς λογοτέχνες ο Bowra θεωρεί και τους Κίπλινγκ, Χάρντι και Ρεμπό, παρόλο που από κανέναν σήμερα δεν θεωρούνται στρατευμένοι. Εδώ πολιτικός, όμως, νοείται περισσότερο ο λογοτέχνης που με το έργο του χαράσσει παρά ακολουθεί μια πολιτική γραμμή.

Αντίστοιχα, ο Ίγκλετον στο έργο του *Criticism and Ideology* υποστηρίζει πως μεγάλο λογοτεχνικό έργο χαρακτηρίζεται εκείνο που μέσα από ένα παιχνίδι σημασιών και

37. Pierre Bourdieu, *ό.π.*, σ. 327-328.

38. C.M. Bowra, *Ποίηση και πολιτική: 1900-1960*, Παπαδήμα, Αθήνα 1982, σ. 43.

μορφών προβάλλει τα τρωτά μιας κυρίαρχης ιδεολογίας, εν προκειμένω της αστικής. Για τους μη στρατευμένους λογοτέχνες γράφει:

[A]κριβώς λόγω της αμφίβιας ταξικής τοποθέτησης ήταν σε θέση «να αγκαλιάσουν ένα πλουσιότερο και σημαντικότερο φάσμα εμπειριών, απ' ό,τι συγγραφείς τοποθετημένοι στέρεα σε μια τάξη με σαφή περιγράμματα» και [...] μόνο συγγραφείς τοποθετημένοι με αυτόν τον τρόπο μπορούσαν να «είναι ανοιχτοί στις αντιθέσεις που παρήγαγαν τη μεγάλη λογοτεχνία».³⁹

Κάθε λογοτεχνικό έργο έχει εγχαραγμένη μέσα του την πολιτική. «[H] οργή, η κοινωνική αγανάκτηση, το πολιτικό μίσος βρίσκονται στις πηγές του ποιήματος», λέει ο Σαρτρ.⁴⁰ Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις –υπήρξαν και στο λογοτεχνικό πεδίο της υπερορίας– που η λογοτεχνική κριτική πολιτικοποιεί ένα κείμενο, δίνοντάς του συχνά πολιτικές διαστάσεις που δεν έχει, «δημιουργώντας γι' αυτό μια καινούργια θέση στο πεδίο των πολιτισμικών σχέσεων και, με αυτό τον τρόπο, νέες μορφές χρήσης και αποτελεσματικότητας μέσα στην ευρύτερη κοινωνική διαδικασία».⁴¹ Αρκεί να αναφερθεί η περίπτωση της ανάγνωσης που πρότεινε ο Νίκος Ζαχαριάδης για τον *Δωδεκάλογο του Γύφτου* του Κωστή Παλαμά, τον οποίο μετέτρεψε από μεγαλοϊδεατιστή σε διαλεκτικό υλιστή, όπως επίσης και ο τρόπος με τον οποίο η Αριστερά διάβασε τον Καζαντζάκη, τον Σικελιανό, τον Παπαδιαμάντη και άλλους, όχι απαραίτητα παρερμηνεύοντάς τους, αλλά οπωσδήποτε εμμένοντας σε πλευρές του έργου τους που μάλλον υπήρξαν δευτερεύουσες.

«Κάψτε τον Ραφαήλ»: Οι αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού

Ήδη από το 1905 ο Λένιν έχει απαιτήσει μια ταξική-κομματική λογοτεχνία και κατηγορήσει τον Πλεχάνοφ για την κριτική του στον προπαγανδιστικό χαρακτήρα της *Μάνας* του Γκόρκι: «Η ουδετερότητα στο γράψιμο, υποστηρίζει, είναι αδύνατη: “η ελευθερία του αστού συγγραφέα είναι μια συγκαλυμμένη εξάρτηση από το χρήμα. Κάτω οι μη κομματικοί συγγραφείς!”».⁴² Βέβαια, ο Ίγκλετον τονίζει ότι ο Λένιν δεν είχε στο νου του τη λογοτεχνία, αλλά τα κομματικά θεωρητικά γραπτά. Στα θέματα τέχνης τον χαρακτήριζε μάλλον η ευρύτητα σκέψης και είχε αντιταχθεί στον δογματισμό της προλεταριακής τέχνης, υποστηρίζοντας τη διασφάλιση ενός ευρύτερου πεδίου δράσης για τη σκέψη

39. Τόνι Μπένετ, *Φορμαλισμός και μαρξισμός*, Νεφέλη, Αθήνα 1983, σ. 178.

40. Ζαν Πολ Σαρτρ, *Τι είναι η λογοτεχνία*., Εκδόσεις 70, Αθήνα χ.χ., σ. 23.

41. *ό.π.*, σ. 194.

42. Τέρι Ίγκλετον, *Μαρξισμός και λογοτεχνική κριτική*, Ύψιλον, Αθήνα 1981, σ. 70.

και τη φαντασία του δημιουργού, τη μορφή και το περιεχόμενο του έργου του. Ο Λένιν επέμενε στην ανάγκη να απορροφήσει η σοσιαλιστική κουλτούρα τα καλύτερα προϊόντα της αστικής τέχνης, ενώ το ίδιο πρότεινε και ο Τρότσκι στο έργο του *Λογοτεχνία και επανάσταση*: «Η πεποίθηση ότι εξαναγκάζουμε τους ποιητές, εκόντες άκοντες, να μη γράφουν τίποτε άλλο παρά για καπνοδόχους εργοστασίων ή για εξεγέρσεις ενάντια στον καπιταλισμό, είναι παράλογη».⁴³

Η προπαγανδιστική λογοτεχνία δεν ανάγεται στις αντιλήψεις των Μαρξ και Ένγκελς, που ουδέποτε εξίσωσαν το αισθητικά ωραίο με το πολιτικά ορθό, αλλά στις απόψεις μελών της ρωσικής ιντελιγκέντσιας, όπως ο Τσερνισέφσκι, ο Ντομπρολιούμπωφ και ο Μπελίνσκι. Άλλωστε, οι Μαρξ και Ένγκελς υποστήριζαν την αρχή της αντίφασης, σύμφωνα με την οποία οι πολιτικές απόψεις ενός συγγραφέα μπορεί να έρχονται σε αντίθεση με όσα το έργο αντικειμενικά αποκαλύπτει. Ο κριτικός ρεαλισμός του Μπαλζάκ, ακόμα και του Τολστόι, το απέδειξαν περίτρανα, γιατί κατέγραψαν, έστω και ασυνείδητα, τον εξαθλιωμένο καπιταλιστικό κόσμο, τις τυπικές συγκρούσεις και τη δυναμική των κοινωνιών της εποχής.

Όλα τα μεγάλα έργα τέχνης είναι κοινωνικά προοδευτικά, με την έννοια ότι οποιαδήποτε κι αν είναι η συνειδητή πολιτική τοποθέτηση του συγγραφέα (και στην περίπτωση του Σκωτ ή του Μπαλζάκ είναι φανερά αντιδραστική), συλλαμβάνουν τις ζωτικές «κοσμοϊστορικές» δυνάμεις μιας εποχής, που είναι ικανές για την αλλαγή και την ανάπτυξη, αποκαλύπτοντας ολόκληρο το δυναμικό τους στην πληρέστερη πολυπλοκότητά του.⁴⁴

Ωστόσο, από τη στιγμή που δεξί χέρι του Στάλιν στα ζητήματα κουλτούρας έγινε ο Αντρέι Ζντάνοφ, η σοβιετική αντίληψη για τη λογοτεχνία και την τέχνη γενικότερα άλλαξε⁴⁵. Κατά την άποψη του Βωργα, οι στρατευμένοι λογοτέχνες της σταλινικής περιόδου δεν αξίζει καν να διαβαστούν. Ως μοναδικές εξαιρέσεις θεωρεί τους Μπρεχτ, Αραγκόν και Ελιάρ, οι οποίοι δεν ήταν Ρώσοι, δεν έζησαν και δεν δημιούργησαν στη Σοβιετική

43. *ό.π.*, σ. 71.

44. *ό.π.*, σ. 71.

45. Γνωστός για τα λογοτεχνικά πράγματα από το Α' Συνέδριο Σοβιετικών Συγγραφέων το 1934, ο Ζντάνοφ είχε αναλάβει μετά τον πόλεμο την πολιτιστική πολιτική του Στάλιν. Η περίοδος που εγκαινιάστηκε με την απόφαση αυτή της ΚΕ στις 14/8/1946 ονομάστηκε «ζντανόφτσινα» και επέζησε του ίδιου του Ζντάνοφ, αφού θεωρείται ότι διήρκεσε τουλάχιστον ως τον θάνατο του Στάλιν, το 1953, και, για πολλούς μελετητές, πολύ παραπάνω. Η άποψη του Ζντάνοφ για τη λογοτεχνία διδασκόταν στα σχολεία και τα ΑΕΙ της χώρας περισσότερο από 40 χρόνια. Η απόφαση της ΚΕ ανακλήθηκε τελικά με την πολιτική που ακολούθησε η κυβέρνηση Γκορμπατσόφ και την απόφασή της, το 1985, να αποσυνδέσει την τέχνη από οποιαδήποτε επίσημη αισθητική θεωρία, και, τελικώς, να καταργήσει τη λογοκρισία, το 1989. Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, *Υπόθεση Γκράνιν: Η λογοτεχνική κριτική στο εδώλιο*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σ. 35.

Ένωση, αλλά στρατεύτηκαν προς τιμήν της. Για τον Ελιάρ, μάλιστα, γράφει: «είναι ακριβώς μια περίπτωση που δείχνει τι στοιχίζει στον ποιητή να αλλάξει κατεύθυνση όταν, μια φορά, έχει κατορθώσει να βρει το δρόμο του».⁴⁶ Βέβαια, ήδη από το 1928 η Κεντρική Επιτροπή του Μπολσεβίκικου Κόμματος είχε αποφασίσει πως η λογοτεχνία θα υπηρετεί τις αρχές του κόμματος και μόνο, και συχνά έστελνε τους συγγραφείς να επισκέπτονται τα εργοστάσια για να εμπνευστούν μυθιστορήματα που υμνούσαν τα μηχανήματα παραγωγής.⁴⁷ Οι αλλαγές παγιώθηκαν το 1934, όταν στο 1ο Πανενοσιακό Συνέδριο Σοβιετικών Συγγραφέων ο Ζντάνοφ διατύπωσε τις αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού και με το σύνθημα «Κάψτε τον Ραφαήλ» έριξε το ανάθεμα στην τέχνη του παρελθόντος⁴⁸.

Το ίδιο συνέδριο άκουσε τον Μαξίμ Γκόρκι, κάποτε αφοσιωμένο υπερασπιστή της καλλιτεχνικής ελευθερίας, αλλά τώρα τυφλό οπαδό του σταλινισμού, να ανακοινώνει ότι ο ρόλος της αστικής τάξης στην παγκόσμια λογοτεχνία έχει μεγαλοποιηθεί υπερβολικά, αφού η παγκόσμια κουλτούρα είχε στην πραγματικότητα παρακμάσει μετά την Αναγέννηση. Το Συνέδριο ακόμη ασχολήθηκε με την εργασία του Ράντεκ «Τζέμς Τζόυς ή σοσιαλιστικός ρεαλισμός;», όπου το έργο του Τζόυς περιγραφόταν σαν ένας σωρός κοπριάς γεμάτης σκουλήκια, και όπου κατηγορήθηκε ο Οδυσσεάς (που η δράση του τοποθετείται στα 1904) για ιστορική ανακρίβεια, αφού δεν αναφερόταν στην εξέγερση του Πάσχα του 1916, στην Ιρλανδία.⁴⁹

Ας δούμε, όμως, τι αλλαγές σήμανε για τη λογοτεχνία αυτό το συνέδριο. Στην αρχή του λόγου του, ο Ζντάνοφ μίλησε για την αστική κουλτούρα και τη λογοτεχνία που αποτέλεσε δημιούργημά της. Έβαλε ενάντια στους αστούς λογοτέχνες, τους οποίους χαρακτήρισε «θύματα του μυστικισμού και του κληρικαλισμού, καλλιτέχνες που έχουν πουλήσει την πένα τους στο κεφάλαιο, κλέφτες, χαφιέδες, πόρνες και αγύρτες». Συμπλήρωσε μάλιστα ηθικολογώντας πως χαρακτηριστικό της αποσύνθεσης της αστικής κουλτούρας είναι και το πάθος των λογοτεχνών για την πορνογραφία – μια αιχμή προς τη Ρωσίδα ποιήτρια Άννα Αχμάτοβα.

46. C.M. Bowra, *ό.π.*, σ. 162.

47. *ό.π.*, σ. 66.

48. Ο κορυφαίος θεωρητικός του αναρχισμού Μαξ Στίρνερ αντέτεινε στην κομμουνιστική ιδέα ότι αυτό που μπορεί να δημιουργήσει ένας άνθρωπος μόνο, και κανένας άλλος, διαφεύγει από κάθε κανονισμό και από την κολεκτιβική οργάνωση της κοινωνίας: «Ποιος θα αντικαταστήσει τον Μότσαρτ ή τον Ραφαήλ;» Ο Μαξ του απάντησε ότι ο κομμουνισμός όχι μόνο δεν θα ισοπέδωνε τους ανθρώπους, αλλά το αντίθετο, θα δημιουργούσε τις συνθήκες «ώστε κάθε άνθρωπος με το ταλέντο του Ραφαήλου να μπορεί ελεύθερα να το αναπτύξει» (Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα). Το διαλογικό επεισόδιο παραθέτει σε πρόσφατο άρθρο του για τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό ο Δημήτρης Ραυτόπουλος. Βλ. Δημήτρης Ραυτόπουλος, «Ο Γκόρκι στο χωριό, ο Μπαλζάκ στο χόμα», *Δέντρο* 222-223 (2018), σ. 16.

49. C.M. Bowra, *ό.π.*, σ. 67.

Η σημερινή κατάσταση της αστικής λογοτεχνίας είναι τέτια που δεν μπορεί πια να δημιουργήσει μεγάλα έργα. Η κατάπτωση και η διαφθορά της αστικής λογοτεχνίας, που προέρχονται από την κατάπτωση και τη διαφθορά του καπιταλιστικού καθεστώτος, παρουσιάζονται σαν χαρακτηριστικό γνώρισμα, σαν χαρακτηριστική ιδιομορφία της σημερινής κατάστασης της αστικής κουλτούρας και λογοτεχνίας.⁵⁰

Η λογοτεχνία των αστών, σύμφωνα με τον Ζντάνοφ, είναι απαισιόδοξη και πρωταγωνιστές της είναι ήρωες που βρίσκονται σε υπαρξιακά αδιέξοδα. Στον αντίποδα βρίσκεται η νέα σοβιετική λογοτεχνία:

Στη χώρα μας οι κυριότεροι ήρωες των λογοτεχνικών έργων είναι οι ζωντανοί οικοδόμοι της νέας ζωής: εργάτες και εργάτριες, κολχόζνικοι και κολχόζνικες, μηχανικοί, νέοι κομμουνιστές, πιονιέρηδες. Να οι βασικοί τύποι κι οι κυριότεροι ήρωες της σοβιετικής μας λογοτεχνίας. Ο ενθουσιασμός και το πάθος του ηρωισμού διαποτίζουν τη λογοτεχνία μας. Είναι αισιόδοξη η λογοτεχνία μας, όχι με την αισιοδοξία όμως ενός πρωτόγονου, ζωώδικου ενστίχτου. Είναι αισιόδοξη στην ουσία της, γιατί είναι η λογοτεχνία του προλεταριάτου, της τάξης που ανεβαίνει, της μόνης πρωτοπόρας προοδευτικής τάξης. Η δύναμη της σοβιετικής μας λογοτεχνίας είναι που εξυπηρετεί την υπόθεση της οικοδόμησης του σοσιαλισμού.⁵¹

Ο εισηγητής της σοβιετικής πολιτιστικής πολιτικής υποστηρίζει πως ο ρεαλισμός είναι ο μοναδικός αποδεκτός τρόπος με τον οποίο η λογοτεχνία μπορεί να αναπαραστήσει την πραγματικότητα, η οποία δεν πρέπει να αναπαρίσταται με σχολαστικό τρόπο, όπως γινόταν στα έργα του κριτικού ρεαλισμού τον 19ο αιώνα, αλλά «στην επαναστατική της ανάπτυξη». Αυτός ο νέου τύπου ρεαλισμός ονομάζεται σοσιαλιστικός ρεαλισμός, καθώς έχει στόχο τη διαπαιδαγώγηση των εργαζομένων στη σοσιαλιστική ιδεολογία. Ο συγγραφέας που υπηρετεί τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό ονομάστηκε «μηχανικός των ψυχών».

Μηχανικός των ψυχών θα πει να πατάς και με τα δυο σου πόδια στο έδαφος της πραγματικής ζωής. Και αυτό σημαίνει με τη σειρά του να ξεκόψεις με τον παλιό ρωμαντισμό, με το ρωμαντισμό που αναπαράστασε μια ζωή ανύπαρκτη και ήρωες ανύπαρχτους, που έκανε τον αναγνώστη να δραπετεύει από τις αντιφάσεις και από το ζυγό της ζωής σ' έναν κόσμο χιμαιρικό, σ' έναν κόσμο ουτοπίας. Για τη λογοτεχνία μας, που πατά με τα δυο της πόδια σε γερές υλιστικές βάσεις, δε μπορεί να είναι

50. Αντρέι Ζντάνοφ, *Για τη λογοτεχνία, για τη φιλοσοφία και για τη μουσική*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952, σ. 9-10.

51. *ό.π.*, σ. 10-11.

ξένος ο ρωμαντισμός, είναι όμως ένας ρωμαντισμός νέου τύπου, είναι ο επαναστατικός ρωμαντισμός.⁵²

Έτσι, βασικά χαρακτηριστικά των λογοτεχνικών έργων υπήρξαν η αισιοδοξία και μια σχεδόν πανομοιότυπη πλοκή. Ελάχιστα κείμενα ξεχώρισαν σ' αυτό το σύνολο. Η σοβιετική λογοτεχνία, κατά τη σταλινική περίοδο τουλάχιστον, δεν αποτελεί υπόθεση ατομική αλλά κρατική, όπου δεν επιτρέπονται οι εξαιρέσεις. Όλοι οι λογοτέχνες αποτελούν μέλη της Ένωσης Σοβιετικών Συγγραφέων, διαφορετικά δεν τους δίνεται η δυνατότητα ούτε να δημιουργήσουν ούτε να εκδώσουν το έργο τους.

Κατανοώντας ότι η πραγματικότητα δεν είναι κάτι στατικό, ότι σε κάθε φαινόμενο συνυπάρχουν αυτό που γεννιέται κι αυτό που πεθαίνει –με όρους διαλεκτικής, το «καινούργιο» και το «παλιό»–, ο συγγραφέας καλείται να εκθειάζει, ό,τι είναι αναδυόμενο και να καταδικάζει ό,τι έρχεται από το παρελθόν. Με πιο πρακτικούς όρους, αυτό σημαίνει ότι ο συγγραφέας οφείλει να διακρίνει σε κάθε φαινόμενο στοιχεία ταξικής πάλης. Ωθώντας αυτήν την προσέγγιση στις απώτατες συνέπειές της, οδηγούμαστε σε μια τέχνη με παιδαγωγικό χαρακτήρα.⁵³

Όπως θα φανεί παρακάτω, στην προλεταριακή επαναστατική λογοτεχνία οι οδηγίες ήταν πολύ συγκεκριμένες: ο ήρωας πρέπει να είναι θετικός, εργάτης, κομμουνιστής, αγωνιστής – εκτός φυσικά κι αν βρίσκεται στο στρατόπεδο της αντίδρασης. Επιπλέον, η λογοτεχνία έπρεπε να παριστάνει με ρεαλιστικό τρόπο τον εξέχοντα ρόλο της κολεκτίβας και του κόμματος, καθώς και την επιρροή που είχαν στη ζωή της εργατικής τάξης. Τα μυθιστορήματα θα έπρεπε να είναι μεγάλα, πολυσέλιδα βιβλία, με ρεαλιστική και ικανοποιητικά εξελισσόμενη πλοκή, με υπόθεση που κρατά σε αγωνία τον μέσο αναγνώστη. Τονίζεται ακόμη η ανάγκη να χρησιμοποιείται απλή γλώσσα, ώστε να καταλαβαίνει ο αναγνώστης τα νοήματα που εκφράζει ο συγγραφέας. Και φυσικά η λογοτεχνία δεν επιτρεπόταν να περιέχει «αισχρές» σκηνές και περιγραφές.⁵⁴

Επομένως, η θεματολογία του λογοτεχνικού έργου ήταν σε μεγάλο βαθμό περιορισμένη και όφειλε να αποτυπώνει τη θετική πλευρά της σοβιετικής πραγματικότητας. Οι τάσεις φυγής, οι ήρωες που αντιμετωπίζουν αδιέξοδα ή διλήμματα, το όνειρο, η φαντασία, οι αισθητικοί πειραματισμοί, η αλληγορία, δηλαδή πολλά από τα βασικά συστατικά

52. *ό.π.*, σ. 11-12.

53. Czeslaw Milosz, *Αιχμάλωτη σκέψη*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2017, σ. 264.

54. Evgeny Dobrenko, «The disaster of middlebrow taste or who “invented” socialist realism?» στο Thomas Lahusen & Evgeny Dobrenko, *ό.π.*, σ. 135-165.

της λογοτεχνίας εν γένει, απαγορεύονταν. Όλα αυτά έμπαιναν κάτω από την κατηγορία του φορμαλισμού, για τον οποίο θα γίνει εκτενής λόγος παρακάτω.

[Ε]πειδή ο ορισμός του «φορμαλισμού» δεν ήταν μόνο αισθητικός αλλά και πολιτικός, ήταν εξαιρετικά ρευστός. Στην πραγματικότητα, κανείς δεν μπορούσε ποτέ να είναι βέβαιος πώς έπρεπε να είναι η πολιτικά ορθή σοσιαλρεαλιστική τέχνη. Ήταν αρκετά εύκολο να καταδικαστούν καλλιτέχνες που πριμοδοτούσαν την ομορφιά έναντι της πολιτικής ή που δούλευαν πάνω στην καθαρή αφαίρεση, την ατονική μουσική ή την πειραματική στιχουργία. Ήταν επίσης δυνατό να υπαγορεύονται συγκεκριμένα θέματα.

Άλλες κρίσεις ήταν πιο δύσκολες, ακόμα και για τον στρατευμένο σοσιαλρεαλιστή κριτικό. Το πορτρέτο ενός εργάτη έπρεπε να είναι τελείως ρεαλιστικό ή μπορούσε να φαίνεται η πινελιά του καλλιτέχνη; Αν τα λόγια ενός τραγουδιού ήταν «προοδευτικά», είχε σημασία αν η μελωδία ήταν δύσκολη; Ένα ποίημα χωρίς ομοιοκαταληξία μπορούσε –παρ’ όλα αυτά– να εκφράσει θετικές σοσιαλιστικές τάσεις, ή μήπως η κομμουνιστική ποίηση έπρεπε να υιοθετεί συγκεκριμένη φόρμα; Στην πράξη, για τα ζητήματα αυτά αποφάσιζαν όχι οι κριτικοί ή οι καλλιτέχνες αλλά οι γραφειοκράτες της κουλτούρας, που συχνά έκριναν με βάση πολιτικά και προσωπικά κριτήρια.⁵⁵

Υπάρχει, συνεπώς, ένα «θεμελιακό σημείο θέασης μέσω του οποίου το [λογοτεχνικό] πεδίο ορίζεται ως τέτοιο και το οποίο εξ αυτού ορίζει το δικαίωμα εισόδου στο πεδίο: “κάνε να μην μπει” εδώ αν δε διαθέτει ένα σημείο θέασης που να συμφωνεί ή να συμπίπτει με θεμελιακό σημείο θέασης του πεδίου».⁵⁶

Μαρξισμός και λογοτεχνική κριτική: Η πολεμική στον φορμαλισμό

Η συνήθης κατηγορία βάσει της οποίας απορρίπτονται έργα από την Επιτροπή Διαφώτισης είναι ο φορμαλισμός.⁵⁷ Αρκετοί λογοτέχνες που, είτε στο σύνολο του έργου

55. Anne Applebaum, *Σιδηρόν παραπέτασμα: Συνθλίβοντας την Ανατολική Ευρώπη 1944-1956*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2016, σ. 338-339.

56. Pierre Bourdieu, *ό.π.*, σ. 340.

57. Οι απαρχές του ρωσικού φορμαλισμού χρονολογούνται πριν από τη Ρωσική Επανάσταση, καθώς συνδέονται με τις δραστηριότητες του Γλωσσολογικού Κύκλου της Μόσχας και της ΟΡΟJAZ (Εταιρεία για τη Μελέτη της Ποιητικής Γλώσσας) στην Πετρούπολη, δύο ομάδων που ασχολούνταν με τη μελέτη της ποιητικής γλώσσας. Οι πιο σημαντικοί εκπρόσωποι του ρωσικού φορμαλισμού ήταν ο Βίκτορ Σκλόφσκι, ο Ρομάν Γιάκομπσον, ο Μπορίς Άιχενμπαουμ, ο Όσιπ Μπρικ και ο Γιούρι Τυνιανόφ. Οι ρώσοι φορμαλιστές απέρριψαν τις μη συστηματικές και εκλεκτικιστικές κριτικές προσεγγίσεις που κυριαρχούσαν μέχρι τότε στη μελέτη

τους είτε σε σημεία του, αδυνατούν να συμπλεύσουν με τις επιταγές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού κατηγορούνται για αισθητισμό, φορμαλισμό, έντονη επίδραση του σουρεαλισμού και του μοντερνισμού, έμφαση στη μορφή και όχι στο περιεχόμενο του έργου. Απ' αυτή την άποψη, κρίνεται σκόπιμο να μελετηθεί η σχέση του φορμαλισμού με τον μαρξισμό και οι διαφορές τους σε ό,τι αφορά τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν ζητήματα λογοτεχνίας και λογοτεχνικότητας. Άλλωστε, όπως αναφέρει και ο Σαρτρ,⁵⁸ η λογοτεχνική κριτική ασκείται ανάλογα με το πώς κάθε ρεύμα/σχολή/φορέας απαντά σε ερωτήματα όπως «Τι είναι η λογοτεχνία;», «Με ποιες μεθόδους θα έπρεπε να την μελετάμε;», «Αποτελεί η λογοτεχνία κατηγορία που οφείλουμε να διατηρήσουμε;», «Για ποιους σκοπούς γράφουμε;».

Το κίνημα του φορμαλισμού δέχτηκε την έντονη επίδραση της γλωσσολογίας, τη διάκριση του Σωσύρ ανάμεσα στη γλώσσα και τον λόγο, τη δομιστική θεωρία του για τη σχέση σημαίνοντος και σημαινομένου, τον συμβατικό χαρακτήρα της γλώσσας και τη σημασιολογία της πραγματικότητας από τον γλωσσικό κώδικα. Σύμφωνα με τον Σωσύρ, «η γλώσσα, μολονότι εναποθέτει στην πραγματικότητα μια σημασία, αν κι είναι εκείνη που της προσδίδει μια συγκεκριμένη εννοιολογική οργάνωση, προκαλεί συνεχώς την ψευδαίσθηση ότι αντανάκλα την πραγματικότητα ενώ τη σημασιολογεί».⁵⁹

Σύμφωνα με τη συνήθη χρήση του από τη λογοτεχνική κριτική, ο όρος «λογοτεχνία» ενέχει την έννοια μιας ειδικής και προνομιάς σειράς κειμένων δημιουργικής φαντασίας, τα οποία, όπως υποστηρίζεται, εμφανίζουν ορισμένες συγκεκριμένες ιδιότητες που απαιτούν ειδικές μεθόδους ανάλυσης, για να κατανοηθούν σωστά. Με αυτήν ακριβώς την έννοια συναντάμε την αντανάκλαση της «λογοτεχνίας» στους προβληματισμούς της αισθητικής. [...] Αν έργο της λογοτεχνικής κριτικής είναι να αποσαφηνίσει και να ερμηνεύσει αυτές τις ειδικά «λογοτεχνικές» ιδιότητες που δίνουν την εντύπωση ότι διαφοροποιούν ένα επίλεκτο σύνολο γραπτών κειμένων μέσα στο πεδίο της ενγένει δημιουργικής γραφής, τότε, αναμφίβολα, ένα τέτοιο έργο απαιτεί ένα νομοθετικό «σύνολο κανόνων», μια αισθητική, που θα προτείνει κριτή-

της λογοτεχνίας, και επιχειρήσαν να συγκροτήσουν μια «λογοτεχνική επιστήμη». Σύμφωνα με τη διατύπωση του Γιάκομπσον: «Αντικείμενο της λογοτεχνικής επιστήμης δεν είναι η λογοτεχνία, αλλά η λογοτεχνικότητα, αυτό δηλαδή που κάνει ένα δεδομένο έργο λογοτεχνικό». Κ.Μ. Newton (Επιμ.), *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013, σ. 1.

58. Ζαν Πολ Σαρτρ, *ό.π.*

59. Τόνι Μπένετ, *ό.π.*, σ. 12.

ρια για τη διάκριση, σ' αυτή την ειδική έννοια, μεταξύ του «λογοτεχνικού» και «μη λογοτεχνικού».⁶⁰

Με λίγα λόγια, η λογοτεχνική κριτική είναι που οργανώνει τα κείμενα σε ένα σύστημα σχέσεων, και τα διακρίνει σε λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά. Οι ρώσοι φορμαλιστές υποστήριζαν πως η μοναδικότητα της λογοτεχνίας έγκειται ακριβώς στην τάση της να ανοικειώνει την εμπειρία και ο κριτικός ή ο φιλόλογος οφείλει να μελετήσει με ποια μορφικά τεχνάσματα το επιτυγχάνει. Από την άλλη πλευρά, η μαρξιστική κριτική υποστήριξε πως έργο της λογοτεχνίας είναι να υπονομεύει τον τρόπο θέασης του κόσμου που επιβάλλει η κυρίαρχη ιδεολογία, όποια κι αν είναι αυτή. Επομένως, σ' αυτή την περίπτωση δεν μιλάμε για ένα «προνομιούχο σύνολο κειμένων», αλλά για μια πρακτική γραφής καθορισμένη από ιστορικές, υλικές και ιδεολογικές συνθήκες.

Οι φορμαλιστές –ειδικά στις πρώτες τοποθετήσεις τους με τον Σκλόφσκι και τον Γιάκομπσον– υποστήριζαν πως το σύνολο των μορφικών και γλωσσικών ιδιοτήτων ενός κειμένου ορίζει τη λογοτεχνικότητά του και πως η λογοτεχνία, όπως ακριβώς και η γλώσσα, δεν είναι σε θέση «να αντανάκλα πραγματικότητες, παρά μόνο να τις σημασιοδοτεί». Παρατηρούμε, λοιπόν, πως με την προσήλωσή του στα ζητήματα της μορφής ο φορμαλισμός φλέρταρε με το καντιανών καταβολών δόγμα της «τέχνης για την τέχνη».

Γιατί, ενώ οι ρεαλιστικοί τρόποι γραφής παρωθούν τον αναγνώστη να διαβάξει διά μέσου των μορφικών καλλιτεχνικών τεχνασμάτων, χωρίς να τα συνειδητοποιεί, για να προσποριστεί το story που βρίσκεται κάτω απ' αυτά, τα έργα που αναγράφουν στο μέτωπό τους τις μορφικές λειτουργίες τους αναγκάζουν τον αναγνώστη να εστιάσει την προσοχή του στην καλλιτεχνικότητα ως ένα τέλος καθεαυτό.⁶¹

Αυτές οι αντιλήψεις έφεραν τους φορμαλιστές σε σύγκρουση με τη μετεπαναστατική μαρξιστική κριτική, η οποία προκρίνοντας τη θεωρία της αντανάκλασης πρέσβευε πως, για να γίνουν κατανοητά τα λογοτεχνικά έργα, πρέπει να ιδωθούν στο πλέγμα των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων μέσα στις οποίες έχουν παραχθεί. Δεν είναι τυχαίο ότι στη δεκαετία του '30, όταν καθιερώθηκε πια το δόγμα του Ζντάνοφ, οι Σκλόφσκι και Άιχενμπαουμ περιορίζονται σε κριτικές ρουτίνας προκειμένου να επιζήσουν κάτω από τη νέα τάξη του σταλινικού καθεστώτος. Μάλιστα, μετά το συνέδριο του 1934, ο φορμαλισμός έγινε συνώνυμο της «αστικής παρακμής» και της «φυγής από την πραγματικότητα».

60. Τόνι Μπένετ, *ό.π.*, σ. 13.

61. *ό.π.*, σ. 34-35.

Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί πως οι ρώσοι φορμαλιστές δεν ήταν τόσο α-κοινωνικοί και αν-ιστορικοί όσο θα ήθελε η μαρξιστική κριτική. Ποτέ δεν υποστήριξαν πως τα έργα δημιουργούνται σε ιστορικό κενό. Ο Αλτουσέρ προσπάθησε να καταδείξει ότι η αντίθεση φορμαλισμού και μαρξισμού δεν είναι τόσο οξεία, τονίζοντας πως η ανοικείωση δεν εξαρτάται από τις ενδογενείς του ιδιότητες του κειμένου, αλλά από ιδεολογικές και πολιτισμικές παραμέτρους. Τα λογοτεχνικά έργα, άλλωστε, δεν συνιστούν στατικά αντικείμενα, παρά λειτουργίες που φέρουν κοινωνική δυναμική. «Δεν είναι οι καταβολές ενός κειμένου ή οι καθαρά μορφικές του ιδιότητες που καθορίζουν τη λογοτεχνικότητά του, αλλά ο τρόπος λειτουργίας του μέσα στην κουλτούρα μιας κοινωνίας». ⁶² Για να επανέλθουμε στα δικά μας, εφόσον το λογοτεχνικό κείμενο συνιστά λειτουργία και υπάρχει στο πλαίσιο ενός συστήματος, τότε τα έργα της υπερορίας αποκτούν αξία αν λάβει κανείς υπόψη του τις πολιτικές και συγκυρίες και τις ιδεολογικές συνιστώσες που ευνόησαν τη δημιουργία τους.

Η ελληνική εκδοχή του ζντανοφισμού

Η σύμπλευση της ελληνικής Αριστεράς με το δόγμα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού δεν ήταν πάντοτε δεδομένη. Ήδη το 1915, στο άρθρο του «Τέχνη και σοσιαλισμός» που δημοσιεύτηκε στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Σοσιαλιστικά φύλλα*, ο Νίκος Γιαννιός υποστήριξε πως ο σοσιαλισμός δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να δεσμεύει την καλλιτεχνική έκφραση:

Το ενδιαφέρον και η φροντίδα για τη μόρφωση του λαού δεν πρέπει να συνδέεται ούτε –πολύ περισσότερο– να ταυτίζεται με την προπαγάνδα μέσω της τέχνης: «Κανείς σοσιαλιστής δεν είπε ποτέ του πως για να έχει ποιητική αξία ένα έργο, πρέπει το περιεχόμενό του να είναι *thèse* σοσιαλιστικό, κι ούτε πως η τέχνη οφείλει να κολακεύει τα γούστα του όχλου για να είναι αληθινή». ⁶³

Φυσικά, υπήρχαν και φωνές, όπως του Κώστα Παρορίτη, που υποστήριξαν πως η «κοινωνική ερμηνεία είναι το μοναδικό κριτήριο για την αξιολόγηση ενός λογοτεχνικού έργου». ⁶⁴ Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, εξάλλου, η θέση του ΚΚΕ για την τέχνη έγινε πολύ συγκεκριμένη. Το δόγμα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού είχε καθιερωθεί πια στη Σο-

62. *ό.π.*, σ. 74.

63. Χριστίνα Ντουριά, *Λογοτεχνία και πολιτική στον μεσοπόλεμο: Τα λογοτεχνικά περιοδικά της αριστεράς 1924-1936*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 11.

64. *ό.π.*, σ. 12.

βιετική Ένωση και χρέος της τέχνης θεωρήθηκε αρχικά η αποκάλυψη της αποσύνθεσης του κόσμου των αστών και κατόπιν η δημιουργία του θετικού ήρωα και το κάλεσμα στην ταξική πάλη. Ας σημειωθεί ότι το 1937 ο Νίκος Ζαχαριάδης έγραψε τη φιλολογική του μελέτη *Ο αληθινός Παλαμάς*, που εντάσσεται ακριβώς στο ίδιο πλαίσιο.

Ωστόσο, η διακήρυξη του ΕΑΜ Λογοτεχνών, την οποία συνέταξαν οι Μάρκος Αυγέρης και Γιώργης Λαμπρινός, διακρινόταν από εξαιρετικά φιλελεύθερο πνεύμα:

Το ΕΑΜ αποδέχεται κάθε καλλιτεχνικό ρεύμα και τάση, απευθύνει μάλιστα και την καθ' όλα εντυπωσιακή έκκληση στους λογοτέχνες να μην ξεχνούν πως κάνουν τέχνη και όχι δημοσιογραφία. Η μόνη προϋπόθεση που τίθεται είναι να διαπνέονται τα έργα από αίσθημα ελευθερίας· όχι κήρυγμα ελευθερίας, διευκρινίζεται: «γιατί κανένα κήρυγμα δεν είναι τέχνη» – από ένα αίσθημα ελευθερίας, λοιπόν, «σα μια δύναμη παρορμητική, σαν έμπνευση και σα γενική ιδέα».⁶⁵

Λίγα χρόνια αργότερα, όμως, τα πράγματα και πάλι διαφοροποιήθηκαν και η πορεία αυτή ανακόπηκε:

Όσο για το ύφος της τέχνης, αυτό στρατεύθηκε βέβαια, πήρε τα όπλα, είτε αμέσως είτε στην εξέλιξη του εμφυλίου. Οι παρατάξεις προσπαθούν να οικειοποιηθούν η καθεμία κατ' αποκλειστικότητα το σύνολο της ελληνικής κληρονομιάς: η πατρίδα, η θρησκεία, ο λαός, το έθνος, η υψηλή λογοτεχνία, η λαϊκή παράδοση – όλα μπαίνουν σε μια διεκυστίδα, κι ο καθένας τραβάει προς τη μεριά του.⁶⁶

Εντωμεταξύ, με την κατηγορία του τροτσκισμού, του ομορτουνισμού κ.λπ. το ΚΚΕ διέγραψε τους «μετριοπαθέστερους» Μανόλη Αναγνωστάκη, Γιώργη Λαμπρινό, Διδώ Σωτηρίου. Την ίδια εποχή, ο Κώστας Βάρναλης στην αρθρογραφία του υποστήριζε πως η έννοια της ελευθερίας της τέχνης είναι σχεδόν μεταφυσική και πως ο καλλιτέχνης οφείλει να αποδέχεται αποκλεισμούς προς όφελος του λαού. Έργα απαισιόδοξα και «φυγόκοσμα» μπορούν να μετατραπούν σε διαφθορείς των μαζών, κατά την άποψη του Βάρναλη, που –ας σημειωθεί εδώ– αποτέλεσε έναν από τους πρώτους πεζογράφους που εξέδωσε το Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα». Ο Μάρκος Αυγέρης, πάλι, στο άρθρο «Η λογοτεχνία της αντίστασης», που δημοσιεύτηκε στα *Ελεύθερα Γράμματα* τον Φεβρουάριο του 1946, αναφέρει:

Όταν η τέχνη είναι στην ακμή της, τότε είναι και στρατευμένη. Εκείνες τις περιόδους τεχνίτες και λαός βρίσκονται σε επικοινωνία, οι τεχνίτες εμπνέονται από το πνεύμα της κοινότητας και κάνουν δικά τους τα ενδιαφέροντα της ομαδικής εποχής.

65. Αγγέλα Καστρινάκη, *ό.π.*, σ. 190.

66. *ό.π.*, σ. 208.

Οι εποχές αυτές πνευματικού κολεκτιβισμού, όπως τις χαρακτηρίζει ο Αυγέρης, διαφέρουν από τις ατομικιστικές, στις οποίες οι τεχνίτες ξεμακραίνουν από τον λαό, και η τέχνη είναι μόνο για την τέχνη.⁶⁷

Και στο λογοτεχνικό πεδίο της υπερορίας θα λέγαμε πως άνθισε μια ελληνική εκδοχή του ζντανοφισμού. Τόσο το Εκδοτικό, στα «πλάνα δουλειάς» που κατέστρωνε κάθε χρόνο, όσο και το λογοτεχνικό τμήμα της Επιτροπής Διαφώτισης έδωσαν μεγάλη έμφαση στη μετάφραση των κλασικών έργων της σοβιετικής λογοτεχνίας, τα οποία θεωρήθηκαν απαραίτητα για τη σωστή διαπαιδαγώγηση του έλληνα πολιτικού πρόσφυγα και την ενθάρρυνση του νέου συγγραφέα. Λειτουργούσαν κατά κάποιο τρόπο σαν πρότυπα προς μίμηση.⁶⁸ Τα περισσότερα από αυτά μεταφράζονταν στα ελληνικά από τη γαλλική γλώσσα και οι υποθέσεις τους αντλούσαν από την Οκτωβριανή Επανάσταση, τον πόλεμο, τη σύγχρονη σοβιετική πραγματικότητα, τον σταχανοφισμό και την αύξηση της παραγωγικότητας στη σοβιετική οικονομία. Τον Μάιο του 1952, για παράδειγμα, η Φούλα Χατζιδάκη παρουσίασε στον *Νέο Κόσμο* το μυθιστόρημα του Αζάγιεφ *Μακριά απ' τη Μόσχα*, για το οποίο έγραψε τα εξής:

[Το έργο] περιγράφει τον αγώνα μιας ομάδας σοβιετικών ανθρώπων –μηχανικοί, εργάτες, τεχνικοί– τον καιρό του πολέμου, που είχαν καθήκον μέσα σ' ένα χρόνο να χτίσουν στην Άπω Ανατολή έναν πετρελαιοαγωγό, που στο προπολεμικό σχέδιο προβλεπόταν να γίνει σε τρία χρόνια και το πώς παλαίβοντας με τα στοιχεία της φύσης, με την καθυστέρηση, κάποτε και την κακοήθεια, καταφέρνουν να εκπληρώσουν το καθήκον τους στην πατρίδα τους και την ανθρωπότητα, δηλαδή να χτίσουν τον πετρελαιοαγωγό μέσα σ' έναν χρόνο.⁶⁹

Επιπλέον, η Επιτροπή Διαφώτισης, στις οδηγίες που έδινε στους νέους λογοτέχνες, όριζε τόσο τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να γράφεται ένα έργο όσο και τη θεματολογία του. Ζητούσε από τους υποψήφιους συγγραφείς να συνθέσουν πεζογραφήματα που θα ακολουθούν το σοβιετικό πρότυπο στη σκιαγράφηση των ηρώων και στο κοινωνικό και πολιτικό μήνυμα, αλλά με θέμα προσαρμοσμένο στις ανάγκες της δικής τους πραγματικότητας. Έτσι, πρωταρχικός στόχος για τους έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες που δοκιμάζονταν

67. Δημήτρης Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα: Νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 133.

68. Σε άρθρο των Κόστα Μπόση και Αποστόλη Σπήλιου, που δημοσιεύεται στον *Νέο Κόσμο* το 1955, διαβάζουμε και την υπερβολή πως το σοβιετικό μυθιστόρημα υπήρξε έμπνευση και παρηγοριά για τον μαχητή του ΔΣΕ, στην τσάντα του οποίου μπορεί να μην έβρισκες ψωμί αλλά θα έβρισκες σίγουρα τη *Δημοσιά του Βολοκολάμσκ*. Κώστας Μπόσης – Αποστόλος Σπήλιος, «Το 2ο συνέδριο των σοβιετικών συγγραφέων», *Νέος Κόσμος* 3 (1955) 63-74.

69. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *Διαδρομές της Μέλπως Αζιώτη 1947-1955: Μαρτυρίες και κείμενα από τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 59.

στη συγγραφή ήταν να μνημειώσουν τους αγώνες του πρώτου και δεύτερου ένοπλου αγώνα. Στις αρχές του 1950, η Επιτροπή Διαφώτισης συμβούλευε όσους θέλουν να δημοσιεύσουν έργα τους στη *Voix de la Grèce* πώς να το κάνουν:⁷⁰

1. Γράφοντας κομμάτια με αναμνήσεις από τη ζωή στο βουνό.
2. Περιγράφοντας χαρακτηριστικά επεισόδια του αγώνα.
3. Δίνοντας περιγραφές από μάχες, συγκρούσεις με τον εχθρό κλπ.
4. Δίνοντας ορισμένες μορφές του αγώνα τόσο στο ΔΣΕ όσο κι ανάμεσα στο λαό.
5. Για την Αντίσταση στην Κατοχή [...]
6. Από τη ζωή στην εξορία ή στις φυλακές.
7. Γενικά ό,τι θα μπορούσε να κάνει γνωστή την πάλη του λαού μας, την τελευταία τούτη δεκαετία.⁷¹

Φαίνεται πως στόχος της Διαφώτισης ήταν να απαθανατίσει λογοτεχνικά το πάνθεον των ηρώων της, καθοδηγώντας τους συγγραφείς που είχε υπό την εποπτεία της ώστε να φιλοτεχνήσουν τα πορτρέτα των αγωνιστών του ΚΚΕ.

Το λογοτεχνικό τμήμα βλέπει την ανάγκη της έκδοσης μιας «Χρυσής Βίβλου» με τα ονόματα όλων όσων έπεσαν για το λαό μας. [...] Εκείνο που μπορεί να δώσει το λογοτεχνικό τμήμα μέσα στα 1952 είναι ένα βιβλίο «Πορτραίτα Αγωνιστών». Μέσα σ' αυτό θα μπου γραμμένα από διάφορους μερικά πορτραίτα αγωνιστών μας που έπεσαν, γνωστών και άγνωστων π.χ. Παπαρρήγας, Σουκατζίδης, Διαμαντής, Βιδάλης, Βαλιανούτης, Χατζήμαλλης, Καταντώνης, Ζάρας, απλοί αντάρτες κλπ.⁷²

Η θεματολογία, επομένως, ήταν συγκεκριμένη και αυτές οι κατευθυντήριες γραμμές ίσχυσαν σίγουρα μέχρι το τέλος της περιόδου που εξετάζεται εδώ. Το 1954 πραγματοποιήθηκε στην ΕΣΣΔ το 2ο Πανερωσιακό Συνέδριο Σοβιετικών Συγγραφέων, που κινήθηκε λίγο πολύ στο ίδιο πλαίσιο με το πρώτο, αν και στις εισηγήσεις καταγράφηκαν ενδιαφέροντες απολογισμοί.⁷³ Με άρθρο τους στον *Νέο Κόσμο* οι Κώστας Μπόσης και

70. Η *Voix de la Grèce* ήταν ολιγοσέλιδο έντυπο γραμμένο στη γαλλική γλώσσα που είχε στόχο την ενδυνάμωση της προπαγάνδας στο εξωτερικό. Τυπωνόταν στο Βουκουρέστι και κυκλοφορούσε από το 1948 έως και το 1953.

71. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, ό.π., κουτί 286, φάκελος 13/48/7.

72. ό.π., κουτί 294, φάκελος 13/56/76.

73. Στα τελευταία είκοσι χρόνια οι λογοτεχνικές μας δυνάμεις αναπτύχθηκαν κι αντρώθηκαν ιδεολογικά. Οι συγγραφείς απόκτησαν μεγάλη πολιτική πείρα. Η σοβιετική πραγματικότητα πολύ πλούσια σε ιστορικά γεγονότα παγκόσμιας σημασίας, βοήθησε τους συγγραφείς –κομμουνιστές κι εξωκομματικούς- να καθορίσουν τη μοναδικά σωστή, μαρξιστική-λενινιστική άποψη για τα φαινόμενα και τα γεγονότα της κοινωνικής ζωής, για τη στάση των ανθρώπων και των τάξεων στο μεγάλο αγώνα για τη νίκη του κομμουνισμού. Το καινούργιο στην ανάπτυξη της λογοτεχνίας εκδηλώνεται στο περιεχόμενο των έργων της σοβιετικής λογοτεχνίας, στη διεύρυνση του κύκλου του υλικού του παρμένου από τη ζωή που περιλαμβάνεται στο οπτικό πεδίο του συγγραφέα, στον πλουτισμό της λογοτεχνικής γλώσσας και των εκφραστικών μέσων, στις νέες μορφές σύνδεσης της

Απόστολος Σπήλιος μετέφεραν το κλίμα του συνεδρίου και προσάρμοσαν τις αποφάσεις του στην ελληνική προσφυγική πραγματικότητα. Για τον λογοτεχνικό ήρωα αναφέρουν:

Ο ήρωας πρέπει να παίρνεται από την ομάδα και να μη στέκεται πάνω από την ομάδα, όμως πρέπει να αντιπροσωπεύει ό,τι το πιο προοδευτικό, το πιο ζωντανό, το πιο άξιο υπάρχει στην ομάδα, να είναι ο καλύτερος και όχι ο χειρότερος ανάμεσα στους άλλους. Ο συγγραφέας θα παρουσιάζει και τις αρνητικές πλευρές του ήρωά του αλλά θα τονίζει και θα υπογραμμίζει και θα οξύνει –όπου χρειάζεται– τις θετικές πλευρές του γιατί θέλει να προκαλέσει τον αναγνώστη να τις μιμηθεί. Στην πορεία της εξέλιξής του, πορεία ταυτόχρονα και των γεγονότων, πρέπει να απεικονίζεται η πάλη των αντίθετων δυνάμεων, το ξεπέρασμά τους, η νίκη του προοδευτικού, το ατσάλωμα.⁷⁴

Η λογοτεχνία, λοιπόν, προχωρούσε «από τον ορίζοντα του ενός στον ορίζοντα των πολλών», κατά τη φράση του Πολ Ελιάρ. Και εδώ, το κόμμα έχει «το μονοπώλιο της λογοτεχνικής νομιμότητας, δηλαδή, μεταξύ άλλων, το μονοπώλιο της εξουσίας να λέει κάποιος με εγκυρότητα ποιος έχει το δικαίωμα να αποκαλείται συγγραφέας [...] και ποιος έχει την εξουσία να λέει ποιος είναι ο συγγραφέας· [...] είναι το μονοπώλιο της εξουσίας καθιέρωσης των παραγωγών ή των προϊόντων».⁷⁵

λογοτεχνίας με τη ζωή. Στο Α. Σουρκόφ «Κάτω από τη σημαία του σοσιαλιστικού ρεαλισμού», *Νέος Κόσμος* 10 (1954), σ. 71. Η Αλεξάνδρα Ιωαννίδου υποστηρίζει πως στο 2ο Συνέδριο μπορεί να επικράτησε το συντηρητικό πνεύμα, αλλά ακούστηκαν και νέες φωνές που «ζητούσαν τον απεγκλωβισμό από τον συντηρητισμό του θετικού ήρωα και την άνευ αντιβάρου θριαμβολογία για τα σοσιαλιστικά επιτεύγματα». Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, *ό.π.*, σ. 54-55.

74. Κώστας Μπόσης-Απόστολος Σπήλιος, *ό.π.*, *Νέος Κόσμος* 3 (1955), σ. 71.

75. Pierre Bourdieu, *ό.π.*, σ. 341.

Κεφάλαιο τέταρτο: Πρόσληψη, δημιουργία και κριτική του λογοτεχνικού έργου

Η λογοτεχνική παραγωγή στην υπερορία και στην Ελλάδα: Επαναστατική και αντιδραστική λογοτεχνία μέσα από δύο άρθρα του *Νέου Κόσμου*

Πέρα από τις κριτικές που αφορούσαν λογοτεχνικά έργα ελλήνων πολιτικών προσφύγων ή καταξιωμένων συγγραφέων που εκδίδονταν από το Εκδοτικό και κυκλοφορούσαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες, στον *Νέο Κόσμο* δημοσιεύονταν και άρθρα σχετικά με τη λογοτεχνική παραγωγή στην Ελλάδα. Καλό θα ήταν, λοιπόν, να μελετηθεί η πρόσληψη της νέας ελληνικής λογοτεχνίας από τη διάνοηση του Λογοτεχνικού Κύκλου, εφόσον αυτή συνυφαίνεται με τις οδηγίες και τις κατευθυντήριες γραμμές που δίνονταν στους δοκιμαζόμενους λογοτέχνες της υπερορίας. Φαίνεται πως στην πρόσληψη των έργων επικρατούσε ένα μανιχαϊστικό σχήμα που διέκρινε τη λογοτεχνία σε επαναστατική και αντιδραστική, τοποθετώντας έτσι την τέχνη στο ψυχροπολεμικό πεδίο μάχης. Σε μεγάλο βαθμό, έναν λογοτέχνη κατέτασσε στη μία ή την άλλη πλευρά η στάση –πραγματική και λογοτεχνική– που είχε τηρήσει στον πρώτο και δεύτερο ένοπλο αγώνα, στην Κατοχή και τον Εμφύλιο.

Η λογοτεχνία [...] προσφέρει μια κοινωνική αρένα πιο ασφαλή (γιατί προστατεύεται από τη μυθοπλασία) από τον ευρύτερο χώρο της πολιτικής και της δημόσιας ιστορίας. Μπορεί να λειτουργήσει, και έτσι έχει λειτουργήσει η λογοτεχνία που μιλάει για τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, ως ένας ενδιάμεσος δημόσιος χώρος στον οποίο δοκιμάστηκαν πρώτα μνήμες και ερμηνείες οι οποίες αργότερα πέρασαν στην ιστοριογραφία και τη δημόσια αντιπαράθεση.⁷⁶

Η Επιτροπή Διαφώτισης, λοιπόν, παρότρυνε λογοτέχνες και κριτικούς όχι μόνο να γράφουν ή να κρίνουν αντίστοιχα τη λογοτεχνία που παράγεται στην υπερορία, αλλά και να ασκούν κριτική στη λογοτεχνία που είχε γραφτεί ή γραφόταν εκείνο τον καιρό στην Ελλάδα. Δριμύτερη ήταν η κριτική απέναντι στη Γενιά του '30 και ιδιαίτερα στον Θεοτοκά, τον Τερζάκη, τον Μυριβήλη, τον Καραντώνη⁷⁷ και άλλους.

76. Βενετία Αποστολίδου, *Τραύμα και μνήμη*, ό.π., σ. 21.

77. Ο Αντρέας Καραντώνης υπήρξε κριτικός λογοτεχνίας, βασικός αντίπαλος της αριστερής κριτικής ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου, σφοδρός πολέμιος του περιοδικού του Μανόλη Αναγνωστάκη *Κριτική* και εκφραστής της πολιτιστικής πολιτικής του μετεμφυλιακού κράτους. Για την αντίδρασή του στην απόφαση επαναπατρισμού του Δημήτρη Χατζή βλ. Βενετία Αποστολίδου, *Λογοτεχνία και ιστορία στη μεταπολεμική Αριστερά*, ό.π., σ. 238.

Στο άρθρο που δημοσίευσαν το 1955 στον *Νέο Κόσμο* με αφορμή την οργάνωση του 2ου Πανενωσιακού Συνεδρίου Σοβιετικών Συγγραφέων, οι Κώστας Μπόσης και Απόστολος Σπήλιος προχώρησαν και σε μια επισκόπηση της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής. Εκεί αναφέρονται ως «προεπαναστατικοί διαφωτιστές» οι Σολωμός, Κάλβος, Βαλαωρίτης, Σούτσος, Καρκαβίτσας, Ραμπαγάς, Παπαδιαμάντης, Ξενόπουλος και φυσικά ο Παλαμάς με τον *Δωδεκάλογο του Γύφτου*. Επίσης, γίνεται θετική αναφορά στους Θεοτόκη και Χατζόπουλο, που είχαν ασπαστεί τον σοσιαλισμό και φάνηκε στο έργο τους ο απόηχος των κοινωνικών αγώνων της εποχής τους, καθώς και στον Βουτυρά, γιατί στάθηκε «στο πλευρό των ταπεινών και καταφρονεμένων». Κατά τα άλλα, στην προοδευτική πεζογραφία της εποχής τους εντάσσονται και οι Έλλη Αλεξίου, Γαλάτεια Καζαντζάκη, Λιλίκα Νάκου, Κλεαρέτη Δίπλα-Μαλάμου, Δημήτρης Φωτιάδης, Θέμος Κορνάρος, Μενέλαος Λουντέμης, Νίκος Παπαπερικλής, Μέλπω Αξιώτη, Δημήτρης Χατζής, Γιώργης Γρίβας, Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, Στρατής Τσίρκας και άλλοι λογοτέχνες που εκείνη την εποχή ζούσαν ως πολιτικοί πρόσφυγες στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Στην ποίηση εκθειάζονται οι Κώστας Βάρναλης, Γιάννης Ρίτσος, Βασίλης Ρώτας, Τάσος Λειβαδίτης, αλλά και οι πολιτικοί πρόσφυγες Θεοδόσης Πιερίδης, Δήμος Ρεντής, Ρίτα Μπούμη-Παππά, Αλέξης Πάρνης και άλλοι.

Η απέχθεια των δύο αρθρογράφων για τους πεζογράφους της Γενιάς του '30, στην οποία αφιερώνεται ειδικό κεφάλαιο παρακάτω, είναι εμφανής. Όλοι στοιβάζονται στο ίδιο καζάνι, «Θεοτοκάδες, Τερζάκηδες, Μυριβήληδες και Σπυρομελάδες». Γενικά, η γενιά αυτή κατηγορήθηκε κυρίως για τις αστικές καταβολές και τον ατομισμό της. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Τζιόβα, η βασική ιδεολογική διαμάχη της δεκαετίας του 1930, αλλά και των επόμενων δεκαετιών, ήταν μεταξύ του υποκειμενικού/ατομικού και του αντικειμενικού/κοινωνικού. Πρόκειται για διένεξη που παρουσίασε πολλές διαφορετικές εκφάνσεις και τροφοδοτήθηκε τόσο από την εδραίωση των μαρξιστικών ιδεών όσο και από έναν ευρύτερο φιλολογικό προβληματισμό για τον λυρισμό, την επιβίωση του ρομαντισμού, τον υπερρεαλισμό κ.λπ. «Καλώς η κακώς, η γενιά του '30 ειδώθηκε κατά καιρούς ως θιασώτρια του φιλελευθερισμού, του ωραιοπαθούς υποκειμενισμού ή του λυρικού εγωτισμού αλλά [...] δεν κατόρθωσε να προβάλει σταθερά τον φιλελεύθερο ατομισμό ως διακριτικό της γνώρισμα σε μια περίοδο κατά την οποία κυριάρχησαν κοινωνικοπολιτικές και αιτιοκρατικές απόψεις», σημειώνει ο Τζιόβας.⁷⁸

78. Δημήτρης Τζιόβας, *ό.π.*, σ. 108.

Από την άλλη πλευρά, όπως προκύπτει και από το άρθρο του *Νέου Κόσμου*, η κριτική του Λογοτεχνικού Κύκλου αποτίμησε θετικά το έργο των ηθογράφων του 19ου αιώνα. Μάλιστα, μόλις συγκροτήθηκε ο Λογοτεχνικός Κύκλος πρότεινε να δημοσιευθούν από το Εκδοτικό τα διηγήματα των Βιζυηνού, Παπαδιαμάντη, Καρκαβίτσα και Δροσίνη, αλλά και του Βουτυρά. Ήταν εμφανής η προτίμηση στην ηθογραφία, την οποία η Γενιά του '30 είχε αντιπαθήσει. Ίσως διότι εκεί δεν αναδεικνύεται ο ένας και μοναδικός ήρωας, αλλά ένα σύνολο βιοπαλαιστών και μαχητών του λαού. Επικρατεί και πάλι ο ανοιχτός χώρος, η δημοσιά, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στο αστικό μυθιστόρημα.

[Η Γενιά του '30] απορρίπτει τον στενό ρεαλισμό της ηθογραφίας θεωρώντας την αντικειμενική, γιατί «στερείται σε τέτοιο σημείο από τον παλμό μιας ατομικότητας, ώστε σχεδόν δεν την συνδέει με τον άνθρωπο που τυπώνει το όνομά του στο εξώφυλλο». Η ατομικότητα ανάγεται σε αξιολογικό κριτήριο που αντιδιαστέλλει τη ρουτίνα και τη μετριότητα της ηθογραφίας από το ανώτερο και υψηλό όραμα της ζωής. Πουθενά στην ελληνική ηθογραφία δεν συναντούμε «τον ανεξάρτητο ήρωα, με ιδιαίτερη ατομικότητα, ιδιαίτερο εσωτερικό κόσμο, ιδιαίτερη πρωτοβουλία, που ζει τη δική του ζωή, χειραφετημένος από το συγγραφέα του».⁷⁹

Σε ό,τι αφορά την ποίηση, αξίζει να σημειωθεί τόσο η εδραίωση του Σολωμού ως εθνικού ποιητή όσο και η αποκατάσταση του Κάλβου. Όπως επισημαίνει η Αγγέλα Καστρινάκη: «Ο Σολωμός –που είχε ήδη αποκατασταθεί κατά τα τελευταία χρόνια του μεσοπολέμου στα αριστερά έντυπα– παρουσιάζεται με έμφαση ως μια φιλολαϊκή συνείδηση με αντιστασιακή δράση κι ένας από τους βασικούς εχθρούς της αριστοκρατίας (με τη *Γυναίκα της Ζάκυθος*)».⁸⁰ Άλλωστε, ο Σολωμός είχε δεχτεί την επίδραση του δημοτικού τραγουδιού που θεωρείται «γνήσιο προϊόν του λαού, και μάλιστα του αντιστεκόμενου λαού, είναι και ένα κατάλληλο πεδίο για τη στοιχειοθέτηση παλαιόθεν των σχέσεων με τους άλλους λαούς της Βαλκανικής, κάτι που τώρα έχει ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα».⁸¹

Στο τέλος της ίδιας χρονιάς ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος δημοσιεύει στον *Νέο Κόσμο* ένα άρθρο με τίτλο «Οι πνευματικοί άνθρωποι και η πατριωτική πάλη»,⁸² όπου πραγματεύεται ακριβώς το ίδιο θέμα κατατάσσοντας του έλληνες λογοτέχνες στην προοδευτική ή συντηρητική-αντιδραστική λογοτεχνία. Το κείμενο αναφέρεται «στην ιδεολογία των κυρίαρχων τάξεων στην Ελλάδα», την οποία και ταυτίζει με μια «ιδεολογία της

79. *ό.π.*, σ. 114.

80. Αγγέλα Καστρινάκη, *ό.π.*, σ. 268.

81. *ό.π.*, σ. 271.

82. Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, «Οι πνευματικοί άνθρωποι και η πατριωτική πάλη», *Νέος Κόσμος* 12 (1955), σ. 41-55.

εθνοπροδοσίας»,⁸³ ενώ ταυτόχρονα υποστηρίζει πως ο μεγαλοϊδεατισμός προπαγανδίστηκε με στόχο να προκαλέσει «τεχνητή βουλγαροφοβία και έντονο αντισλαβισμό».

Τούτη η λυσσασμένη επίθεση κάνει πιο επιταχτικό το χρέος των πνευματικών ανθρώπων. «Θεριά μουγκρίζουνε στις στράτες των ανθρώπινων συνοικισμών» φωνάζει από την εξορία του ο Θέμος Κορνάρος. Θεριά ξεστράτισαν και στους συνοικισμούς του πνεύματος, της επιστήμης και της τέχνης, και πάνε να ρίζουνε κάτω τις μεγάλες αξίες που κατάχτησε το ανθρώπινο πνεύμα, να γονατίσουνε τη ζωντανή σκέψη, να σκοτώσουνε την πίστη στον άνθρωπο και την επιστήμη.⁸⁴

Ο Αλεξανδρόπουλος κάνει λόγο ξεκάθαρα για έναν ακήρυχτο πόλεμο που ξεκίνησαν οι δυνάμεις της αντίδρασης, ώστε με όπλα τους τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία να γεννήσουν σε κάθε απλό άνθρωπο τον φόβο. Πρωταγωνιστή αυτής της παράταξης θεωρεί τον Άγγελο Τερζάκη και χαρακτηρίζει τη ρητορική των άρθρων του ως συνονθύλευμα από σκοταδιστικά χωρία της Αποκάλυψης με αρχαιοελληνικό και εθνικιστικό περικάλυμμα.

Για να επανέλθουμε στη λογοτεχνία, ο Αλεξανδρόπουλος καταληκτικά συντάσσει δύο καταλόγους. Ο ένας περιλαμβάνει έργα που «μαρτυρούν την αμερικανική πνευματική επιβολή στην Ελλάδα» και ο άλλος έργα που φέρνουν το προοδευτικό και το καινούργιο. Ο πίνακας έχει ως εξής:

Λογοτεχνία της αντίδρασης	Επαναστατική λογοτεχνία
<ul style="list-style-type: none"> • Τα «νερούλα χρονογραφήματα» του Σπύρου Μελά στη <i>Νέα Εστία</i> που «σταλάζουν σεξουαλική διαστροφή και αηδιαστική ξενοδοχεία». • Τα έργα του Στρατή Μυριβήλη, «γραμμένα με την προσωπίδα της δουλοπρέπειας και του λακεδισμού μπροστά στο διχτάτορα Μεταξά». • Η <i>Ρίζα του μύθου</i> «ενός» Ρόδη Προβελέγγιου, «αηδιαστικό ντοκουμέντο 	<ul style="list-style-type: none"> • Τα ποιήματα του Κώστα Βάρναλη. • Τα ποιήματα του Βασίλη Ρώτα (1908-1953) στον τόμο <i>Κιθάρα και γαρούφαλα</i>. • Η <i>Αγρόπνια</i> του Ρίτσου. • Η <i>Κραυγή στα πέρατα</i> του Μενέλαου Λουντέμη. • Το <i>Ρόμπερτ Οπενχάιμερ</i> του Νικηφόρου Βρεττάκου. • Το <i>Φυσάει στα σταυροδρόμια του κόσμου</i> του Τάσου Λειβαδίτη.

83. *ό.π.*, σ. 42.

84. *ό.π.*, σ. 48.

<p>(χρονικό από τους φοιτητικούς αγώνες της πρώτης Κατοχής) όπου ο συγγραφέας του –ένα από τα μαμόθρεφτα των αθηναϊκών σαλονιών– πάει να δικαιώσει την αντίσταση των σαλονιών, τη λυσσασμένη και σιχαμερή επίθεσή τους ενάντια στο λαό που πολέμαγε τον κατακτητή κι έχυne το αίμα του».</p> <ul style="list-style-type: none"> • Η <i>Αμερικανική γη</i> του Ηλία Βενέζη που «δεν είδε στην Αμερική φτώχεια και κακομοιριά, δεν είδε τη σκληρή μοίρα του βιοπαλαιστή και του άνεργου, παρά είδε “άντρας με άντρα” να συναγωνίζονται στο στίβο ο σιδεροκέφαλος δισεκατομμυριούχος κι ο σκλάβος ο ταπεινωμένος, άσπρος και μαύρος». • Ο τρίτος τόμος των <i>Πανθέων</i> του Τάσου Αθανασιάδη με τίτλο <i>Μάρμω Πανθέου</i>, «περιγραφές τιποτένιων επεισοδίων και ψυχολογικές αναλύσεις». 	<ul style="list-style-type: none"> • Το <i>Μεσολόγγι</i> του Δημήτρη Φωτιάδη. • Ο <i>Μεγάλος ποταμός</i> της Κλεαρέτης Δίπλα-Μαλάμου. • Η <i>Πολιτεία χωρίς όνομα</i> του Γιώργη Σαράντη. • Τα <i>Ηπειρώτικα</i> του Γιώργου Κοτζιούλα. • Τα <i>Ρουμελιώτικα</i> του Γιώργου Κατσίμπα. • Ο <i>Χωματόδρομος</i> του Τίτου Πατρίκιου. • Οι <i>Μαχητές της ειρήνης</i> του Γ. Ματζομελέκη. • Τα μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη <i>Καπετάν Μιχάλης</i> και <i>Ο Χριστός ξανασταυρώνεται</i>. • Τα άπαντα των Αργύρη Εφταλιώτη, Ιωάννη Γρυπάρη και Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. • Τα έργα των λογοτεχνών Αλέξη Πάρνη, Θεοδόση Περίδη, Έλλης Αλεξίου, Γιώργη Γρίβα, Κώστα Μπόση, Τάκη Χατζή, Γιώργου Σεβαστίκογλου.
--	---

Η κριτική ματιά με την οποία οι διανοούμενοι της υπερορίας ανέγνωσαν τη νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή θα επιχειρηθεί να αναλυθεί και σε επόμενο κεφάλαιο. Ωστόσο, είναι ήδη εμφανές πως αυτή συντάσσεται πάντοτε με τις ιδεολογικές και παιδευτικές προτεραιότητες του κόμματος και αυτές εξυπηρετεί, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο δικαιολογημένα.

Οδηγίες προς ναυτιλλομένους

Μελετώντας το Αρχείο της Επιτροπής Διαφώτισης του ΚΚΕ και την αλληλογραφία μεταξύ των μελών του Λογοτεχνικού Κύκλου, παρατηρεί κανείς πως μια από τις βασικές προτεραιότητες είναι η ενθάρρυνση των νέων λογοτεχνών στο έργο τους και η σωστή καθοδήγησή τους. Μάλιστα, πριν ακόμη από την ίδρυση του Λογοτεχνικού Κύκλου, τον Δεκέμβριο του 1951, η Επιτροπή Διαφώτισης αποφασίζει:

Για τη βοήθεια και την ενθάρρυνση που πρέπει να δώσουμε στους νέους λογοτέχνες, [...] να βγαίνει περιοδική συλλογή (2-3 φορές το χρόνο) με έργα νέων συντρόφων που γράφουν διηγήματα, ποιήματα κλπ. Το λογοτεχνικό τμήμα να αποκαταστήσει αλληλογραφία με όλους τους γνωστούς νέους λογοτέχνες και τους δόκιμους. Να παροτρύνει τους δόκιμους να γράψουν. Να ενθαρρύνει και να βοηθήσει συγκεκριμένα και πρακτικά τους νέους.⁸⁵

Στην τελική έκθεση του έτους 1951 αποφασίζεται να συντάξει εισήγηση με θέμα την ενθάρρυνση των νέων λογοτεχνών ο Απόστολος Σπήλιος, υπεύθυνος του λογοτεχνικού τμήματος. Μεταξύ άλλων, η Επιτροπή αποφασίζει να ασκεί κριτική στο έργο των δόκιμων ως εξής:

[...]

3. Να φτιάξει το λογοτεχνικό τμήμα ένα κατάλογο από τους νέους συντρόφους που γράφουν, να παρακολουθεί το γράψιμό τους, την πρόοδο και την εξέλιξή τους και να τους βοηθά με γράμματα, με απευθείας συζητήσεις κλπ.

4. Το υλικό που θάρχεται στο λογοτεχνικό τμήμα απ' ευθείας θα μοιράζεται από το σ. Σπήλιο στα άλλα μέλη που θα το διαβάζουν και θα δίνουν γραφτή τη γνώμη τους. Ένα απ' τα μέλη του τμήματος θα συντάσσει την απάντηση παίρνοντας υπόψη του και τις γνώμες των άλλων μελών. Θα απαντάμε σε όλους όσοι μας στέλνουν συνεργασία ανεξάρτητα από την ποιότητά της.

5. Να επικοινωνήσει το λογοτεχνικό τμήμα με τους γνωστούς λογοτέχνες μας (Μπόση, Σεβαστίκογλου, Πάρνη, Χατζή, Κυττόπουλο, Ρεντή, Γκολφίνο, Πίνδο) με γράμματα και να ζητήσει τη συνεργασία τους. Τα γράμματα θ' απευθύνονται απ' το λογοτεχνικό τμήμα της Κομματικής Διαφώτισης, χωρίς καμιά υπογραφή. Απ' τον καθένα θα ζητηθεί να δώσει σαν πρώτη εργασία, το πορτραίτο ενός γνωστού αγωνιστή, που θα χρησιμοποιηθεί, εφόσον εγκριθεί, στη σχετική έκδοση.

85. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, ό.π., κουτί 294, φάκελος 13/56/72.

6. Να γράψει ο Απ. Σπήλιος ένα μικρό άρθρο (1-2 σελίδες του περιοδικού) για το «Νέο Κόσμο» όπου θα τονίζεται η ανάγκη λογοτεχνικής αξιοποίησης του αγώνα και το καθήκον των λογοτεχνών μας σήμερα. [...]

7. Όταν θα συγκεντρώνεται στο λογοτεχνικό τμήμα υλικό κατάλληλο για δημοσίευση (πεζά, έμμετρα, χρονικά κλπ.) θα γίνεται πρόταση στην Ε.Δ. για έκδοσή τους σε μια συλλογή όπου μπορούν να μπαίνουν και έργα των εξόριστων και φυλακισμένων αγωνιστών μας, αναδημοσιεύσεις από τη λογοτεχνική σελίδα της «Δημοκρατικής», του «Επονίτη», τα «Αετόπουλα» κλπ.⁸⁶

Δεν πρόκειται λοιπόν για λογοτεχνική κριτική όπως τη γνωρίζαμε ως τώρα, αλλά για μια συστηματική καθοδήγηση των συγγραφέων και στήριξη της προσπάθειάς τους να παράγουν έργο. Με την πάροδο των χρόνων μεγαλώνει η αγωνία της Διαφώτισης να αυξηθεί η λογοτεχνική παραγωγή και γι' αυτό τελικά αποφασίζεται να εκδίδονται και έργα «μικρότερης αξίας», τα οποία θα κρίνονται αργότερα από τους συντάκτες στον *Νέο Κόσμο*.

Είναι ενδεικτική και η δομή των επιστολών της Διαφώτισης προς τους εκκολλαπτόμενους λογοτέχνες: εντοπίζονται όλες οι αβλεψίες, πολιτικά και ιδεολογικά ατοπήματα στο υποψήφιο προς δημοσίευση έργο, αλλά τόσο στον πρόλογο όσο και στο κλείσιμο της επιστολής δίνεται έμφαση στις θετικές πλευρές του λογοτέχνη, στις αρετές και τα προτερήματα που, σ' αυτό το πρώτο στάδιο της δημιουργίας, παρουσιάζει η πένα του. Όπως θα φανεί εξάλλου στα επόμενα κεφάλαια –ακριβώς επειδή η Διαφώτιση θέλει να ωθήσει νέους εγγράμματους πολιτικούς πρόσφυγες να γράψουν, συνδράμοντας με αυτόν τον τρόπο στην ενίσχυση του αγώνα της–, είναι εντυπωσιακά αυστηρότερη η κριτική που ασκείται σε καταξιωμένους λογοτέχνες, όπως η Μέλπω Αξιώτη, η Έλλη Αλεξίου, ο Δημήτρης Χατζής.

Για παράδειγμα, τον Δεκέμβριο του 1954 ο υποψήφιος λογοτέχνης Σκανδέρης στέλνει στη Διαφώτιση το έργο του *Ζυμωμένοι με τη φωτιά*.⁸⁷ Στο κείμενο εντοπίζονται αρκετά σφάλματα, τόσο αισθητικά όσο και πολιτικά. Παρατηρείται αδεξιότητα στους διαλόγους, ενώ θεωρείται απαράδεκτη η υποτιμητική αναφορά στους Αρβανίτες και η χρήση του όρου «ελληνοαλβανικός πόλεμος». Τα επιχειρήματα της Διαφώτισης αναπτύσσονται αρκετά και σχετίζονται με τη διεθνιστική πολιτική της, την πάλι απέναντι στον ισχυρό, τον εντοπισμό των ταξικών αντιθέσεων στην ιστορία:

86. *ό.π.*, κουτί 294, φάκελος 13/56/76.

87. *ό.π.*, κουτί 241, φάκελος 13/3/28.

επισημαίνεται, λοιπόν, πως η Ελλάδα γνώρισε τουρκική κατοχή και όχι αρβανίτικη και πως στη διάρκειά της οι Αρβανίτες ήταν αδελφοί και καταπιεζόμενοι. Αντίστοιχα, ο πόλεμος του 1940 δεν έγινε ενάντια στους Αλβανούς, που είναι αδελφός λαός (ειδικά στα χρόνια του Χότζα), αλλά ενάντια στον φασισμό του Μουσολίνι.

Ενώ πάντοτε αφιερώνεται μεγάλο μέρος της επιστολής στις παρατηρήσεις πολιτικής φύσης, αυτή ξεκινά με τη φράση «Το πρώτο που έχουμε να σου πούμε είναι ότι το αφήγημά σου έχει αρετές» και τελειώνει με την επισήμανση «Είμαστε βέβαιοι πως θα πετύχεις αυτή τη δουλιά, και το έργο σου, που έχει, το ξανατονίζουμε, αρετές, όχι μονάχα θα είναι δημοσιεύσιμο αλλά και μια καλή συμβολή στη λογοτεχνική αξιοποίηση των αγώνων του λαού μας». Υπάρχει δηλαδή ένα τυπικό στη σύνταξη της επιστολής, που ακολουθείται με συνέπεια και έχει στόχο πάντοτε να ενθαρρύνει τον λογοτέχνη στο έργο του, αλλά και να τον κρατήσει στη σωστή κομματική γραμμή.

Στο ίδιο πνεύμα, ο Πέτρος Ρούσος το 1954 γράφει μια επιστολή προς τον νεαρό λογοτέχνη Κότσαρη, δίνοντάς του οδηγίες για να συνεχίσει τις λογοτεχνικές του προσπάθειες:

Με προσοχή και ενδιαφέρον ο λογοτεχνικός κύκλος διάβασε τα βιβλία σου. Είναι ευχάριστο το ότι τόσο νέος φαίνεσαι συνεπαρμένος από την αγάπη της τέχνης. Ακόμη το ότι καταπιάστηκες ευθύς απ' το ξεκίνημά σου με έργα «μεγάλης πνοής», μυθιστόρημα, είναι κι αυτό καλό σημάδι για την αφοσίωσή σου στη λογοτεχνία. Μέσα στα βιβλία σου υπάρχουν σκηνές που δείχνουν πως έχεις το χάρισμα της φαντασίας, της παρατήρησης, της φυσικότητας στο διάλογο. [...] α) Στην αρχή να καταπιαστείς με πιο απλές μορφές, με διηγήματα. Κι αργότερα περνάς στο μυθιστόρημα. β) Να πιάνεις τα θέματα απ' τη ζωή. Έτσι δε θα γράφεις ανακρίβειες. γ) Να διαβάσεις πολύ. Να μορφωθείς και εγκυκλοπαιδικά και λογοτεχνικά. δ) Να ζητήσεις την άμεση βοήθεια συντρόφων λογοτεχνών που βρίσκονται αυτού (Χατζή κτλ).⁸⁸

Ακόμη ένα δείγμα επιστολής προς τον σύντροφο-λογοτέχνη Μιχαλακάκη, τα έργα του οποίου απορρίφθηκαν, διέπεται από την ίδια ακριβώς φιλοσοφία:

Η γνώμη των συντρόφων του κύκλου είναι πως έχεις ταλέντο κι απόδειξη είναι πως το ένα διήγημά σου δημοσιεύτηκε στη συλλογή διηγημάτων που κυκλοφόρησε τελευταία, χρειάζεται όμως να το καλλιεργήσεις. Ν' αρχίσεις από τα πιο απλά και εύκολα είδη του λόγου, σκίτσα, αφηγήσεις, διηγηματάκια, για να φτάσεις στα πιο δύσκολα, τη νουβέλα και το μυθιστόρημα. Οι τοπικές εφημερίδες πρέπει να είναι το

88. *ό.π.*, κουτί 241, φάκελος 13/3/29.

πρώτο σχολειό, το πεδίο εξάσκησης. Δεν πρέπει να βιάζεσαι και γράφοντας να μορφώνεσαι εγκυκλοπαιδικά και λογοτεχνικά.⁸⁹

Στις επιστολές της, η Διαφώτιση επιμένει περισσότερο στα ιδεολογικά ατοπήματα των συγγραφέων, ενώ τα μέλη του Λογοτεχνικού Κύκλου επανέρχονται στο ότι βασική αρετή του λογοτεχνικού έργου είναι η λογοτεχνικότητά του. Όπως θα φανεί και παρακάτω, στην παρουσίαση συγκεκριμένων έργων, οι συγγραφείς σε αρκετές περιπτώσεις –ενδεχομένως από υπερβάλλοντα ζήλο ή για να ικανοποιήσουν τη Διαφώτιση και να έχουν τη βεβαιότητα πως το έργο τους θα κριθεί δημοσιεύσιμο– ξεχνούν πως γράφουν λογοτεχνία. Έτσι, στην κριτική που ασκείται στο ποίημα του Άνθιμου Χατζηανθίμου *Δόξα στον αιώνα μου*, ο Απόστολος Σπήλιος γράφει:

Ο σ. Α.Χ φαίνεται πως πολύ επηρεάστηκε από το διάβασμα των σοβιετικών πρωτοπόρων ποιητών (ιδιαίτερα του Μαγιακόφσκι), χωρίς όμως να αφομοιώσει πραγματικά τα διδάγματά τους. Έτσι, γυρεύοντας να κάνει πολιτική ποίηση, εγκαταλείπει σχεδόν ολότελα την ποίηση και κάνει μονάχα πολιτική. «Ανέμιζε νικηφόρα σημαία της εποχής μας –σημαία της Σοβιετικής Εποχής στα χέρια των εκατομμυρίων άγρων φρουρών σου». «Ζούμε το χτες όχι σε μια χαμένη ελπίδα. Το χτες για μας είναι παρόν, είναι ορμή, είναι επίθεση». «Πρωτομαγιά χωρίς τον Στάλιν, χωρίς τον πρωτοχωρευτή. Μα η πίκρα μας δύναμη, ορμή, δημιουργία. Όχι, δεν είμαστε ορφανοί. Η μνήμη του μας οδηγεί. Μνήμη. Αθανασία». Φράσεις σαν και τις παραπάνω μπορεί και πρέπει να γράφονται καθημερινά στις εφημερίδες, μπορεί και πρέπει να προφέρονται καθημερινά σε λόγους, ομιλίες, διαλέξεις –αλλά ποίηση δεν κάνουν.

Όλη σχεδόν η δουλιά του σ. Α.Χ. είναι τέτοια. Σπάνια θ' αγκιστρωθεί ο αναγνώστης από μια εικόνα δυνατή, από μια σκέψη προσωπική, από ένα πρωτότυπο συναίσθημα που θα τον δονήσουν και θα τον υποτάξουν στη δύναμη της τέχνης.

Όσο για τη μορφή των στοίχων του σ. Α.Χ. πρέπει να πούμε ότι καθόλου δεν πρόκειται για στοίχους. Πρόκειται για μια φράση που κομματιάστηκε, χωρίς κανένα λόγο και τα κομμάτια της μπήκαν το ένα κάτω απ' το άλλο. Ο αναγνώστης που θα δοκιμάσει ν' απαγγείλει φωναχτά αυτούς τους «στοίχους» θα λαχανιάσει μονάχα, χωρίς να πετύχει κανένα άλλο εκφραστικό αποτέλεσμα. [...]

Τα θετικά δείχνουν ότι με περισσότερη προσπάθεια, δούλεμα μορφικό του περιεχομένου, πλούτισμα των εικόνων –που είναι η γλώσσα της ποίησης– ο σ. Χατζηανθίμου θα γράφει ασφαλώς μεστότερα ποιήματα. [...] Ο σ. Χατζηανθίμου έχει τη δυνα-

89. *ό.π.*, κουτί 241, φάκελος 13/3/66.

τότητα να γράφει καλά ποιήματα. Χρειάζεται, μονάχα, το ξαναλέμε, να μην μετατρέψει σε «φετίχ» τη μέθοδό του –της άρρυθμης και αυθαίρετης διάστασης της φράσης. [...] Ο σύντροφος πρέπει επίσης να βοηθηθεί κι απ'την οργάνωση για να αναπτύξει τις λογοτεχνικές δυνατότητες που έχει.⁹⁰

Η δομή της επιστολής ακολουθεί το τυπικό που περιγράφηκε ακροθιγώς παραπάνω, κινείται στο ίδιο πνεύμα και στοχεύει πάντοτε να ενθαρρύνει τον λογοτέχνη να εξακολουθήσει το γράψιμο, τις δοκιμές, τη μελέτη, τη δημιουργία. Ωστόσο, τα μέλη του Λογοτεχνικού Κύκλου δεν ζητούν από τους νέους λογοτέχνες απλώς την προπαγάνδισή των ιδεών του κομμουνισμού και ύμνους στην πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης και τον Στάλιν. Η τέχνη πρέπει μεν να είναι πιστή στις αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, πρέπει όμως να παραμένει πιστή και στις αρχές της φύσης της· δηλαδή να παραμένει τέχνη. Πρόκειται για έναν εξαιρετικά δύσκολο συμβιβασμό που θα ταλανίσει αρκετά τους λογοτέχνες –ειδικά τους λογοτέχνες ολκής– και θα τους οδηγήσει σε αδιέξοδα, καθώς το ταλέντο δεν αποτελεί πια προσωπική υπόθεση του καθενός, αλλά καλλιεργείται μέσα από συγκεκριμένη εκπαίδευση και θεσμούς που λειτουργούν κάτω από την επίβλεψη του κόμματος. «Οι λογοτέχνες εργάζονται για το κόμμα. Το κόμμα είναι ο εργοδότης τους και αυτό καθορίζει το είδος της εργασίας που θα επιτελέσουν».⁹¹

Ιδεολογικοποίηση του λαϊκού και εθνικοί ποιητές

Προτού γίνει λόγος για την κριτική που ασκήθηκε σε συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα και για όσα θεωρήθηκαν θετικά ή αρνητικά χαρακτηριστικά του λογοτεχνήματος της υπερορίας, καλό θα ήταν να αναφερθούν ορισμένα θέματα πάνω στα οποία προβληματίστηκαν τα μέλη της Επιτροπής Διαφώτισης και του Λογοτεχνικού Κύκλου, καθώς απηχούν αποφάσεις του κόμματος που αναδεικνύουν την αδυναμία του λογοτεχνικού πεδίου να αυτονομηθεί από πολιτικές στρατεύσεις.

Σύμφωνα με την οδηγία που διατύπωσε ο Στάλιν στο πλαίσιο του 1ου Πανερωσιακού Συνεδρίου Σοβιετικών Συγγραφέων, η προλεταριακή επαναστατική λογοτεχνία όφειλε να είναι «εθνική στη μορφή και σοσιαλιστική στο περιεχόμενο». Αυτό σήμαινε ότι οι υποθέσεις των μυθιστορημάτων θα αφορμώνται από τη σοβιετική

90. *ό.π.*, κουτί 295, φάκελος 13/57/98.

91. Χριστίνα Ντουνιά, *ό.π.*, σ. 204-206.

πραγματικότητα, την καθημερινότητα του εργάτη ή άλλες μορφές ταξικής πάλης και ότι ως λογοτεχνική πρακτική θα επιλεγόταν ο ρεαλισμός. Στην ποίηση, «εθνικό στη μορφή» θα θεωρούνταν το έργο που παρέμενε πιστό στα χαρακτηριστικά της παράδοσης: αποφεύγονταν, ή και απαγορεύονταν, ο ελεύθερος στίχος, οι μορφικοί πειραματισμοί, οι ασάφειες, οι υπαινιγμοί, η αλληγορία, η νοηματική σκοτεινότητα και οποιοδήποτε άλλο στοιχείο μοντερνισμού καθιστούσε ασαφές το νόημα του ποιήματος. Το λογοτεχνικό έργο όφειλε να είναι κατανοητό σε όλους και αισιόδοξο. Στο ίδιο συνέδριο, ο Γκόρκι υπογράμμισε πως ο πεσιμισμός είναι ξένος προς το φολκλόρ και νομιμοποίησε τη λαϊκή παράδοση ως «τη μόνη που συντηρεί τη διαλεκτική ενότητα και αποτυπώνει τις εμπειρίες του αγωνιζόμενου λαού».⁹² Εδώ είναι περισσότερο εμφανής η διαφορά ανάμεσα στην κοινωνική τέχνη που υποστηρίχτηκε στην ΕΣΣΔ και τον φορμαλισμό που πρέσβευε πως το λογοτεχνικό πεδίο έχει τη δυνατότητα να αυτονομηθεί από έναν λόγο καθαρά δηλωτικό και προσανατολισμένο στο αντικείμενο αναφοράς. Άλλωστε, η ποίηση μπορεί να επιτύχει τον «απο-ευτελισμό» των λέξεων, δηλαδή την αποφόρτισή τους από την καθημερινή χρήση, χωρίς να επικαλείται τεχνικές κοινωνικά προσδιορισμένες ως «ποιητικές» (ομοιοκαταληξία, ρυθμός κ.λπ.).⁹³

Η κομματική ηγεσία του ΚΚΕ επέβαλε ένα σύστημα αρχών στη λογοτεχνία σύμφωνα με τις αποφάσεις του συνεδρίου. Στον κανόνα εμπεριέχονταν η λατρεία της λαϊκής παράδοσης, η καταγγελία κάθε καλλιτεχνικής πρωτοπορίας, η απόρριψη του φορμαλισμού και του καρυωτακισμού –που ταυτίστηκε με τον πεσιμισμό και το αίσθημα παρακμής–, αλλά και η ανάδειξη της πατριαρχικής μορφής του Παλαμά ως μεγάλου δημοτικιστή ποιητή που η παρουσία του στα γράμματα σφυρηλάτησε το πατριωτικό αίσθημα. Πρόκειται για ένα σύστημα λογοτεχνικών αξιών στο οποίο υποβόσκουν και αντιφάσεις, με κυριότερη την καταδίκη της Μεγάλης Ιδέας ως μπερλιαστικής και τη μαρξιστική προσέγγιση της ιστορίας από τη μία πλευρά, αλλά και την υιοθέτηση του παπαρρηγοπούλειου σχήματος της εθνικής συνέχειας από την άλλη. Ο Δημήτρης Χατζής ήταν ο μοναδικός διανοούμενος που εκείνα τα χρόνια τόλμησε να αυτονομηθεί, αρθρώνοντας προσωπικό λόγο στον *Νέο Κόσμο*. Σε άρθρο του σχετικά με το ζήτημα της εθνικής συνέχειας, αρχικά τονίζει πως «το ΚΚΕ είναι ενάντια στη Μεγάλη Ιδέα. Αυτή η αντιπαράθεση που ξεκαθαρίζει την κομματική, ιδεολογική εθνική του φυσιογνωμία περικλείνει ολόκληρη τη νεοελληνική ιδεολογία του, τη νεοελληνική ιδεολογία κάθε

92. Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ. 45.

93. Pierre Bourdieu, *ό.π.*, σ. 222-223.

προοδευτικού έλληνα που δεν έχει καμία σχέση με τους “τρίτους ελληνικούς πολιτισμούς” και την “τρισεχλιετή ιστορία” της αστικής δημαγωγίας». ⁹⁴ Και κατόπιν διατυπώνει τη διαφωνία του αναφορικά με την ύπαρξη «ρωμείκης-γραικικής λαότητας» ⁹⁵ στο Βυζάντιο, υποστηρίζοντας μάλιστα πως ο ίδιος ο Παπαρρηγόπουλος ήταν πολύ λιγότερο κατηγορηματικός από το Σχέδιο Προγράμματος που πρότεινε το ΚΚΕ εκείνο τον καιρό. Ο Χατζής διαφώνησε με την πιθανή λαογραφική συσχέτιση ανάμεσα στην αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο, ζήτημα για το οποίο η αστική διανόηση, με πρωτεργάτη τον λαογράφο Νικόλαο Πολίτη, είχε δώσει μεγάλη μάχη, «για να διαφεντέψει την άποψη της συνέχειας του “ελληνισμού”». ⁹⁶ Όπως επισημαίνει η Βενετία Αποστολίδου στη σχετική μελέτη της, ο Πέτρος Ρούσος απάντησε στον Χατζή κατηγορώντας τον για «επιστημονική και πολιτική αφροντισιά που καταφρονεί το εθνικό ιδιότυπο». ⁹⁷

Ενδεχομένως το θέμα της εθνικής συνέχειας να μη σχετίζεται άμεσα με ζητήματα λογοτεχνικότητας και λογοτεχνικής κριτικής. Ωστόσο, όπως εύστοχα σημειώνει η Αγγέλα Καστρινάκη, μετά τη στρατιωτική ήττα ο χώρος της Αριστεράς επιδίωξε να ανακαταλάβει χαμένα εδάφη στον πνευματικό χώρο και «στην προσπάθεια αυτή επιστρατεύει τις αξίες που μέχρι πρότινος “ανήκαν” στους αντιπάλους του: την πατρίδα, τη θρησκεία, την αρχαιότητα. Ταυτόχρονα διεκδικεί την αποκλειστικότητα στις αξίες της λαϊκότητας και του δημοτικισμού». ⁹⁸ Επομένως, και στο λογοτεχνικό πεδίο, η Αριστερά ανέλαβε να καρπωθεί με τον δικό της τρόπο τη λαϊκή δημοτική παράδοση, που βρήκε τη συνέχειά της σε ποιητές όπως ο Σολωμός, ο Παλαμάς και ο Βάρναλης. Πρόκειται για προσπάθεια που είχε ξεκινήσει ήδη από τη δεκαετία του 1930 με τη δημοσίευση της φιλολογικής μελέτης του Νίκου Ζαχαριάδη *Ο αληθινός Παλαμάς*, όπου ο γενικός γραμματέας της ΚΕ του ΚΚΕ υποστηρίζει πως η «φιλοσοφία του ποιητή βασίζεται στην αντικειμενική πραγματικότητα, αποκρούει το υπερφυσικό που στέκεται έξω από την πραγματικότητα, αποκρούει τον ιδεαλισμό. Βάζει πάνω απ’ όλα τη φύση, τη διαλεκτική ενότητα ύλης και πνεύματος», ⁹⁹ τη «διαλεκτική αναμόρφωση κι ανάπλαση της ζωής». ¹⁰⁰

94. Δημήτρης Χατζής, «Γύρω από τα προβλήματα της “συνέχειας”», *Νέος Κόσμος* 8 (1954), σ. 3.

95. *ό.π.*, σ. 4

96. *ό.π.*, σ. 7

97. Πέτρος Ρούσος, «Ζητήματα της εθνικής ιστορίας μας», *Νέος Κόσμος* 8 (1955), σ. 65 και στο Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ. 215.

98. Αγγέλα Καστρινάκη, *ό.π.*, σ. 25.

99. Νίκος Ζαχαριάδης, *Ο αληθινός Παλαμάς*, Μπούλκες 1948, σ. 44.

100. *ό.π.*, σ. 57.

Το 1953, δέκα χρόνια από τον θάνατο του ποιητή, η Φούλα Χατζιδάκη αναλαμβάνει να του αφιερώσει ένα άρθρο της στον *Νέο Κόσμο*.¹⁰¹ Το κείμενό της συμφωνεί απόλυτα με την ανάγνωση του Νίκου Ζαχαριάδη στον *Δωδεκάλογο του Γύφτου*, αλλά εμπλουτίζεται με επιπλέον παρατηρήσεις που αφορούν κυρίως τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η γυναίκα στην παλαμική ποίηση. Η Χατζιδάκη υπογραμμίζει πως ο Παλαμάς «πιστεύει στην επιστήμη και στην πρόοδο. Χτυπά τις προλήψεις και την καθυστέρηση. Πιστεύει πως υπάρχει ο γύρω μας κόσμος ανεξάρτητα από μας. Πιστεύει πως ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να γνωρίσει τον κόσμο αυτό, λίγο-λίγο να καταχτά την αλήθεια και τη γνώση».¹⁰² Τονίζει ακόμη πως ο *Δωδεκάλογος* είναι το σημαντικότερο έργο του ποιητή, γιατί ο Γύφτος συμβολίζει τον Έλληνα, τον «δουλευτή», τον «πρωτοπόρο του λαού». Είναι ο άνθρωπος μέσα από το τραγούδι του οποίου ο Παλαμάς «παίρνει θέση προοδευτική και καυτηριάζει το σάπιο και χαλασμένο, εκείνο που τότε ξεπεράσει η ζωή».¹⁰³

Ας σημειωθεί ότι στην προσπάθεια της Αριστεράς να ιδεολογικοποιηθεί με έναν τρόπο την εθνική και λαϊκή παράδοση, στην οποία εντάσσει και τον Παλαμά, είχε αντιδράσει με άρθρο του στη *Νέα Εστία* ο Γιώργος Θεοτοκάς, ήδη από το 1948:

Αλλά μαζί με τη δημοτική χαρίζουμε στους κομμουνιστές ολόκληρο το δημοτικισμό με τη μεγάλη του παράδοση που είναι η πολυτιμότερη και γονιμότερη εθνική παράδοσή μας. Τους χαρίζουμε τη δημοτική μας ποίηση και τα κλέφτικα τραγούδια. Τους χαρίζουμε τον Σολωμό και τον Εθνικό μας Ύμνο. Τους επιτρέπουμε να λένε πως ο Ρήγας Φεραίος είναι δικός τους, πως το Εικοσιένα είναι δικό τους, πως ο Παλαμάς είναι δικός τους, πως μονάχα αυτοί είναι άξιοι να καταλάβουν και να διαδώσουν στην Ελλάδα ένα μεγάλο έργο της εθνικής μας ποίησης σαν τον Δωδεκάλογο του Γύφτου.¹⁰⁴

Ο Παλαμάς, λοιπόν, ταυτίστηκε με τη φιλοπατρία, την επαναστατικότητα και τα δημοκρατικά ιδανικά που έπρεπε να εμφυσήσει το κόμμα στους πολιτικούς πρόσφυγες. Η υποστήριξη του αφηγήματος της εθνικής συνέχειας, άλλωστε, αντανακλάται από τις πρώτες κιόλας επιλογές του Εκδοτικού: αρχαία ελληνική μυθολογία, δημοτικά τραγούδια και λαϊκές παροιμίες, βυζαντινή ιστορία, βιβλία για την Επανάσταση του 1821, το θεατρικό έργο του Σικελιανού «Ο θάνατος του Διγενή» κ.λπ. Η Αριστερά –στην προσπάθειά

101. Φούλα Χατζιδάκη, «Κωστής Παλαμάς: Δέκα χρόνια από το θάνατό του», *Νέος Κόσμος* 3 (1953), σ. 46-50.

102. *ό.π.*, σ. 46.

103. *ό.π.*, σ. 48.

104. Αγγέλα Καστρινάκη, *ό.π.*, σ. 372.

της να αποδείξει ότι είναι εθνική– διεκδίκησε τη συνέχεια του δημοτικισμού και, προκειμένου να την κατοχυρώσει, επανανοηματοδότησε με τον τρόπο της έργα και συγγραφείς. Έτσι, όπως επισημαίνει η Βενετία Αποστολίδου, ο Παλαμάς με τον *Δωδεκάλογο του Γύφτου* θεωρήθηκε μεγάλος επαναστάτης και το έργο του τόσο από τον Ζαχαριάδη όσο και από τον Τσάτσο –για διαφορετικούς λόγους φυσικά σε κάθε περίπτωση– ανακηρύχθηκε σε «έπος της φυλής», πράγμα που ο Δημήτρης Χατζής ήδη από το 1954 θεώρησε δείγμα αριστερού λαϊκισμού.¹⁰⁵

Το πρόσωπο, όμως, στο οποίο η Αριστερά «βρήκε τον Δάντη της» ήταν ο Κώστας Βάρναλης. Ο ποιητής καθιερώθηκε με τη μελέτη του *Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική*, που την αξιοποίησε το ΚΚΕ με τον ίδιο τρόπο που είχε χρησιμοποιηθεί η μελέτη του Ζαχαριάδη: για τη συμβολοποίηση ενός ποιητή που έμοιαζε εθνικός στη μορφή και σοσιαλιστικός στο περιεχόμενο, σύμφωνα με τη ρήση του Στάλιν. Έτσι, το 1951 το Εκδοτικό εξέδωσε την *Αληθινή απολογία του Σωκράτη*, εμπλουτίζοντας μάλιστα το κείμενο με προλογικά σημειώματα των Κωστή Παλαμά και Δημήτρη Γληνού – κάτι που ενδεχομένως αποτελεί ένδειξη για το πόσο σημαντική θεωρήθηκε η έκδοση, μιας και προλογικά και εισαγωγικά σημειώματα δεν συνηθίζονταν. Το κείμενο του Γληνού θυμίζει αρκετά την εισαγωγή του Ζεύγου στη μελέτη του Ζαχαριάδη για τον Παλαμά. Αμφότερα αναφέρονται υποτιμητικά στη Μεγάλη Ιδέα, η απομάκρυνση από την οποία έκανε τους ποιητές να βρουν «τον πραγματικό τους εαυτό», το «αληθινό ποιητικό τους ύφος». Ο μεν Παλαμάς εγκαταλείπει το μεγαλοϊδεατικό όραμα μετά την ήττα του 1897, οπότε και γράφει τον *Δωδεκάλογο του Γύφτου*, ο δε Βάρναλης μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, όταν γράφει το *Φως που καίει*:

Στη δεύτερη αυτή περίοδο της δημιουργίας του ο Βάρναλης είναι ο μεγάλος χαλαστής. Η πνευματική του προσωπικότητα υψώνεται μέσα στους ανθρωπάκηδες, τους τσανακογλύφτες, τους λακέδες, τους φυγάδες και τους προδότες, που μεγαλώνουν γύρω τους το νερό. Η σκέψη του, η ποίησή του η ρωμαλέα, η αντρικία του σάτιρα, το καταλυτικό γέλιο του, αστράφτει σα ρομφαία, που τη χτυπάει ο ήλιος. Ο ήλιος που τον φωτίζει είναι ο διαλεχτικός ματεριαλισμός και η προλεταριακή επανάσταση.¹⁰⁶

105. Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ. 377.

106. Από την εισαγωγή του Δημήτρη Γληνού. Κώστας Βάρναλης, *Πεζός Λόγος*, ΠΛΕ, 1968. Το κείμενο του Γληνού δημοσιεύτηκε αρχικά στους *Νέους Πρωτοπόρους*, τον Φεβρουάριο του 1935, με τίτλο «Ο ποιητής Κώστας Βάρναλης». Το τεύχος ήταν αφιερωμένο στα πενήντάχρονα του ποιητή.

Πάντως, παρόλο που στο δοκιμακό του έργο ο Βάρναλης συχνά υπονόμειυσε τα δημοτικιστικά ιδανικά και τον παλαμικό λογοτεχνικό κανόνα, υποστηρίζοντας πως «ο πολιτισμός του δημοτικού τραγουδιού είναι αναπόσπαστος από τη φεουδαρχική οικονομία και ασυμβίβαστος με το νεότερο μηχανικό πολιτισμό»,¹⁰⁷ και παρόλο που εκτίμησε τον Σολωμό κυρίως λόγω της προοπτικής που ενυπάρχει στο έργο του και όχι λόγω των λογοτεχνικών του επιτευγμάτων –που έτσι κι αλλιώς έμειναν ημιτελή–, το ΚΚΕ επικαλούμενο πτυχές του έργου ποιητών που θα μπορούσαν να υπηρετήσουν το όραμά του δημιούργησε την εθνική τρόικα Σολωμός-Παλαμάς-Βάρναλης, στο πρόσωπο της οποίας πάντρεψε το δόγμα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού με την ελληνική λαϊκή παράδοση.

Κριτική στη Γενιά του '30

Οι διανοούμενοι της υπερορίας, άσκησαν δριμεία κριτική στη Γενιά του '30. Θεώρησαν πως τόσο στην ποιητική όσο και στην πεζογραφική της παραγωγή συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να αποτελέσουν παραδείγματα προς αποφυγή για τους νέους λογοτέχνες που ζουν στις Λαϊκές Δημοκρατίες, με κυριότερα τον ατομικισμό και τη φυγή από την πραγματικότητα. Η Γενιά του '30 καταγγέλθηκε ως ερμητική, ακατάληπτη, φορμαλιστική και «μπουρζουάδικη». Ο Μάρκος Αυγέρης στο άρθρο του «Η λογοτεχνία της αντίστασης», που δημοσιεύτηκε στα *Ελεύθερα Γράμματα* τον Φεβρουάριο του 1946, γράφει:

Ο ατομισμός της νεώτερης λογοτεχνίας από πολλά χρόνια τώρα είχε ξεπέσει σε μια στενή υποκειμενικότητα και τα ενδιαφέροντά της για τον αντικειμενικό κόσμο λιγότευαν ολοένα. Η γενική τάση της λογοτεχνίας τα τελευταία χρόνια του μεσοπολέμου ήταν εγωκεντρική. Ο άνθρωπος δεν παρουσιαζόταν από την κοινωνική του πλευρά στην κοινωνική του συνάρτηση, σαν κοινωνική οντότητα που δέχεται μέσα της την απήχηση της ομαδικής ζωής, παρά σαν ξεμοναχιασμένη μονάδα, σαν να ήταν μόνος με τον εαυτό του.¹⁰⁸

Στο ίδιο κλίμα κινήθηκαν και άλλοι κριτικοί της Αριστεράς, όπως ο Γιώργος Κοτζιούλας, ο Αλέξανδρος Αργυρίου, ακόμη και ο Δημήτρης Χατζής. Άλλοι υπήρξαν ηπιότεροι, άλλοι περισσότερο εμπαιθείς, αλλά όλοι αποδέχονταν πως η μεσοπολεμική ποίηση ήταν μια προσωπική υπόθεση που απευθυνόταν σε λίγους και εκλεκτούς, σε μια αστική ελίτ που

107. Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ. 60-61.

108. Δημήτρης Τζιόβας, *ό.π.*, σ. 133.

παρέμενε αδιάφορη για τους κοινωνικούς αγώνες. «Είμαστε οι γηγενείς –γράφει ο Κοτζίουλας–, οι αταξίδευτοι, οι δεμένοι με τον τόπο μας, έχουμε κλίση στους χωριάτες και τους ανθρώπους της δουλειάς, και οι άλλοι είναι οι απόδημοι, οι κοσμογυρισμένοι, που γνωρίζουν την ύπαιθρο από το αεροπλάνο ή από σπάνιες εκδρομές».¹⁰⁹

Πράγματι, θέματα που απασχόλησαν τους μεταπολεμικούς λογοτέχνες, όπως η ρεαλιστική απόδοση του εργατικού μόχθου και της καταπίεσης του αδύναμου, ο πόνος των ανθρώπων του μεροκάματου, η στράτευση σε κοινωνικά και πολιτικά οράματα, όλα αυτά βρίσκονταν μακριά από την προβληματική της Γενιάς του '30. Λίγους μήνες μετά τη δημοσίευση του άρθρου του Βασίλη Μπαρτζιώτα «Προβλήματα του ιδεολογικού μας μετώπου», που παρουσιάστηκε στο σχετικό κεφάλαιο παραπάνω, ο Τάκης Αδάμος έγραψε άρθρο στον *Νέο Κόσμο* με τίτλο «Ιδεολογικό μέτωπο και λογοτέχνες»,¹¹⁰ όπου εξέθεσε τις βασικές αρχές που οφείλει να τηρεί ο κομματικός κριτικός λόγος. Το κείμενό του κατηγορεί τη μεσοπολεμική λογοτεχνική παραγωγή ότι δεν εκπλήρωσε τον ιστορικό προορισμό της καθαυτό λογοτεχνίας, που είναι η συμβολή στην κοινωνική πρόοδο.

Ανάλογη με τη σταδιοδρομία της «μεγάλης ιδέας» ήτανε κι η πορεία της αστοσιφικάδικης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Το φυλετισμό και το σωβινιστικό παραλήρημα που κυριαρχεί στα έργα της όταν η «μεγάλη ιδέα» μεσουρανάει, το διαδέχεται η απογοήτευση, η ανία και η απαισιοδοξία, όταν αυτή –με τη μικρασιατική καταστροφή– βουλιάζει στο γιαλό της Σμύρνης. Η φυγή κι ο θάνατος είναι τ' αγαπημένα θέματα των αστών καλαμαράδων. Ο φορμαλισμός σ' όλες τις αποχρώσεις του –ιμπρεσιονισμό, σουρεαλισμό κλπ– είναι το ντύμα της τέχνης που δικαιώνει το ιδεολογικό πελάγωμα.¹¹¹

Στη συνέχεια, ο Αδάμος επικρίνει τους λογοτέχνες, καθώς τα έργα τους χαρακτηρίζει «η άρνηση της αλήθειας της ζωής, η δικαίωση του εγκλήματος, ο μυστικισμός, η προσπάθεια αποχτήνωσης του ανθρώπου, η καλλιέργεια όλων των κατώτερων ενστίκτων, του φυλετισμού και του μιλιταρισμού, ανακατεμένα με κακοήθειες και ψευτιές που σκοπό έχουν να δικαιώσουν την αμερικανική κατοχή και την εκμετάλλευση του λαού».¹¹² Μάλιστα, κατονομάζει τους συγγραφείς που, κατά την άποψή του, ευθύνονται για την παρακμή της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Είναι όσοι ανήκουν στη λεγόμενη δωδεκάδα της *Εστίας*: «Πετρογάρηδες, Θεοτοκάδες, Τερζάκηδες, Βενέζηδες, Παναγιωτόπουλοι κλπ».

109. *ό.π.*, σ. 436.

110. Τάκης Αδάμος, «Ιδεολογικό μέτωπο και λογοτέχνες», *Νέος Κόσμος* 11 (1952), σ. 54-57.

111. *ό.π.*, σ. 54.

112. *ό.π.*, σ. 57.

άνθρωποι που, κατά την άποψη του συντάκτη, υποστήριζαν πως η τέχνη υπάρχει μόνο για τον εαυτό της και αρνούσαν πως ο λογοτέχνης ζει μέσα σε κοινωνία και επομένως είναι τοποθετημένος κοινωνικοπολιτικά και ταξικά.

Τα επόμενα δύο χρόνια (1953-1954) στον *Νέο Κόσμο* δημοσιεύτηκαν δύο εμβληματικά άρθρα που άσκησαν αυστηρή κριτική στη λογοτεχνία που παράγεται και διαβάζεται εκείνη την εποχή στην Ελλάδα. Πρόκειται για το «Ματιές στην “κουλτούρα” της αμερικανοκρατίας» του Μιλτιάδη Πορφυρογένη¹¹³ και το «Μερικά ζητήματα λογοτεχνίας στην αμερικανοκρατούμενη Ελλάδα» των Κώστα Μπόση και Τάκη Αδάμου¹¹⁴. Και τα δύο είναι γραμμένα με σκληρό καταγγελτικό ύφος μεταφέροντας κυριολεκτικά το ψυχροπολεμικό κλίμα στη λογοτεχνική αρένα.

Ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης ξεκινά το άρθρο του με μια εκτενή εισαγωγή που αναφέρεται στον σύγχρονο αμερικανικό πολιτισμό: τη λογοτεχνία, τον κινηματογράφο του Χόλιγουντ, ακόμη και τα κόμικς. Υποστηρίζει πως η αμερικανική λογοτεχνία (από την οποία σε κάποιο σημείο εξαιρεί τα μυθιστορήματα του Τζον Στάϊνμπεκ) «έχει για κύριους ήρωες γκάγκστερ και δολοφόνους, σαδιστές και βιαστές, απατεώνες και σωματέμπορους»¹¹⁵ και με τις σεξουαλικές της διαστροφές διαφθείρει και αποχαυνώνει τον αναγνώστη. Οι Αμερικανοί χαρακτηρίζονται «προμηθευτές των ναρκωτικών και της ασπιρίνης, κατασκευαστές των ναπάλμ, των ασφυξιογόνων και της ατομικής μπόμπας, επιχειρηματίες του Χόλιγουντ και εκδότες των κόμικς».¹¹⁶

Στη συνέχεια, ο Πορφυρογένης κατονομάζει όλους τους νεοέλληνες λογοτέχνες που με τα έργα τους και την αρθρογραφία τους υπηρετούν τον αμερικανικό τρόπο ζωής και καθιστούν άβουλο υποχείριό του τον ελληνικό λαό. Σ' αυτό τον κατάλογο εντάσσει όλους όσους αναφέρθηκαν ήδη στα προηγούμενα σχετικά κεφάλαια, ωστόσο είναι σημαντικό ότι αυτή τη φορά θίγονται συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα και χαρακτηριστικά. Ο Άγγελος Τερζάκης κατηγορείται γιατί καλλιεργεί «τη φυγή απ' την πραγματικότητα, το μοιραίο, την υπερκόσμια αυτοϊκανοποίηση», επιδίδεται στα «βυζαντινά δράματα»¹¹⁷ και αντιμετωπίζει τον λαό ως «χυδαίο όγλο».¹¹⁸ Έμφαση δίνεται στο έργο του *Δίχως Θεό*,

113. Μιλτιάδης Πορφυρογένης, «Ματιές στην “κουλτούρα” της Αμερικανοκρατίας», *Νέος Κόσμος* 10 (1953), σ. 22-34.

114. Κώστας Μπόσης-Τάκης Αδάμος, «Μερικά ζητήματα της λογοτεχνίας στην αμερικανοκρατούμενη Ελλάδα», *Νέος Κόσμος* 9 (1954), σ. 44-57.

115. Μιλτιάδης Πορφυρογένης, *ό.π.*, σ. 22.

116. *ό.π.*, σ. 24.

117. Ο Πορφυρογένης αναφέρεται στα έργα *Ο σταυρός και το σπαθί*, *Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ*, *Η Θεανώ*.

118. Στο θεατρικό έργο του *Ο σταυρός και το σπαθί*, ο Άγγελος Τερζάκης χαρακτηρίζει τον λαό «όγλο» και τον όγλο «λάσπη και κουρνιαχτό».

όπου ανάμεσα στους ήρωες πρωταγωνιστεί και ένας μονόφθαλμος κομμουνιστής που θυμίζει τερατόμορφο Κύκλωπα.¹¹⁹ Ο Γιώργος Θεοτοκάς κατηγορείται κυρίως για το έργο του *Ιερά οδός* όπου, κατά την άποψη του Πορφυρογένη, φαίνεται ο θαυμασμός του για τον γερμανό κατακτητή,¹²⁰ ενώ ο Ηλίας Βενέζης αποκαλείται «χοντροκομμένος παραμυθάς»¹²¹ και από την «αχρηστία» των έργων του εξαιρείται μόνο το *Νούμερο 31328*. Ο Σπύρος Μελάς επίσης θεωρείται δουλοπρεπής προς τον κατακτητή της εποχής, που μετά το δόγμα Τρούμαν είναι οι Αμερικανοί, ενώ ο Στρατής Μυριβήλης χαρακτηρίζεται «δηλητηριασμένο φίδι στη ζούγκλα της αμερικανοκρατίας»,¹²² που ανήκει κι αυτός στο σύνολο των «χυδαίων πρακτόρων».¹²³ Η *Νέα Εστία*, στην οποία αρθρογραφούν και δημοσιεύουν κείμενά τους οι περισσότεροι απ' αυτούς τους λογοτέχνες, αποκαλείται «λυσασμένη γεροντοκόρη του φασισμού»,¹²⁴ ενώ από το μακροσκελές κατηγορητήριο δεν γλιτώνουν ούτε νεότεροι και νεότερες όπως η Μιμίκια Κρανάκη, η Όλγα Βότση, η Θάλεια Καληγιάννη κ.ά. Στην κατακλείδα τοποθετείται ο Μ. Καραγάτσης, «ειδικός στις σεξουαλιστικές περιγραφές».¹²⁵

Ο Πορφυρογένης καταλήγει στο συμπέρασμα πως η σύγχρονή του νεοελληνική λογοτεχνία, με εξαίρεση συγγραφείς όπως ο Μενέλαος Λουντέμης, ο Βασίλης Ρώτας, ο Θέμος Κορνάρος και άλλοι, συνεχίζει τη μεσοπολεμική παράδοση και καλλιεργεί τον ναρκισσισμό, την απομόνωση και την ευδαιμονία της μοναξιάς. Τα έργα της μπορεί μεν, κατά την άποψη του συντάκτη, να είναι ανάξια λόγου, όμως συνιστούν κίνδυνο που δεν πρέπει να υποτιμηθεί αλλά να απαντηθεί με έργα θετικά, που θα σταθούν στο πλάι του λαού:

Είναι καθήκον των προοδευτικών διανοουμένων μας να διαδώσουν τα σοβιετικά λογοτεχνικά και ποιητικά δημιουργήματα που εμπνέουν αισιοδοξία για τη θαρραλέα αντιμετώπιση της ζωής, που με το σοσιαλιστικό ρεαλισμό, τον επαναστατικό ρωμα-

119. Ο Πορφυρογένης κατηγορεί το έργο για αντικομμουνιστική προπαγάνδα, καθώς βρίθει από φράσεις όπως «Το κόμμα δεν κάνει πέρα τους θεωρητικούς, κάνει πέρα τους διανοούμενους», «Πίστευε όλο και πιο πολύ στον Μαρξ και όλο και πιο λίγο στον εαυτό του» κ.ά.

120. Το έργο του Γιώργου Θεοτοκά *Ιερά Οδός* γράφτηκε το 1949, κυκλοφόρησε το 1950 και είχε ως θέμα τον πόλεμο με τους Γερμανούς στη Μακεδονία. Οι κατακτητές παρουσιάζονται ως θαυμαστές της ανδρείας των ηττημένων Ελλήνων. Το γεγονός ότι ο Θεοτοκάς επιλέγει να προβάλει τους Γερμανούς εν πολέμω και όχι μέσα στην Κατοχή αποτελεί επιλογή υπέρ τους, ενώ η μοναδική σκηνή Κατοχής που υπάρχει στο έργο είναι η είσοδος τους στην Αθήνα, που κι αυτή περιγράφεται από την οπτική γωνία των κατακτητών. Δεν είναι τυχαίο ότι σε επόμενες εκδόσεις ο Θεοτοκάς έκανε αλλαγές, ώστε το έργο να μοιάζει λιγότερο γερμανόφιλο. (βλ. Αγγέλα Καστρινάκη, *ό.π.*, σ. 27 και 339-340).

121. Μιλτιάδης Πορφυρογένης, *ό.π.*, σ. 25.

122. *ό.π.*, σ. 31.

123. *ό.π.*, σ. 26.

124. *ό.π.*, σ. 27.

125. *ό.π.*, σ. 28.

ντισμό τους αποτελούν παράγοντες προόδου, κίνητρο δράσης, δύναμη ειρήνης. Μέσα απ' τη σοβιετική λογοτεχνία και ποίηση προβάλλει ο σοβιετικός πολίτης, ο άνθρωπος νέου τύπου που αγαπάει την πατρίδα του, το λαό του, το σοσιαλιστικό του καθεστώς, που με τα ρωμαλέα μπράτσα και το μυαλό του χτίζει τον κομμουνισμό, που αγαπάει τη ζωή, τον άνθρωπο, το πιο πολύτιμο κεφάλαιο, που αγαπάει τους άλλους λαούς, που θέλει να βασιλέψει στον κόσμο η ειρήνη και παλαίβει γι' αυτό.¹²⁶

Στο ίδιο ακριβώς κλίμα κινείται και το άρθρο των Κώστα Μπόση και Τάκη Αδάμου. Στην εισαγωγή τους οι δύο συντάκτες επισημαίνουν τον κίνδυνο να μετατραπεί η Ελλάδα σε αποικία των ΗΠΑ, σε μια ασήμαντη αμερικανική βάση, και θεωρούν ότι στον αγώνα για την υποδούλωση της πατρίδας έχει στρατευτεί και η λογοτεχνία που καλλιεργεί «τον κοσμοπολιτισμό, τον εθνικό μηδενισμό, την ηθική εξαχρείωση και διαφθορά».¹²⁷ Τα πρόσωπα που κατονομάζονται είναι περίπου τα ίδια. Ωστόσο, γίνεται μια ενδιαφέρουσα κατηγοριοποίηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας στις εξής τρεις κατηγορίες:

- α) έργα που στρέφονται ενάντια στην πατρίδα και ενάντια στον λαό,
- β) έργα που καλλιεργούν τον κοσμοπολιτισμό,
- γ) έργα στα οποία κυριαρχεί η τάση για «ερωτισμό».

Στους συγγραφείς που κατηγορούνται περιλαμβάνονται επιπλέον οι Αλέξανδρος Κοτζιάς, Ρένος Αποστολίδης και Ανδρέας Καραντώνης, που στα κείμενά τους πράγματι υπάρχουν σαφείς αρνητικοί, προσβλητικοί και υποτιμητικοί χαρακτηρισμοί για τους κομμουνιστές. Από την άλλη πλευρά, στους διανοούμενους της προοδευτικής παράταξης εντάσσεται τώρα και ο Νίκος Καζαντζάκης, μια ιδιαίτερη περίπτωση στα ελληνικά γράμματα για την οποία θα γίνει λόγος στο σχετικό κεφάλαιο.

Αν μπορεί να προκύψει ένα συμπέρασμα από τη μελέτη της αρθρογραφίας του *Νέου Κόσμου* από τη μία πλευρά και της *Νέας Εστίας* από την άλλη, είναι πως και οι δύο παρατάξεις μεταχειρίστηκαν τα ίδια μέσα, την ίδια γλώσσα, κοινούς και ακραίους χαρακτηρισμούς. Στράτευση υπήρξε και στο στρατόπεδο της Δεξιάς ή του Κέντρου. Στρατευμένα κείμενα έγραψαν ο Ελύτης, ο Τερζάκης, ο Θεοτοκάς, που σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα υποστήριξαν την τόσο δημοφιλή σήμερα θεωρία της ταύτισης του κομμουνισμού με τον ναζισμό, ενώ άλλοτε πάλι, μέσα στην Κατοχή, εξέφρασαν ένα πνεύμα φιλογερμανισμού. Ας μην ξεχνάμε τον Καραγάτση, που γράφοντας στη *Νέα Εστία* απέδιδε κάθε κακό των καιρών του στο «βιολογικό φαινόμενο του κομμουνιστή. Δηλαδή του αν-

126. *ό.π.*, σ. 34.

127. Κώστας Μπόσης-Τάκης Αδάμος, *ό.π.*, σ. 44.

θρώπου με τη βαθύτατα βλαμμένη ψυχονευρικότητα. Του εκ γενετής μοχθηρού εγκληματίου». ¹²⁸ Στις επανεκδόσεις στρογγυλεύτηκαν οι ακραίες απόψεις, ωστόσο η στράτευση και η αντιμετώπιση του κομμουνιστή ως σλαβόφιλου, προδότη, άρρωστου ή υπανθρώπου παραμένει, ακόμη και στους κύκλους της λογοτεχνικής κριτικής. Άλλωστε, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Μπουρντιέ, τα πιο «καθαρά» προϊόντα, η «καθαρή» τέχνη, η «καθαρή» επιστήμη, μπορούν να επιτελέσουν λειτουργίες απολύτως μη καθαρές, όπως είναι οι λειτουργίες κοινωνικής διάκρισης. ¹²⁹

Σικελιανός, Καζαντζάκης: Η ένταξη των ανένταχτων

Δεν θα ήταν σωστό να δημιουργηθεί η εντύπωση πως ο Λογοτεχνικός Κύκλος προέκρινε αποκλειστικά την έκδοση στρατευμένων έργων. Από τον πρώτο χρόνο της σύστασής του είχε προτείνει να εκδοθούν ποιητικά έργα και πεζογραφήματα δημιουργών που δεν θεωρούσαν απαραίτητα τον εαυτό τους κομμουνιστή. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ο Δημοσθένης Βουτυράς, αγαπητός στους διανοούμενους της υπερορίας για την αγάπη του στον λαό και για τον προοδευτισμό του, παρόλο που ο ίδιος υπήρξε και πρωτοπόρος στα ελληνικά γράμματα με τρόπο ασύμβατο προς της αρχές του κόμματος και ανένταχος μέχρι το τέλος της ζωής του.

Από την άλλη πλευρά, εντοπίζονται και περιπτώσεις λογοτεχνών για τους οποίους σταδιακά η κριτική άλλαξε γνώμη. Κεντρική θέση εδώ έχει ο Άγγελος Σικελιανός, τον οποίο στην περίοδο του μεσοπολέμου η Αριστερά είχε καταχωρίσει στις δυνάμεις της αντίδρασης. Το 1942 ο Βάρναλης έγραφε στην *Πρωία*: «Ο Σικελιανός έχει γράψει θαυμάσια ποιήματα, αλλά δεν κατόρθωσε ποτέ να βγει από το “εγώ” του και να φτάσει στο “εμείς”. Ο αποκρυφισμός του είναι μια φυγή από την πραγματικότητα, κάτι που τον καθιστά όργανο για τη “διάδοση του σκοταδιού”». ¹³⁰ Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της Κατοχής ο ποιητής είχε κατηγορηθεί στους *Πρωτοπόρους* ως όργανο του Ράλλη και συνομιλήτης των Γερμανών. ¹³¹ Ο ερμητισμός και αριστοκρατισμός του, όμως, έπαψαν να αποτελούν επιχειρήματα για την απόρριψη της ποίησής του από τη μεταπολεμική Αριστερά. Ήδη με την εκφώνηση του επικήδειου του Κωστή Παλαμά ο Σικελιανός έγινε σύμβολο ποιητή που στάθηκε στο πλευρό των λαϊκών αγώνων.

128. *Νέα Εστία* 44 (15.7.1948), σ. 886-896, στο Αγγέλα Καστρινάκη, *ό.π.*, σ. 370.

129. Pierre Bourdieu, *ό.π.*, σ. 378.

130. Αγγέλα Καστρινάκη, *ό.π.*, σ. 138.

131. *ό.π.*, σ. 183.

Τον Φεβρουάριο του 1953, ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης απηύθυνε επιστολή προς τον Βασίλη Μπαρτζιώτα στην οποία πρότεινε να κυκλοφορήσει από το Εκδοτικό η μελέτη του Μάρκου Αυγέρη για τον Σικελιανό, που εκδόθηκε τελικά από τις Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις (ΠΛΕ) αρκετά χρόνια αργότερα, το 1968. Εκεί αναφέρει:

Τον Σικελιανό τον χτυπά η αμερικανοκρατία. Το Σικελιανό μόνο εμείς τον θεωρούμε κληρονομιά της κουλτούρας μας. Πολιτικά έχει και παραέχει νόημα να βγάλουμε εμείς κριτική μελέτη για το Σικελιανό έστω κι αν δεν είναι η τελευταία λέξη που έχει γραφεί (θα αργήσει, νομίζω, να γραφεί αυτή). Ακόμα, έχει νόημα και για την ωραία δημοτική του Αυγέρη. Και έχουμε ανάγκη να δώσουμε μελέτη στη δημοτική γιατί το εξωτερικό αδυνατίζει και το δικό μας αισθητήριο. Ακόμα: στην Ελλάδα θα κάνει καλό να μαθευτεί πως επανεκδόσαμε το βιβλίο του Αυγέρη. Είναι μια αναγνώριση που του κάνουμε κι αυτή τη στιγμή που πάμε να συνενώσουμε το λαό πρέπει και αυτό να το προσέχουμε.¹³²

Το καλοκαίρι του 1954, σε επιστολή της προς τη Μέλπω Αξιώτη, η Επιτροπή Διαφώτισης γράφει για τον Σικελιανό: «Ο Σικελιανός, με τα στερνά έργα του, ήρθε και στάθηκε πλάι στο λαό» – πράγμα με το οποίο, σημειωτέον, η Αξιώτη διαφωνούσε.

Ανάλογη περίπτωση υπήρξε ο Νίκος Καζαντζάκης, για τον οποίο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950 η Αριστερά διατηρούσε ισχυρές επιφυλάξεις. Μάλιστα, στην κριτική του για το βιβλίο της Μέλπως Αξιώτη *Μια καταγραφή στην περιοχή της λογοτεχνίας* ο Απόστολος Σπήλιος γράφει:

Ανάμεσα στους μεγάλους εθνικούς ποιητές: Σολωμό, Παλαμά, Σικελιανό, Βάρναλη – βάζει στην ίδια σειρά και στην ίδια θέση και τον Νίκο Καζαντζάκη. Σε μια τέτια τοποθέτηση δεν πρέπει νομίζω να βαραίνουν τα προσωπικά γούστα της Αξιώτη. Ο Καζαντζάκης, με το νιτσεισμό του, το βουδισμό του, και το νιχιλισμό του στέκει, ως τώρα τουλάχιστο, μακριά απ' το λαό.¹³³

Τον επόμενο χρόνο, όμως, η άποψη της Διαφώτισης άλλαξε. Η συζήτηση μεταξύ των μελών του Λογοτεχνικού Κύκλου σχετικά με το έργο του Καζαντζάκη γίνεται συχνή και η έκδοσή του αποτελεί πια προτεραιότητα στα «πλάνα δουλειάς» του Εκδοτικού. Έτσι, τον Ιούνιο του 1954, η Διαφώτιση αναθέτει στον Λογοτεχνικό Κύκλο να ετοιμάσει κριτική για τον *Καπετάν Μιχάλη*, «να προσέξει τα θετικά σημεία του έργου και να τα αξιολογήσει με βάση την πολιτική μας του πλατιού πατριωτικού μετώπου για την Ειρήνη».¹³⁴

132. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, *ό.π.*, κουτί 191, φάκελος 8/15/3.

133. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *Διαδρομές της Μέλπως Αξιώτη*, *ό.π.*, σ. 101.

134. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/2β.

Ο *Καπετάν Μιχάλης* χαρακτηρίζεται έργο επικό, για τη μάχη του κρητικού λαού εναντίον των Τούρκων:

Το βιβλίο του Καζαντζάκη επικυρώνει για μια φορά ακόμα αυτό που η ιστορία διαπίστωσε, αυτό που ο ελληνικός λαός ήξερε και ξέρει: ότι οι φράγκοι δε θέλησαν τη λευτεριά-ανεξαρτησία της Ελλάδας, και της Κρήτης φυσικά, και ότι την πολέμησαν όσο μπορούσαν. Κι ακόμα έντονα σ' αυτό αναδίδεται αυτό που πίστευε, πιστεύει και θα πιστεύει ο κρητικός λαός κι ο ελληνικός λαός ότι στο πλευρό του ήταν είναι και θάνατι ο Μόσχοβας. Αυτά ακριβώς ήταν κείνα που αντιπαράθεσαν το βιβλίο αυτό στην εθνοπροδοσία –επίσημη κι ανεπίσημη– και το τοποθέτησαν απ' την πλευρά του λαού.¹³⁵

Γενικά, στα θετικά του μυθιστορήματος η Επιτροπή Διαφώτισης αποτίμησε τις σκηνές του «μαζικού λαϊκού ηρωισμού» και το γεγονός ότι αντιπαραθέτει δύο αντίπαλους κόσμους: από τη μια πλευρά την παλικαριά και την αυτοθυσία του κρητικού λαού κι από την άλλη τον μισανθρωπισμό, την αναδρία των κατακτητών, τα εγκλήματα τους, τις ομαδικές σφαγές και δολοφονίες. Πρόκειται, βέβαια, για ένα αντιθετικό σχήμα που, όπως θα φανεί παρακάτω, πρωταγωνιστεί σχεδόν σε κάθε πεζογράφημα που εκδίδεται στην υπερρορία. Η Επιτροπή κλείνει την κριτική της στο μυθιστόρημα του Καζαντζάκη με την εξής αναλογία: «Αν δεν υπήρχαν ονόματα και οι ημερομηνίες, αυτές οι σκηνές θα μπορούσαν ν' ανήκουν στην πρώτη κατοχή με τον ΕΛΑΣ είτε στη δεύτερη με το ΔΣΕ».¹³⁶

Βιβλιοκρισία για το ίδιο έργο έγραψε και ο Κώστας Μπόσης στον *Νέο Κόσμο*,¹³⁷ χωρίς να διαφωνεί με όσα σημείωνε στην έκθεσή της η Επιτροπή Διαφώτισης. Στην εισαγωγή του ο Μπόσης δεν λησμονεί να υπενθυμίζει τις αρνητικές πλευρές του καζαντζακικού έργου: τις αντιφάσεις, τις μεταπτώσεις, τον μυστικισμό, τον ιδεαλισμό, τον νιτσεϊσμό. Τα χαρακτηριστικά αυτά, ωστόσο, κατά τη γνώμη του, ωχριούν μπροστά στην «απέραντη αγάπη για τη λευτεριά και την πατρίδα» που διαφαίνεται στις σελίδες του *Καπετάν Μιχάλη*:

Η απέραντη αγάπη για την πατρίδα και τη λευτεριά προβαίνει μέσα απ' το βιβλίο σφιχτοδεμένη με το άσβηστο μίσος ενάντια στον τούρκο κατακτητή, και σφραγίζε-

135. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/175.

136. *ό.π.*

137. Κώστας Μπόσης, «Βιβλιοκρισία: Νίκου Καζαντζάκη, “Ο καπετάν Μιχάλης”», *Νέος Κόσμος* 7 (1954), σ. 68-74.

ται μ' έναν αγώνα σκληρό κι ανελέητο, μακρόχρονο, ποτισμένο μ' άφθονο αίμα και θυσίες πλήθος. [...] πεθαίνει ο αγωνιστής χωρίς να σκύψει το κεφάλι.¹³⁸

Ετούτες οι σκηνές ανήκουν σ' όλες τις εποχές του ξενικού ζυγού και σ' όλους τους λαούς και στη θέση του τούρκου μπορεί να βάλει κανένας οποιοδήποτε τύραννο και κατακτητή, είτε χιτλερικό είτε αμερικανό, είτε στην Ελλάδα σφάζει, ρημάζει κι αφανίζει, είτε στην Κορέα.¹³⁹

Το 1955 η Φούλα Χατζιδάκη έγραψε κριτική στον *Νέο Κόσμο* για το έργο του Καζαντζάκη *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*,¹⁴⁰ το οποίο θεώρησε ανώτερο του *Καπετάν Μιχάλη*. Η αρθρογράφος επισημαίνει πως η αναπαράσταση των παθών του Ιησού δεν εμπόδισε τον συγγραφέα να δώσει έμφαση στο πραγματικό νόημα του έργου, που είναι η ταξική πάλη: «από τη μια ο λαός, η φτωχολογιά, από την άλλη αγάδες, κοτζαμπάσηδες, δεσποτάδες, πλουσιοπαπάδες». Επίσης, η κριτικός εκτιμά τόσο το ότι στο μυθιστόρημα τα συναισθήματα του ατόμου εναρμονίζονται με το σύνολο στο οποίο ανήκει, όσο και την αίσθηση λιτότητας που το καθιστά έργο για όλους, όχι «ελιτίστικο».

Η μετατόπιση στην πρόσληψη του καζαντζακικού έργου οφείλεται σε ένα σύνολο από παράγοντες: ο πρώτος ήταν η ενδογενής αλλαγή που παρατηρείται στην παράταξη και αφορά την πρόσληψη του λαϊκού, του πατριωτικού, του εθνικού. Ο Καζαντζάκης ανταποκρίνεται σ' αυτό το πρότυπο, ενώ παράλληλα οι υποθέσεις και οι χαρακτήρες των έργων του ταιριάζουν στο αντιθετικό σχήμα καλού ≠ κακού, επανάστασης ≠ αντίδρασης, αγωνιστή ≠ κατακτητή, που κλήθηκε να υπηρετήσει η λογοτεχνία της υπερορίας. Επιπλέον, ο Καζαντζάκης είχε δώσει δείγματα διεθνοιστικής γραφής και νωρίτερα, με τον *Αλέξη Ζορμπά*, και μάλιστα με μια δόση φιλοσοβιετισμού, καθώς μιλά με θαυμασμό για τη Ρωσία, τις σλάβες γυναίκες και την έλλειψη ιδιοκτησίας, όπως σημειώνει η Αγγέλα Καστρινάκη.¹⁴¹ Τέλος, το ΚΚΕ θεώρησε τον συγγραφέα θύμα του «πνευματικού μακαρθισμού» που ταλάνιζε την «αμερικανοκρατούμενη Ελλάδα», λόγω του αφορισμού του από την Εκκλησία. Από αυτή την άποψη και μόνο θα ήταν υποχρεωμένο να τον στηρίζει.

Σε σχετικό άρθρο του¹⁴² ο Απόστολος Σπήλιος χαρακτηρίζει τον μακαρθισμό ως «αμερικανικό χιτλερισμό» που βασανίζει και την Ελλάδα. Αποκαλύπτει, μάλιστα, έναν

138. *ό.π.*, σ. 69.

139. *ό.π.*, σ. 71.

140. Φούλα Χατζιδάκη, «Νίκου Καζαντζάκη, *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*», *Νέος Κόσμος* 4 (1955), σ. 72-74.

141. Αγγέλα Καστρινάκη, *ό.π.*, σ. 99.

142. Απόστολος Σπήλιος, «Πνευματικός μακαρθισμός», *Νέος Κόσμος* 5 (1955), σ. 52-60.

κατάλογο απαγορευμένων βιβλίων που είχε συνταχθεί με πρωτοβουλία του Υπουργείου Εσωτερικών και στον οποίο είχαν καταχωριστεί σπουδαία κείμενα, όπως τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη, μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη και άλλων:

Τα ονόματα είναι τόσο πολλά που καταλήγουν σε ένα: ο έλληνας πνευματικός άνθρωπος, ο τίμιος πατριώτης διανοούμενος αυτός είναι που διώκεται και φιμώνεται. Οι περιπτώσεις είναι τόσο πολλές που καταλήγουν σε μία: Στην κατάργηση της πνευματικής ελευθερίας μέσα στο καθεστώς του αμερικανόδουλου συναγερμού. Πρέπει όμως να σταθούμε σε μια περίπτωση ιδιαίτερα. Στην περίπτωση του διωγμού των βιβλίων του Καζαντζάκη. Η «Εστία» που είχε εξαπολύσει την επίθεση με την εκστρατεία κατά του «Κωνσταντίνου Παλαιολόγου» τη συνέχισε και τη δυνάμωσε όταν κυκλοφόρησε ο «Καπετάν Μιχάλης», το πατριωτικό και αξιόλογο εκείνο βιβλίο του. [...] Όταν πριν λίγο καιρό κυκλοφόρησε στα ελληνικά και το τελευταίο μυθιστόρημα του Καζαντζάκη: «Ο Χριστός ξανασταυρώνεται», το πιο αγωνιστικό, το πιο προχωρημένο ιδεολογικά απ' τα βιβλία που έχει γράψει ως τώρα ο Καζαντζάκης, ένα έργο που συγκλονίζεται ολόκληρο από κοινωνικούς, ταξικούς αγώνες ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, και που ξεσκεπάζει αλύπητα το φαρισαϊσμό της παλιάς κοινωνίας, η Ιερά Σύνοδος κινητοποιήθηκε ξανά.¹⁴³

Έτσι, ο άλλοτε νιχιλιστής Καζαντζάκης θεωρήθηκε σημαντικότερος λογοτέχνης. Ο μόνος που διαφώνησε μ' αυτή την τοποθέτηση ήταν και πάλι ο Δημήτρης Χατζής, που θεωρούσε τη λογοτεχνία του Καζαντζάκη κακής ποιότητας και τις ιδέες του αντιδραστικές και βαθιά αντικοινωνικές. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως, παρ' όλη την ειλικρίνεια και το πνευματικό πάθος, η επίδρασή του στη λογοτεχνία ήταν κακή, γεμάτη «ψεύτικη εξωκοινωνική δραματικότητα και μοναχικά υπεράτομα».¹⁴⁴

143. *ό.π.*, σ. 57.

144. Βενετία Αποστολίδου, *ό.π.*, σ. 395.

Κεφάλαιο πέμπτο: Τα έργα

*Πολλοί ήτανε που μάθανε τότε, αν δεν το
ξέρανε ακόμα, πως η λογοτεχνία δεν είναι
ένα σκυλάκι της πολυτελείας που το χαϊδεύεις
στη μοναξιά σου. Μα ένα όπλο και εργαλείο.
Κι η λαβή του συχνά πασαλυμένη με αίματα.*

Μέλπω Αξιώτη

*Όσο πιο γρήγορα αντιπαρατάζουμε έργα γερά
ρεαλιστικά στη σημερινή σαπίλα και διαφθο-
ρά της επίσημης λογοτεχνίας του μοναρχοφα-
σισμού, τόσο μεγαλύτερο το κέρδος για το
λαό μας.*

Πέτρος Ρούσος

Μια «ερμηνευτική περιγραφή» του καταλόγου

Μελετώντας τον κατάλογο του Εκδοτικού «Νέα Ελλάδα», εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς τη βαρύτητα που δόθηκε από την Επιτροπή Διαφώτισης στη λογοτεχνία. Μέχρι και το 1954 είχαν εκδοθεί περίπου επτακόσια βιβλία και περιοδικά –κάποια γραμμένα στη σλαβομακεδονική γλώσσα– που κατανέμονται σε είκοσι μία διαφορετικές κατηγορίες. Τα λογοτεχνικά έργα ήταν συνολικά 92, ελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία (κυρίως από τα ρωσικά).

Στα μεταφρασμένα κείμενα κυριαρχεί το μυθιστόρημα. Από τα 46 έργα, τα 40 είναι πεζογραφήματα –25 μυθιστορήματα και 15 συλλογές διηγημάτων ή άλλες αφηγήσεις– και ακολουθούν τέσσερα θεατρικά και δύο ποιητικές συλλογές. Πέρα από το *Ψωμί* του Τολστόι και τα *Παντρολογήματα* του Γκόγκολ, πρόκειται για έργα κατά κύριο λόγο σοβιετικά, στην πλειονότητά τους πολεμικές αφηγήσεις που αντλούν το περιεχόμενό τους από τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (*Είμαστε σοβιετικοί άνθρωποι* και *Η ιστορία ενός πραγματικού ανθρώπου* του Πολεβόι, *Έτσι πολέμησαν για την πατρίδα* του Σολοχόφ, *Σοβιετικά πολεμικά διηγήματα*, *Φλεγόμενος τόπος* του Περβάντσεφ, η *Νέα φρουρά* του Φαντέγιεφ, η *Παράνομη κομματική επιτροπή σε δράση* του Φιόντοροφ κ.ά). Επίσης, υπάρχουν πεζογραφήματα –προπολεμικά και μεταπολεμικά– που καταπιάνονται με τη σοβιετική πραγματικότητα, τον σοβιετικό άνθρωπο (*Πώς δενότανε τ' ατσάλι* του Οστρόφσκι, *Ευτυχία* του Παβλένκο, *Ο θέρους* της Νικολάγιεβα, η συλλογή διηγημάτων *Κολχόζνικη ζωή*) ή την αγροτική κοινωνία της σοβιετικής και ουγγρικής υπαίθρου την

εποχή της κολλεκτιβοποίησης (*Δοκιμασία* του Βέρες, *Συμφιλίωση* του Νάγκι), καθώς και έργα που υμνούν τον ρόλο του εργάτη και τον σταχανοφισμό (*Μας ανάθρεψε ο Στάλιν: Αφηγήσεις πρωτοπόρων εργατών*, *Οι άνθρωποι των έργων του κομμουνισμού* του Πολεβόι και το μυθιστόρημα *Μακριά απ' τη Μόσχα* του Αζάγιεφ).

Πρωταγωνιστούν λοιπόν τα ογκώδη σοβιετικά μυθιστορήματα. Δεν είναι τυχαίο ότι το Εκδοτικό θεώρησε προτεραιότητά του την έκδοση δύο προπολεμικών έργων, της *Μάνας* του Μαξίμ Γκόρκι (1906), που γράφτηκε ένα χρόνο μετά την αποτυχία της επανάστασης του 1905, και του *Πώς δενότανε τ' ατσάλι* του Νικολάι Οστρόφσκι (1932). Στο πρώτο, ανιχνεύονται οι αρχές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού μέσω μιας σειράς συμβόλων για τον θετικό ήρωα και αποτυπώνονται τόσο στο πρόσωπο της μάνας Πελαγίας Νίλοβνα όσο και του γιου της.

Σύμφωνα με την Κατερίνα Κλαρκ,¹⁴⁵ τη δεκαετία του 1930, με την κατίσχυση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, η σοβιετική γραφή έγινε λιγότερο ρεαλιστική και περισσότερο συμβολική. Οι χαρακτήρες των μυθιστορημάτων ανταποκρίνονταν σε γενικές κατηγορίες και η σκιαγράφησή τους είχε στόχο τη νομιμοποίηση του καθεστώτος μέσα από παραβολές που απηγούσαν τις αρχές του διαλεκτικού υλισμού. Έτσι, οι ήρωες διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες: του «σκληρού-βλοσυρού» και του «αγαπητού-στοργικού». Το δίπολο του καλού και του κακού ήταν αρκετά συνηθισμένο και η λογοτεχνία επέστρεψε σε παλαιότερες μορφές αφήγησης, όπως η παραβολή. Συχνά επαναλαμβανόταν το μοτίβο της προόδου από το σκοτάδι στο φως, με τον θετικό ήρωα να πορεύεται από τον «αυθορμητισμό» στη «συνείδηση», δηλαδή στην πολιτική ωρίμαση, στην οποία οδηγούνταν με τη βοήθεια ενός πατέρα-καθοδηγητή που ταυτιζόταν με το κόμμα. Κυρίαρχα πρόσωπα αποτελούσαν οι «γιοι» και οι «πατέρες», που κατά κάποιο τρόπο ενσάρκωναν την ίδια την Ιστορία στη λενινιστική-σταλινική της θεώρηση.

Στη σταλινική περίοδο τον ρόλο του πατέρα-μέντορα ενσάρκωνε ο σοβιετικός αξιωματούχος, ένας υπεύθυνος άνθρωπος, αποκομμένος από τους δεσμούς της οικογένειας. Ο πατέρας αποτελούσε σύμβολο γενναιότητας, επιμονής, τόλμης, σε αντίθεση με τον γιο, που ήταν συνήθως ευερέθιστος, αλλά πάντοτε σε μια πορεία κατάκτησης της αυτοσυνειδησίας. Ως υπόδειγμα αυτού του σχήματος η Κλαρκ εξετάζει το μυθιστόρημα *Πώς δενότανε το ατσάλι* του Οστρόφσκι και τον πρωταγωνιστή Πάβελ, έναν από τους πιο φημισμένους θετικούς ήρωες της σοβιετικής πεζογραφίας. Ανάλογοι ρόλοι συναντώνται

145. Katerina Clark, «Socialist realism with shores: The conventions for the positive hero» στο Thomas Lahusen & Evgeny Dobrenko (Επιμ.), *ό.π.*, σ. 27-51.

και στη *Μάνα*, αλλά εκεί η πατρική φιγούρα αντανακλά τον ηγέτη της λενινιστικής παράδοσης. Σε κάθε περίπτωση, οι ήρωες χαρακτηρίζονται από φυσική δύναμη, αυστηρότητα και αφοσίωση σ' έναν ανώτερο σκοπό, είναι άνθρωποι που κινούνται στον δημόσιο και όχι τον ιδιωτικό χώρο και στερούνται κάθε ατομικότητα/σωματικότητα.

Γενικά, οι πρωταγωνιστές δεν αποτελούν αξιομνημόνευτους χαρακτήρες. Τα κύρια ονόματα είναι κοινά και επικρατεί η μονοτονία. Σε ελάχιστα σημεία ο ήρωας γίνεται ανθρώπινος, ανυπάκουος, ισχυρογνώμων και αντιδρά στον μέντορά του. Αυτό που κυριαρχεί είναι η απεικόνιση της προόδου του ανθρώπινου είδους σε μια μετεπαναστατική κατάσταση, με όρους απόκτησης ηθικής-πολιτικής συνείδησης, στοιχείο που απαντά και στα μυθιστορήματα των ελλήνων πολιτικών προσφύγων.

Στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή της υπερορίας τα πράγματα διαφοροποιούνται ως προς τις ειδολογικές επιλογές. Εδώ το πεζογράφημα μάλλον υστερεί· από τα 46 λογοτεχνικά βιβλία, τα 19 είναι ποιητικές συλλογές. Υπάρχει μια συλλογή δημοτικών τραγουδιών, μια συλλογή με τραγούδια της Αντίστασης και μια ανθολογία νεοελληνικής ποίησης. Επίσης, ο Γιάννης Ρίτσος (*Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο*), ο Δήμος Ρεντής (*Ο Μπελογιάννης ζει*) και ο Κώστας Γκολφίνος (*Στο Νίκο Μπελογιάννη*) αφιέρωσαν ποιητικές συλλογές τους στον αγωνιστή Νίκο Μπελογιάννη και ο Θεοδόσης Πιερίδης στον Νίκο Ζαχαριάδη (*Τραγούδι για το Ζαχαριάδη*). Γενικά, όπως είναι έκδηλο και από τους τίτλους, οι ποιητικές συλλογές είχαν πολιτικό περιεχόμενο που αφορούσε την ελληνική, σοβιετική ή διεθνή πραγματικότητα της εποχής. Εκδόθηκαν ύμνοι στην ΕΣΣΔ (Αλέξη Πάρνη, *Σοβιετική γη*) ή θούριοι για την ειρήνη (Θεοδόση Πιερίδη, *Εμβατήριο της ειρήνης* και Δήμου Ρεντή *Μπαλάντα στην ειρήνη*), όπου ακολουθούνταν η μορφή της παραδοσιακής ποίησης και σε ρυθμό άλλοτε εμβατηριακό και άλλοτε παραδοσιακό δινόταν σοσιαλιστικό περιεχόμενο. Ακόμη, εκδόθηκε ο *Φωτεινός ο Ζευγολάτης*, έπος του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, και το *Φως που καίει* του Κώστα Βάρναλη, ενώ στον κατάλογο καταγράφονται και επτά θεατρικά έργα, κυρίως των Γιώργου Σεβαστίκογλου και Αλέξη Πάρνη, με θεματολογία από την Αντίσταση και τον Εμφύλιο. Το έργο του Σεβαστίκογλου *Σε μαρμαρένια αλώνια* αναφέρεται σε ανταρσία σε πλοίο που ταξίδευε για να λάβει μέρος στον πόλεμο της Κορέας.

Στην πεζογραφία κυριάρχησε το διήγημα, με δώδεκα συλλογές. Οι Θέμος Κορνάρος και Γιώργης Λαμπρινός πραγματεύτηκαν την πραγματικότητα της Μακρονήσου, προκαλώντας τις πρώτες ρωγμές στην προπαγανδιστική αφήγηση του μετεμφυλιακού

κράτους που παρουσίαζε το νησί ως αναμορφωτήριο, σχολείο, χώρο αναψυχής, ξεκούρασης και ανάρρωσης μετανοημένων κομμουνιστών. Γενικά, όμως, στη θεματολογία των διηγημάτων δεν υπήρχαν ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις. Μοναδική εξαίρεση η συλλογή *Το τέλος της μικρής μας πόλης* του Δημήτρη Χατζή, για την οποία θα γίνει εκτενέστερος λόγος παρακάτω. Το μυθιστόρημα ήταν σπανιότερο. Μόλις τρία νέα μυθιστορήματα γράφονται: Οι *Καινούργιοι άνθρωποι* του Γιώργη Γρίβα, το *Εμείς θα νικήσουμε* του Κώστα Μπόση και το *Σύντροφοι, καλημέρα!* της Μέλπως Αξιώτη, που απασχόλησε ιδιαίτερα τους κριτικούς του Λογοτεχνικού Κύκλου. Ωστόσο, τα αρχαιακά διαθέσιμα και η αλληλογραφία μεταξύ των μελών του μαρτυρούν ιδιαίτερη έγνοια για το είδος.

Παρατηρείται επομένως πως βασική αγωνία των λογοτεχνών της υπερορίας ήταν να δικαιώσουν τη συμμετοχή τους στους αγώνες της Αριστεράς. «Το γεγονός ότι η προοδευτική, η αριστερή λογοτεχνία δεν προσδιοριζόταν ως λογοτεχνία που θα έθετε σε ριζοσπαστική κριτική το σύνολο της αστικής κοινωνίας και των αισθητικών κριτηρίων και αξιών που αυτή επιβάλλει αλλά περιοριζόταν θεματολογικά σε ζητήματα ενδοαριστερής κατά κύριο λόγο φύσης είναι αποτέλεσμα της ιστορικής συγκυρίας της εποχής».¹⁴⁶ Η λογοτεχνία των πολιτικών προσφύγων αγωνιούσε να υπερασπιστεί τη συμμετοχή στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο σε καιρούς απηνών διωγμών, προβάλλοντας παράλληλα την αξία του αγώνα για μια νέα κοινωνία.

Δύο μυθιστορήματα: Λειτουργίες και μοτίβα

Κώστα Μπόση, *Εμείς θα νικήσουμε*. Το έργο του Κώστα Μπόση, που εκδόθηκε το 1954, είναι πολύ μικρότερης έκτασης σε σχέση με το τυπικό σοβιετικό μυθιστόρημα και προσαρμοσμένο στην ελληνική πραγματικότητα του δεύτερου ένοπλου αγώνα. Χωρίζεται σε δύο μέρη: Το πρώτο αφορά τα παιδικά χρόνια του πρωταγωνιστή Αντώνη Πάντου σ' ένα φτωχό χωριό των Αγράφων και το δεύτερο τη δράση του στον Δημοκρατικό Στρατό. Από την αρχή της αφήγησης, σε κάθε επεισόδιο των παιδικών χρόνων του ήρωα δίνεται έμφαση στις κοινωνικές ανισότητες και την αδικία που χαρακτηρίζουν τη ζωή στην επαρχία: η ανέχεια των χωρικών σε σχέση με την οικογένεια του παπά και του προέδρου, οι βιαιοπραγίες του δασκάλου εναντίον των μαθητών που έχουν το θάρρος της γνώμης τους, η σκληρή καθημερινότητα, η βιοπάλη.

146. Αιμιλία Καραλή, *Μια ημιτελής άνοιξη... Ιδεολογία, πολιτική και λογοτεχνία στο περιοδικό «Επιθεώρηση Τέχνης» (1954-1967)*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 97.

Κόσμος πολύς στου προέδρου το μαγαζί. Πήγαιναν κει γιατί ήταν χρεωμένοι στον πρόεδρο και επόμενα και «υποχρεωμένοι». Ο πρόεδρος Τριαντίδης ήταν μεγάλος τοκογλύφος. Ο μοναδικός εκατομμυριούχος στην περιοχή. Λήστευε τον κόσμο με χίλιους δυο τρόπους. [...] Αν το χωριό οικονομικά ήταν τσιφλίκι του προέδρου, πνευματικά ήταν του δασκάλου και του παπά.¹⁴⁷

Ο πατέρας του πρωταγωνιστή φυλακίζεται άδικα για ασήμαντη αιτία, μετά από σκευωρία των συγχωριανών του. Η φυλάκισή του αναγκάζει τον ήρωα να εγκαταλείψει το χωριό για να βγάλει χρήματα. Από τα πρώτα κεφάλαια απεικονίζονται δύο διαφορετικοί κόσμοι στην ύπαιθρο: Οι άνθρωποι του μεροκάματου, που χαρακτηρίζονται από ηθικό ανάστημα και αίσθηση της δικαιοσύνης, στους οποίους ο συγγραφέας «χρεώνει» φράσεις διδακτικού χαρακτήρα («Όμως θάρθει μέρα που θάμαστε όλοι αδέρφια στο χωριό. Κι όχι μόνο στο χωριό, στον κόσμο όλον, όταν δεν θα υπάρχουν τύραννοι»¹⁴⁸), και οι «προδότες», «τοκογλύφοι», «παραδόπιστοι» και μικροπρεπείς χωριανοί που κάνουν τρόπο ζωής την προδοσία, την αισχροκέρδεια και την εξαπάτηση.

Η φυλάκιση του πατέρα αποτελεί την πρώτη «δοκιμασία», που οδηγεί στο «ταξίδι του ήρωα» και τη «φυγή» του για την Αθήνα. Εκεί ακολουθεί μια δεύτερη δοκιμασία, η εκμετάλλευσή του από τον ευκατάστατο συγγενή για τον οποίο αρχικά εργάζεται, που θα τον οδηγήσει στην απόφαση να παραιτηθεί και να αναζητήσει δουλειά στο μηχανουργείο του μπαρμπα-Στέλιου. Σ' αυτόν ο συγγραφέας δίνει τον ρόλο του πρώτου καθοδηγητή του πρωταγωνιστή, καθώς στο σπίτι του θα ανακαλύψει βιβλία για τον Λένιν, για τη Ρωσία, και θ' αρχίσει να προβληματίζεται σχετικά με το κεφαλαιοκρατικό σύστημα και το δίκιο των εργατών. Αργότερα, αποφασίζει να γίνει μέλος της ΟΚΝΕ και να παλέψει για το κόμμα, που αναλαμβάνει τον ρόλο του πραγματικού πατέρα-καθοδηγητή.

Παιδί μου, μην ξεχάσεις τούτη τη μέρα. Από σήμερα ανήκεις όχι στον εαυτό σου, ανήκεις στο Κόμμα, στο λαό... Μπαίνεις στο Κόμμα σε δύσκολες μέρες. Μα οι δυσκολίες πρέπει να σε φτιάξουν καλό Κομμουνιστή. Το Κόμμα παλαίβει για μια ευτυχισμένη κοινωνία. Μα δε θα σε πιστέψει ο κόσμος αν δεν παλαίβεις καθημερινά για το ψωμί του, το μεροκάματο, τη ζωή του. Θα βρεθείς σε δύσκολες μέρες. Θυμήσου πως δεν είσαι μοναχός σου. Δίπλα σου θάναι το Κόμμα. Αν αποκόψεις, σκέψου το συμφέρο του κόμματος και του λαού και πράξε. Όξω δε θα πέσεις ενενήντα στα εκα-

147. Κώστας Μπόσης, *Εμείς θα νικήσουμε*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954, σ. 24.

148. *ό.π.*, σ. 29.

τό. Για προβλήματα του παγκόσμιου κινήματος αν δεν βρίσκεις λύση; Κοίταξε τη Μόσχα. Ό,τι κάνουν είναι σωστό. Είναι για το συμφέρο όλων των λαών της γης.¹⁴⁹

Στο δεύτερο μέρος του μυθιστορήματος η υπόθεση μεταφέρεται στον Γράμμο και ο Αντώνης υπηρετεί στον ΔΣΕ. Όπως και στη *Μουργκάνα* του Τάκη Χατζή, δεν δίνεται έμφαση στα στρατιωτικά γεγονότα, τις μάχες, τα πρόσωπα ή την πολεμική τακτική, όσο στη σταδιακή διαμόρφωση της πολιτικής συνείδησης του ήρωα και στη σκιαγράφηση των χαρακτηριστικών του αντάρτη, του μαχητή του ΔΣΕ, του κομμουνιστή. Τα χαρακτηριστικά αφορούν πάντοτε το σύνολο, ενώ έρχονται σε αντίθεση με αυτά των στρατιωτών του Εθνικού Στρατού, στους άνδρες του οποίου αποδίδονται εγκλήματα, φρικαλεότητες και πρωτοφανείς κτηνωδίες που, κατά την άποψη του αφηγητή, δεν θα μπορούσαν ποτέ να προκαλέσουν οι αντάρτες του ΔΣΕ: ξεκληρισμένα χωριά, καμένοι τόποι, παιδιά χτυπημένα, εγκαταλελειμμένα. Φυσικά σε αυτού του τύπου τις αφηγήσεις δεν λείπουν οι υπερβολές. «Οι εκπροσωπευτικοί τύποι της αντίδρασης αμιλλούνται σε χυδαιότητα, σκληρότητα, αρπακτικότητα, πλεονεξία, κτηνωδία, σε τέτιο μάλιστα βαθμό, που καταντούνε απίθανοι», αναφέρει μεταξύ άλλων σε επιστολή της για το μυθιστόρημα η Έλλη Αλεξίου, μέλος του Κύκλου, που απευθύνεται στον συγγραφέα για να του ανακοινώσει πως το έργο είναι δημοσιεύσιμο μεν, αλλά πρέπει να ξαναδουλευτεί.¹⁵⁰

Τονίζεται η υπεροπλία του εχθρού, που υστερεί όμως σε αντοχή, πίστη, αυταπάρηση, ζήλο για τον αγώνα, αλλά και σχεδιασμό.

Πάνε με το πυροβολικό και τ' αεροπλάνα να μας τρομοκρατήσουν. Μα μεις έχουμε γερά νεύρα. Θ' αγαλιάσουμε τις οξυές και τα βράχια. Θα γαντζωθούμε στα τσουγγάρια. Θα γίνουμε ένα με τη γης. Θα χωθούμε στον κόρφο της. Θα φτιάξουμε πιο γερά πολυβολεία, πιο βαθιά χαρακώματα. Θα τους τσακίσουμε. Θα τους ματώσουμε κι ύστερα θα τους κυνηγήσουμε. Σταθερά και ψύχραιμα χωρίς βιασύνη. [...] Οι Αμερικάνοι ρίξαν του κόσμου το σίδερο, ποτάμι από φωτιά, κι οι υπερασπιστές της Ελλάδας ούτε ένα βήμα δεν έκαναν πίσω. Ενώ οι μαχητές του ΔΣ τους κυνήγησαν με πέτρες κι αυτοί φύγανε σαν λαγοί. Το νου σας στα φαράγγια, τις χαραδρίτσες. Προσέχτε τις παραπλανητικές κινήσεις. Παλικαριά, τέχνη και πονηριά. Τ' ακούτε;¹⁵¹

Ο συγγραφέας δεν μένει μόνο στη σύγκριση του στρατιώτη με τον αντάρτη, του «μοναρχοφασίστα» με τον κομμουνιστή, αλλά προχωρά και στη σύγκριση του ρωσικού λαού με

149. *ό.π.*, σ. 43-44.

150. Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/191.

151. Κώστας Μπόσης, *ό.π.* σ. 74.

τον αμερικανικό, στις διαφορές που παρουσιάζουν οι ιδεολογίες, οι τρόποι ζωής, οι αρχές, οι αξίες, οι άνθρωποι. Έτσι, οι «δήθεν» εθνικόφρονες άνδρες του Εθνικού Στρατού χαρακτηρίζονται συχνά ως «αμερικανόδουλοι»: «Εσείς δεν είστε εθνικόφρονες με την έννοια ότι το θεωρείτε τιμή σας να υπερασπίζετε τον ελληνικό λαό, με την έννοια ότι ο λαός είναι περήφανος για σας. Εσείς είστε αμερικανόφρονες και μερικοί δεν το καταλαβαίνουν».¹⁵²

Επιπλέον, συχνά αναφέρεται η Σοβιετική Ένωση και ο Στάλιν ως υπερασπιστής των δικαιωμάτων των αδύναμων λαών όλου του κόσμου: «Ο Στάλιν δίνει όλη τη ζωή των αμερικανών ιμπεριαλιστών και των ελλήνων μοναρχοφασιστών για να στερέψουν τα δάκρια από τα μάτια των ελληνόπουλων. [...] Ο σ. Στάλιν δείχνει σ' όλους τους λαούς το δρόμο της πάλης για την ειρήνη, την ανεξαρτησία, τη δημοκρατία, το σοσιαλισμό».¹⁵³

Ας σημειωθεί, τέλος, πως σε αρκετά σημεία γίνεται λόγος για τον αμερικανικό πολιτισμό, την αμερικανική προπαγάνδα που, όπως υποστηρίζει ο αφηγητής, διεισδύει απειλητικά και αποχυνώνει τη νέα γενιά με κάθε τρόπο· και η βασίλισσα Φρειδερίκη θεωρείται βασικό όργανό της. Αναφέρεται μάλιστα πως «οι μοναρχοφασίστες κάναν επιδρομές για παιδομάζωμα» και εδώ διακρίνεται η προσπάθεια του ΚΚΕ να αντικρούσει αντίστοιχες κατηγορίες που αντιμετώπιζε το ίδιο. Στο έργο του Κώστα Μπόση, τα παιδιά πέφτουν στα χέρια του στρατού, σκοτώνονται, στέλνονται σε στρατόπεδα, κάποια φτάνουν στον ΔΣΕ νηστικά και με σκισμένα ρούχα.¹⁵⁴ Ο Εθνικός Στρατός παρουσιάζεται και πάλι να δρα ως μαριονέτα στα χέρια των ξένων και να υπηρετείται από άνδρες βίαιους, εμμονικά αντικομμουνιστές, βάρβαρους με τα γυναικόπαιδα, τους άμαχους και την ιδιοκτησία τους.

Η εξέλιξη της πλοκής του μυθιστορήματος θα μπορούσε σχηματικά να αναπαρασταθεί ως εξής:

Αδικία → Ταξίδι/Φυγή του ήρωα → Γνωριμία με τον καθοδηγητή → Αυτοσυνειδησία → προσχώρηση στο ΚΚΕ →

152. *ό.π.*, σ. 97

153. *ό.π.*, σ. 99.

154. Στο Αρχείο της Επιτροπής Διαφώτισης υπάρχει οδηγία να καταγγέλλονται στα λογοτεχνικά έργα οι παιδοπόλεις της βασίλισσας Φρειδερίκης: «Στο μέρος που αναφέρεται στα παιδιά καλά είναι να ειπωθούν δυο λόγια για τα διάφορα “άσυλα”-εξοντωτήρια των παιδιών και για τις παιδουπόλεις-διαφθορεία και κάτεργα της φρίκης, γιατί αυτό είναι χαρακτηριστικό για τη μοναρχοφασιστική κατάντια», *ό.π.*, κουτί 295, Φάκελος 13/57/31.

Ένταξη στον ΔΣΕ

Εθνικός Στρατός ≠ Δημοκρατικός Στρατός
Αμερικανόδουλοι ≠ Κομμουνιστές
ΕΣΣΔ
Παιδομάζωμα
Θέση της γυναίκας
Ο ΔΣΕ ως χώρος διαφώτισης

Γιώργη Γρίβα, *Καινούργιοι άνθρωποι*. Το μυθιστόρημα του Γιώργη Γρίβα, αφιερωμένο «στους Ήρωες και τις Ηρωίδες του δοξασμένου Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας», εκδόθηκε επίσης το 1954. Τα γεγονότα εκτυλίσσονται στον Γράμμο, τον Ιούνιο του 1948. Μέσα από τη δράση των ανταρτών του 588ου τάγματος της 14ης ταξιαρχίας του ΔΣΕ, ο συγγραφέας αφενός παρουσιάζει το ήθος των αγωνιστών και αφετέρου προπαγανδίζει τις βασικές αρχές του κόμματος σε ό,τι αφορά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, τους σλαβόφωνους Μακεδόνες, τον Στάλιν, τη ζωή στη Σοβιετική Ένωση και τον ρόλο της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα. Η πλοκή τοποθετείται απευθείας στο βουνό και, επομένως, στην εξέλιξή της απουσιάζουν λειτουργίες που συναντήσαμε στο μυθιστόρημα του Μπόση, όπως η «δοκιμασία του ήρωα» ή η «φυγή». Ωστόσο, είναι παρεμφερής ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνεται η δράση των ανταρτών του ΔΣΕ και παρόμοια τα θέματα που πραγματεύεται ο συγγραφέας.

Η φύση αλλά και η ζωή των ανταρτών στον Γράμμο περιγράφονται με γλαφυρό και λυρικό τρόπο. Δίνεται έμφαση στη γυναίκα αντάρτισσα, στο ήθος και το θάρρος της, στη θέση ευθύνης και τις αρμοδιότητες που της ανατίθενται, αλλά και στην ντροπαλοσύνη, τη νοικοκυροσύνη, την καλοσύνη, την τιμή της. Πολλές φορές οι χαρακτήρες των νεαρών κοριτσιών που υπηρετούν τον ΔΣΕ σκιαγραφούνται με αρκετή αφέλεια, κρατούν κάτι από την κοριτσίστικη ανεμελιά τους, κάνουν εφηβικές κουβέντες, καρδιοχτυπούν, κουρνιάζουν ή μια στην αγκαλιά της άλλης, χοροπηδούν και χαίρονται τη φύση. Πάντοτε, όμως, τονίζεται ο αγώνας τους, το πώς μορφώνονται στον ΔΣΕ, πώς μαθαίνουν γράμματα πλάι στους αντάρτες, πώς διαμορφώνουν μέσα από τον αγώνα την προσωπικότητά τους:

Μαζί με τους άντρες της ομάδας σου θα φκιάξεις κι εσύ τον εαυτό σου πιο καλά.
Αλίμονο αν το Κόμμα μας περίμενε απ' τον καθένα μας να γίνει πρώτα τέλειος κι

ύστερα άμα του δόκει δουλιά... Τότες δε θάχε στελέχη. Δε θάτανε κόμμα δηλαδή. Άσε που τέλειος κανένας δε γίνεται. Μέσα στη ζωή, στον αγώνα, στην πάλη καθένας δημιουργείται. Έτσι κι εσύ μαζί μ' αυτούς θα δημιουργήσαι.¹⁵⁵

Εκτός από την αντάρτισσα, στο μυθιστόρημα παρουσιάζεται και η μάνα του αντάρτη, ως γυναίκα που στηρίζει τον γιο της στον αγώνα, που τον περιμένει περήφανη, που λαχταρά κι εκείνη μαζί του να νικήσει ο ΔΣΕ και να αλλάξει ο κόσμος. «Άντε, γιόκα μου! Σύρε με το καλό. Σκίζεται η καρδούλα μου... Μα έτσι τόφερε η ώρα. Με την ευχή μου να πας! Και γύρνα παλικάρι, όπως σε θέλει το Κόμμα... Άντε! Ωρα σου καλή! Να θυμάσαι πως σ' έχω μονάκριβο... Και πως το Κόμμα σε χρειάζεται και παραπέρα...».¹⁵⁶

Είναι χαρακτηριστικό ότι στη σκηνή που ο αγωνιστής Λάμπρος Λυμπερούδης αποχωρίζεται τη μάνα του, ο συγγραφέας δίνει τον λόγο σ' εκείνη, και μέσα από τα δικά της λόγια γίνεται μια αναδρομή στο παρελθόν, τη στιγμή που μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας ο γιος της αναγκάζεται να παραδώσει τον οπλισμό του. Είναι ένα χωρίο που μοιάζει εμβόλιμο και διακρίνεται εμφανώς η αγωνία του συγγραφέα να ενσωματώσει στην αφήγησή του απόψεις του κόμματος για τη Συμφωνία και όσα έχουν προηγηθεί:

Πόσο έκλαψαν τα μάτια μου σαν είδαν τον Λάμπρο μου μαζί με τ' άλλα παλικάρια να παραδίνουν τα τιμημένα όπλα τους. Τα όπλα που πήραν με το αίμα τους και λευτέρωσαν την Ελλάδα να τα παίρνουν την άλλη μέρα κείνοι που τους κυνηγούσαν τότες μαζί με τους κατακτητές...¹⁵⁷

Ο συγγραφέας, στην προσπάθειά του να αποτυπώσει την εποποιία του ΔΣΕ, πολλές φορές εξιδανικεύει τις συνθήκες που επικρατούσαν στο βουνό. Στον Γράμμο «ζούσε και βασίλευε ο κόσμος της δουλιάς και της ευτυχίας. Ο κόσμος που έσιαζε τα χαλασμένα», γράφει. Παράλληλα, όλο το μυθιστόρημα το διατρέχει το μοτίβο που συναντήσαμε και στο έργο του Μπόση: ο πάνοπλος Εθνικός Στρατός πολεμά απέναντι στους έξυπνους και μυαλωμένους αντάρτες. Οι στρατιώτες πολεμούν με τα όπλα των Αμερικανών, ενώ οι άνδρες του ΔΣΕ πολεμούν με το μυαλό:

Νικούσε γιατί σκέφτηκε. Νικούσε με το μυαλό. Η διάταξη που έδωσε. Το μέρος που έβαλε τ' αυτόματο. Οι θέσεις των μαχητών. Η έναρξη του πυρός πριν μπει ο εχθρός στη βριζαριά. Η πολιτική προετοιμασία των μαχητών και προπαντός η αγάπη που

155. Γ. Γρίβα, *Καινούργιοι άνθρωποι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954, σ. 174.

156. *ό.π.*, σ. 47.

157. *ό.π.*, σ. 48.

εκδηλωνόταν στην πραγματοποίηση του συνθήματος: Ενότητα-Αδελφότητα ανάμεσα στους Έλληνες και Σλαβομακεδόνες, όλα αυτά που τα κοσκίνησε με την ψιλή σίτα της σκέψης έδιναν τη νίκη. Χάρηκε, λοιπόν, γιατί κείνο που έλεγαν στα στελέχη «πολεμάτε με το μυαλό» άρχισε να τ' αποκτάει.¹⁵⁸

Ας σημειωθεί, ακόμη, πως δεν λείπουν και αναφορές στην επιμόρφωση των μαχητών του ΔΣΕ στις αρχές του μαρξισμού-λενινισμού, στη διαφώτισή τους, στην αγάπη τους για τα γράμματα και τη λογοτεχνία. Η ομάδα του Πετράκη Ζήκα έχει ένα περιποιημένο σπιτάκι στο βουνό. Αξίζει να δει κανείς την περιγραφή του:

Στην πέρα γωνία ήταν η φωτογραφία του Στάλιν που κοίταζε τους δυο Ουκρανούς παρτιζάνους, τους φίλους του Λυμπερούδη. Στην αριστερή ήταν κρεμασμένη μια μικρή φωτογραφία του Ζαχαριάδη κομμένη από εφημερίδα και στη μέση ήταν αραδιασμένα κάμποσα φύλλα της «Εξόρμησης» και κάμποσα βιβλία. Ο «Αληθινός Παλαμάς», η «Δημοσιά του Βολοκολάμσκ», η «Ιστορία ενός πραγματικού ανθρώπου», ο «Λαός είναι μεγάλος» και άλλες μπροσούρες, βαλμένα όλα με τάξη και σειρά.¹⁵⁹

Το άμεμπτο ήθος των ανταρτών αφορά και τους Σλαβομακεδόνες που επέλεξαν να καταταχτούν στον ΔΣΕ, οι οποίοι παρουσιάζονται αρχικά σιωπηλοί και επιφυλακτικοί απέναντι στους υπόλοιπους. Μιλούν μόνο με όσους γνωρίζουν τη γλώσσα τους, ενώ δεν υστερούν στον αγώνα και, όσο προχωρούν οι επιχειρήσεις, ανοίγονται και αποκτούν φιλίες. Αισθάνονται πως το αντάρτικο είναι ο μοναδικός κόσμος που τους επέτρεψε να μιλήσουν τη γλώσσα τους. Νιώθουν ευγνώμονες γιατί στον ΔΣΕ τους «έδοκαν ένα πράμα που το στερούτανε εδώ και δεκάδες χρόνια»: την ελευθερία τους. Η δική τους σκλαβιά, λέει ο συγγραφέας, ήταν διπλή γιατί ήταν μαζί και «εθνική σκλαβιά». Τις νύχτες μαθαίνουν στους αντάρτες τις σλαβομακεδονικές ονομασίες των χωριών τους, τις ιστορίες των τόπων τους.

Μες στην καρδιά του [χειμώνα] ήρθανε καινούργιοεπιστρατευμένοι. Οι πιο πολλοί Σλαβομακεδόνες από τα χωριά της Καστοριάς και της Φλώρινας. Καινούργια άψητα παιδιά και κορίτσια, μα αγνά και γεμάτα συγκρατημένο ενθουσιασμό.¹⁶⁰

158. *ό.π.*, σ. 63.

159. *ό.π.*, σ. 113.

160. *ό.π.*, σ. 21.

Ενότητα κι Αδερφότητα, λέει το Κόμμα κι εμείς σαν μια ψυχή, Σλαβομακεδόνες και Έλληνες πολεμάμε για το ιδανικό μας, που θα μας δώσει τη λευτεριά, την ευτυχία, τη χαρά.¹⁶¹

Τέλος, υπάρχουν αρκετές και εκτενείς αναφορές στη Σοβιετική Ένωση, τον Στάλιν και το ΚΚΕ ως βασικούς καθοδηγητές του αγώνα των ανταρτών. Είναι εμφανής η προσπάθεια να δικαιωθεί ο αγώνας του ΔΣΕ για μια κοινωνία που θα σέβεται τον εργάτη και τον αγρότη, που θα τους βοηθά να εξελιχθούν. Σ' αυτό το όραμα παράδειγμα προς μίμηση αποτελεί η Σοβιετική Ένωση, και στο μυθιστόρημα δίνονται λατρευτικές περιγραφές της:

Ο αγώνας μας είναι σκληρός. Μα στο πλευρό μας στέκονται εκατομμύρια άνθρωποι απ' όλες τις άκρες της γης. Πρώτη και καλύτερη μας παραστέκεται η χώρα του ΣΤΑΛΙΝ. Η απέραντη χώρα όπου ενώ στον Καύκασο μπουμπούκια ζουν τα τριαντάφυλλα, στη Μόσχα ακόμα κρατάνε οι πάγοι και τα χιόνια και στο Πετροπαβλόφσκ της Καμτσιάτκα το χιόνι σκεπάζει τα σπίτια και τις στέγες. Όπου οι σιδηροδρομικές γραμμές μπορούν να τυλίξουν τη γη τρεις φορές. Με τη συμπαράστασή τους θα νικήσουμε γιατί η υπόθεση μας είναι δίκια. Έχουμε το δίκιο με το μέρος μας, γι' αυτό η νίκη μας είναι σίγουρη. Το Κόμμα μας, το Κόμμα της εργατικής τάξης, το δοξασμένο ΚΚΕ, τόπε καθαρά. Θα νικήσουμε γιατί καμιά δύναμη στον κόσμο δεν μπορεί να σταματήσει τον τροχό της ιστορίας που οι άνθρωποι τον γυρίζουν προς τα μπρος, προς την πρόοδο. Τι ήμασταν οι περισσότεροι από μας; Εργάτες κι αγρότες. Μεροκαματιάρηδες. Μας άφηναν αμόρφωτους κι αγράμματους για να μας ξεζουμίζουν καλύτερα.¹⁶²

161. *ό.π.*, σ. 209.

162. *ό.π.*, σ. 163.

Σημεία κριτικής

Σε ό,τι αφορά την αποτίμηση της λογοτεχνίας των πολιτικών προσφύγων, τα θέματα που αυτή πραγματεύεται, τα δίπολα πάνω στα οποία σκιαγραφεί τους ήρωες και διαρθρώνει τη δράση, θα μπορούσε λίγο πολύ να υιοθετηθεί το σχήμα του Δημήτρη Κόκορη:¹⁶³

Αστική διανόηση (μυθιστόρημα του κριτικού ρεαλισμού) -Πρώτος ρόλος στο άτομο -Αφετηρία το ψυχικό (ατομικό) βίωμα -Αυτονομία τέχνης -Έμφαση σε «εθνικές» και ταυτόχρονα «αιώνιες» αξίες -Αξία έχει ο αυθορμητισμός, το «πηγαίο». Η τέχνη δεν ελέγχεται επιστημονικά	Αριστερή διανόηση (μυθιστόρημα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού) -Πρώτος ρόλος στην ομάδα -Αφετηρία το βίωμα του ατόμου ως απόρροια όμως της ταξικής του θέσης -Η τέχνη καθοδηγείται από την πολιτική ιδεολογία -Έμφαση στον κοινωνικό αγώνα. Ο εθνικισμός αντιτίθεται στον διεθνισμό -Η επιστημονική θεωρία του διαλεκτικού υλισμού αναλύει το κοινωνικό «προτσές». Η τέχνη οφείλει να υπηρετεί την «επιστημονικά» στηριγμένη πολιτική θεωρία
--	---

Η κριτική που ασκείται στις λογοτεχνικές δοκιμές των συγγραφέων της υπερορίας ακολουθεί τις αρχές που είχε ορίσει η κομμουνιστική Αριστερά από την καθιέρωση του δόγματος του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Για την Επιτροπή Διαφώτισης ήταν σαφές πως «η τέχνη ως εκδήλωση του “οικοδομήματος” ενός κοινωνικού σχηματισμού αποτελεί “ιδεολογική” έκφραση της πάλης των τάξεων»¹⁶⁴ και, «όπως κάθε άλλη ιδεολογική ή θεσμική πτυχή του εποικοδομήματος, εγκλείει τεράστια μορφοπλαστική δύναμη, ιδιαίτερα χρήσιμη στην περίοδο οικοδόμησης της σοσιαλιστικής κοινωνίας».¹⁶⁵

Στο μυθιστόρημα, λοιπόν, ο συγγραφέας υιοθετεί την προλεταριακή σκοπιά στην αφήγηση. Στο πλαίσιο αυτό, θεωρούνταν απαραίτητη η στράτευση του δημιουργού στην προσπάθεια εγκαθίδρυσης της νέας κοινωνίας, τόσο σε προσωπικό όσο και σε καλλιτεχνικό επίπεδο. Ακόμη και στις περιπτώσεις που η στράτευση του συγγραφέα θεωρούνταν

163. Δημήτρης Κόκορης, *Η εισαγωγή κανονιστικών αρχών στο λογοτεχνικό πεδίο: Η παρέμβαση της ελληνικής Αριστεράς του μεσοπολέμου (1930-1936)*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1994, σ. 81.

164. Παναγιώτης Νούτσος, «Η λογοτεχνική κριτική της κομμουνιστικής αριστεράς του μεσοπολέμου», *Ιστορικά* 6 (1986) σ. 429.

165. *ό.π.*, σ. 429.

δεδομένη, όφειλε να είναι διακριτή και να αναδύεται στη λογοτεχνική του γραφή. Η Φούλα Χατζιδάκη, στην κριτική της για το έργο *Σύντροφοι, καλημέρα!*, γράφει για τη συγγραφέα Μέλπω Αξιώτη: «Το ταξικό κριτήριο, σαν να λέμε, δεν έγινε μέρος της υπόστασής της τόσο στενά όσο θα χρειαζόταν για να μπορεί να δει και να δώσει πλέρια και όλη τη βαθύτερη ουσία της κοινωνίας που θέλει να περιγράψει». ¹⁶⁶

Το έργο όφειλε να γεννά στον αναγνώστη αισιοδοξία και ελπίδα και ταυτόχρονα να «συνεπιφέρει την ηθική καταδίκη του κόσμου που “πεθαίνει”, δηλαδή του καπιταλιστικού, που αναπότρεπτα παραχωρεί τη θέση του στο σοσιαλιστικό-κομμουνιστικό κοινωνικό-οικονομικό σχηματισμό, και επομένως αποστρέφεται τα πολιτισμικά μορφώματα που διέρχονται ανυπέβλητη κρίση και είναι δέσμια του πνεύματος της παρακμής». ¹⁶⁷ Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, έπρεπε να δοθεί έμφαση στο θέμα και όχι στη μορφική σύλληψή του.

Η κριτική των διανοουμένων του Λογοτεχνικού Κύκλου εστίαζε σε σφάλματα πρώτα πολιτικά και ύστερα λογοτεχνικά, τα οποία μάλιστα σπάνια αφορούσαν τη μορφή του κειμένου, το ύφος ή τη γλώσσα, και πολύ συχνότερα έθιγαν ζητήματα συμπεριφορών, χαρακτήρων, εξέλιξης της υπόθεσης κ.λπ. Το κείμενο κρινόταν καταρχήν ως μέσο διαπαιδαγώγησης και φορέας ηθικών αξιών και δευτερευόντως ως έργο τέχνης. Έχοντας λοιπόν υπόψη τους αυτές τις αρχές, οι συγγραφείς συχνά έρρεπαν προς την ηθικολογία, έγραφαν πεζογραφήματα σε ύφος προκήρυξης και από υπερβάλλοντα ζήλο κατέφευγαν μάλλον σε διδάγματα. Κι έτσι, σε μια αντίστροφη και κάπως αντιφατική πορεία, ο Κύκλος τελικά αναζητούσε τη χαμένη λογοτεχνικότητα των έργων. Η Φούλα Χατζιδάκη στην κριτική της για το έργο της Αξιώτη *Σύντροφοι, καλημέρα!* γράφει: «Δε ζητάει το κόμμα από το συγγραφέα προκήρυξη, ζητάει τη γραμμή την κομματική, τη μαρξιστική ιδεολογία σα φακό του συγγραφέα, που με τέχνη δίνει ζωντανούς ανθρώπους και γι' αυτό αντιπροσωπευτικούς της τάξης και της κοινωνίας όπου ζουν και που θέλει ο συγγραφέας να περιγράψει». ¹⁶⁸

Προκαλεί εντύπωση ότι η αλληλογραφία μεταξύ των μελών του Λογοτεχνικού Κύκλου επικεντρώνεται κυρίως στην κριτική του έργου τριών συγγραφέων: της Μέλπως Αξιώτη, του Νίκου Καζαντζάκη –έργα του οποίου θα εκδοθούν από τις Πολιτικές και Λο-

166. *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/122.

167. Παναγιώτης Νούτσος, *ό.π.*, σ. 430.

168. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/122.

γοτεχνικές Εκδόσεις μετά το 1954— και του Δημήτρη Χατζή, ενώ κάποιες επιστολές αφορούν και το έργο του Κώστα Μπόση *Εμείς θα νικήσουμε*, που παρουσιάστηκε παραπάνω. Ειδικά ο τρόπος γραφής της Αξιώτη, η προσωπικότητά της και οι ευαισθησίες της προβλημάτισαν πολύ την κριτική και αρκετά μέλη του Κύκλου τοποθετήθηκαν για τα έργα *Τη λέγανε Ηλέκτρα*, *Σύντροφοι*, *καλημέρα!* και τη μελέτη *Μια καταγραφή στο χώρο της λογοτεχνίας*. Η ίδια παρατήρηση αφορά και τον Δημήτρη Χατζή. Το θεατρικό του *Ο βασιλιάς ανήλιαγος*, όπως και το θεατρικό της Αξιώτη *Τη λέγανε Ηλέκτρα*, ανήκουν στα απορριφθέντα έργα και έχει ενδιαφέρον να μελετηθούν ως «παραδείγματα προς αποφυγή», γραμμένα από καταξιωμένους λογοτέχνες.

Πολιτικά και αισθητικά σφάλματα. Τον Δεκέμβριο του 1950 είχε κυκλοφορήσει από το Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα» και το μυθιστόρημα του Βάσου Γεωργίου *Γεια χαρά*, που προφανώς από παραδρομή δεν περιλαμβάνεται στον κατάλογο των εκδόσεων που διασώζεται στο Αρχείο της Επιτροπής Διαφώτισης.¹⁶⁹ Η κριτική το ενέταξε στην κατηγορία «λογοτεχνία της φυλακής», καθώς αναφέρεται στους εξόριστους και φυλακισμένους στα ελληνικά νησιά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας και της Κατοχής. Σε επιστολή του προς τον Νίκο Ζαχαριάδη, ο συγγραφέας σημειώνει: «Θέλησα να δώσω ένα ωφέλιμο βιβλίο, ένα κομματικό βιβλίο», ενώ στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης γράφει: «μολονότι σε μορφή μυθιστορήματος, είναι λόγος για μια ρεαλιστική ανασύνθεση της ζωής των φυλακισμένων κι εξόριστων αγωνιστών στα χρόνια της φασιστικής δικτατορίας του Μεταξά»¹⁷⁰.

Ο Πέτρος Ρούσος στην κριτική του για το έργο, το οποίο κατατάσσει στο είδος του χρονογραφήματος, υποστηρίζει ότι ο αφηγητής παρουσιάζει τα πράγματα μέσα από το βλέμμα ενός ήρωα μικροαστού που μπαίνει στο προλεταριάτο και όχι ενός προλεταρίου που γαλουχείται με τις αρχές του μαρξισμού-λενινισμού και μετατρέπεται σε ηγέτη του αγώνα.¹⁷¹ Επιπλέον, στα αρνητικά χαρακτηριστικά του συμπεριλαμβάνει τις νατουραλιστικές επιδράσεις. Ο νατουραλισμός περιγράφει με φωτογραφική λεπτομέρεια την αθλιότητα, χωρίς να αποκαλύπτει τα αίτια που οδηγούν σ' αυτήν. Μπορεί να εμμένει στην αστική παρακμή, κατά το πρότυπο των γάλλων λογοτεχνών, αλλά δεν αναδύεται η

169. *ό.π.*, κουτί 306, φάκελος 13/68/39.

170. Βάσος Γεωργίου, *Γεια χαρά*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1980.

171. Πέτρος Ρούσος, «Πάνω σ' ένα μυθιστόρημα του αγώνα», *Νέος Κόσμος* 6 (1951), σ. 63.

σοσιαλιστική προοπτική, με αποτέλεσμα το έργο να έχει χαρακτήρα πεσιμιστικό, να παρουσιάζει ήρωες σε αδιέξοδο, με τάσεις φυγής και παραίτησης. Με λίγα λόγια, λείπει η κάθαρση στην οποία οδηγεί η επαναστατική λύση. Ο (σοσιαλιστικός) ρεαλισμός θεωρείται η μοναδική μέθοδος με την οποία μπορεί ο συγγραφέας να επικεντρωθεί στη διαδικασία μετεξέλιξης που κατατάσσει τον ήρωα στο στρατόπεδο των δυνάμεων του καλού. Πρόκειται για μια από τις πρώτες βιβλιοκρισίες που δημοσιεύονται στον *Νέο Κόσμο* και θέτει κάποιες από τις κανονιστικές αρχές του κομματικού κριτικού λόγου.

Το έργο της Αξιώτη *Σύντροφοι, καλημέρα!* στάλθηκε από τη συγγραφέα στην Επιτροπή Διαφώτισης τον Δεκέμβριο του 1952 και εκδόθηκε την επόμενη χρονιά μετά από πολλές αλλαγές και παρεμβάσεις. Προσέλκυσε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον της κριτικής και είναι το κείμενο στο οποίο επισημαίνονται τα περισσότερα πολιτικά, ιδεολογικά και αισθητικά σφάλματα – τοποθετήθηκαν οι Φούλα Χατζιδάκη, Απόστολος Σπήλιος, Μιλτιάδης Πορφυρογένης, Αλέκος Ψηλορείτης, Έλλη Αλεξίου και Θεοδόσης Πιερίδης και είναι αξιοσημείωτο ότι τελικά προτείνεται «γερό ξαναδούλεμα» σε ένα πεζογράφημα που εξαρχής κρίθηκε εκδόσιμο.

Το έργο αποτελούν δεκαπέντε «εικόνες» από τη Μακρόνησο («διηγήματα-φωτογραφίες» τα ονομάζει η Αξιώτη). Η κριτική δεν αποδέχτηκε τον χαρακτηρισμό «μυθιστόρημα» που του έδωσε η συγγραφέας, θεωρώντας το χρονογράφημα, δηλαδή είδος με λιγότερες αξιώσεις. Αν και εκτιμήθηκε η γοργότητα στον ρυθμό και η γλαφυρότητα των περιγραφών στο κείμενο, εντούτοις κατηγορήθηκε για αποσπασματικότητα, ενώ ο Σπήλιος διέκρινε «ρηχάδα στην περιγραφή των τύπων, σχηματικότητα, αφέλεια [...] που δεν ξεφεύγουν από το στυλ του χρονογραφήματος –δε σαρκώνονται σε αφήγηση, σε καλλιτεχνική ανάπλαση της ζωής».¹⁷²

Σύμφωνα με την κριτική του Κύκλου, η Αξιώτη υπέπεσε σε αρκετά πολιτικά και ιδεολογικά αποπήματα. Περιγράφοντας το αναμορφωτήριο της Μακρονήσου, για παράδειγμα, χρησιμοποίησε τον όρο «διαφώτιση», με τον οποίο όμως οι έλληνες κομμουνιστές αναφέρονταν στην ιδεολογική τους καθοδήγηση, και συνεπώς θεωρήθηκε απαράδεκτο να τον βάλει η συγγραφέας «στο στόμα των δημίων του Μακρονησιού».¹⁷³ Ο Απόστολος Σπήλιος εισηγήθηκε να αντικατασταθεί από τους όρους «αναμόρφωση», «διαπαιδαγώγηση», «ανάνηψη», «διδασχί». Έπειτα, η Αξιώτη κάνει λόγο για τους 400

172. *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/65.

173. *ό.π.*

εξόριστους που δεν είχαν υπογράψει δήλωση μετανοίας, κάτι που δημιουργούσε την εντύπωση πως χιλιάδες άλλοι σύντροφοι είχαν υπογράψει. Ακόμη κι αν κάτι τέτοιο ήταν αληθές, δεν συντελούσε στην ενδυνάμωση του φρονήματος των ελλήνων κομμουνιστών.

Σε άλλα σημεία του κειμένου, η συγγραφέας εκφράζει θαυμασμό για την αγορά της αρχαίας Αθήνας, όπου «η δημοσιά είχε την εξουσία», και η κριτική της επισημαίνει πως η κοινωνία της αρχαίας Αθήνας ήταν δουλοκτητική και δεν είχε την εξουσία ο λαός. Πολύ σοβαρότερο όμως θεωρήθηκε το ότι, αναφερόμενη στη νεότερη ελληνική ιστορία, η Αξιώτη αντιμετώπισε με τον ίδιο τρόπο τις τρεις μεγάλες δυνάμεις. Ο Απόστολος Σπήλιος παρατηρεί πως η θέση της Ρωσίας ήταν πάντοτε διαφορετική σε σχέση με το ελληνικό ζήτημα, πόσο μάλλον που στο συνέδριο της Μόσχας ο γραμματέας του κόμματος Νίκος Ζαχαριάδης είχε αναφερθεί τιμητικά στο «ξανθόν γένος». «Αυτό είναι μια πολιτική γραμμή που αφορά και τη λογοτεχνία»,¹⁷⁴ γράφει ο Σπήλιος. Ο Αλέκος Ψηλορείτης σημειώνει πως το έργο:

δεν στέκεται πάνω σε σωστή πολιτική γραμμή. Καλλιεργεί και υποστηρίζει τη στάση της αδράνειας και της αναμονής (νάρθει να μας βρει το κόμμα), ενώ αυτό που πρέπει να κάνει σήμερα ο κάθε αγωνιστής στην Ελλάδα είναι να προσπαθήσει αυτός να βρει το κόμμα. Και περισσότερο, να φτιάξει μόνος του ένα κομματικό πυρήνα, μια ομάδα πατριωτικού μετώπου και να δουλεύει πάνω στη γραμμή που παίρνει από το Ραδιοφωνικό Σταθμό.¹⁷⁵

Αυτή είναι ίσως η ουσιαστικότερη παρατήρηση. Κατά τα άλλα, προτείνεται να απαλειφθούν λέξεις που ο Κύκλος χαρακτήρισε «δήθεν λαϊκές», που δεν προσθέτουν τίποτα στην υπόθεση και στο ύφος του κειμένου και που εξάλλου δεν θα ταίριαζαν σε κείμενο διδακτικού χαρακτήρα. Τέτοιες είναι οι λέξεις «σκατί», «χέστες», «καπότες», καθώς και η φράση «Μετανοείτε, Χριστιανοί».

Στόχος κάθε βιβλίου που εκδίδει το Εκδοτικό είναι η διαπαιδαγώγηση των πολιτικών προσφύγων και η ενδυνάμωση της πολιτικής και ταξικής τους συνείδησης. Σ' αυτό η Αξιώτη θεωρήθηκε αναποτελεσματική και η Χατζιδάκη την κρίνει με αυστηρότητα:

Στο ερώτημα τι μένει όταν κλείσει το βιβλίο της σ. Α., δηλαδή κατά τι πλουτίστηκε ο αναγνώστης, αν είναι κομμουνιστής, κατά τι αναστατώθηκε ψυχικά και κινήθηκε σε σκέψη, αν δεν είναι κομμουνιστής, νομίζω πως πρέπει –παρ' όλη τη μεγάλη συ-

174. *ό.π.*

175. *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/79.

μπάθεια που έχει κανείς και πρέπει να έχει για κάθε έργο έλληνα κομμουνιστή συγγραφέα, που γράφεται σήμερα, στις δύσκολες για έναν συγγραφέα συνθήκες– νομίζουμε, πως, δυστυχώς, η πλάστιγα δε βαραίνει πολύ στα υπέρ, σχεδόν θα μπορούσε να πει κανείς: ούτε κρύο ούτε ζέστη! Λείπει το βάθος, η προέκταση, ακόμη και η βαθύτερη εκείνη αγάπη για τον άνθρωπο, εκείνο το υπόστρωμα της ευαισθησίας, της καλοσύνης, της ποίησης που ζητάμε ναφίνει στην ψυχή μας το έργο τέχνης. Δεν υποβάλλει.¹⁷⁶

Σε αυτές τις συνθήκες –ασφυκτικές για τα σημερινά δεδομένα, για τους σύγχρονους διανοητές που λειτουργούν σε ένα πεδίο το οποίο θεωρείται πως έχει θεσπίσει αυτόνομους κανόνες λειτουργίας και παραμένει ανεξάρτητο από πολιτικές δεσμεύσεις– ο συγγραφέας οφείλει να δηλώνει με το έργο του πως παραμένει λογοτέχνης· στρατευμένος μεν, αλλά ενταγμένος ταυτόχρονα και στο καλλιτεχνικό πεδίο. Αν και στη στρατευμένη τέχνη τα όρια είναι δυσδιάκριτα ή και ανύπαρκτα, η λογοτεχνική κριτική στην υπερορία συχνά εντοπίζει τον κίνδυνο η ταύτισή τους να συνεπάγεται απώλεια της καλλιτεχνικότητας, κάτι που η Διαφώτιση δεν συμεριζεται.

Με παρόμοια επιχειρηματολογία είχε απορριφθεί από το λογοτεχνικό τμήμα της Επιτροπής Διαφώτισης, πριν από τη σύσταση του Λογοτεχνικού Κύκλου, το μυθιστόρημα της Έλλης Αλεξίου *Το πάλαμα όλο κι αλλάζει πίστα*. Θεωρήθηκε έργο κατώτερο του *Γ' Χριστιανικού Παρθεναγωγείου*, αυτοβιογραφικό, που μετά βίας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μυθιστόρημα, καθώς αποτελούνταν από μια σειρά αναμνήσεις της συγγραφέως που δεν τις συνέδεε ένας βασικός αρμός. Το έργο έκριναν οι Χατζιδάκη, Σπήλιος και Ζωΐδης.

Το κείμενο σε γενικές γραμμές κατηγορήθηκε για ιδεολογική ανεπάρκεια και η δημιουργός του για έλλειψη ιδεολογικού εξοπλισμού. Η Αλεξίου εμπλουτίζει τους διαλόγους των ηρώων της με φράσεις που φαινομενικά υπηρετούν τους στόχους της διαφώτισης, στην πραγματικότητα όμως είναι αφύσικες, εμβόλιμες, φανερά κατασκευασμένες, λες και μπήκαν γιατί έπρεπε να μουν. Το λογοτεχνικό τμήμα επισημαίνει τρία τέτοια παραδείγματα. Σε ένα χωρίο του κειμένου, για παράδειγμα, η συγγραφέας γράφει: «Πήγαινε συχνά η Λένα στο σπίτι του Νίκου. Εκεί μέσα την τραβούσε μόνο το μωρό. Τόβλεπε σαν ένα πιονάκι του δικού της στρατοπέδου...». Και η κριτική σημειώνει εμφατικά «Οι άνθρωποι, δηλαδή, στον κομμουνισμό είναι... πόνια. Αυτό δε λεν κι οι αντί-

176. *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/122.

παλοι;». Αλλού πάλι, η πρωταγωνίστρια λέει: «Οι κομμουνιστές πρέπει να κάνουν παιδιά για να εξυγιάνουν με το σπόρο τους την ανθρωπότητα». Και η κριτική σχολιάζει: «Σάπια λοιπόν είναι η ανθρωπότητα; Και οι κομμουνιστές, δεν ανήκουν κι αυτοί στην ανθρωπότητα; Είναι τίποτα υπεργίνα όντα που θα εξυγιάνουν με το... σπόρο τους τη σάπια ανθρωπότητα;».¹⁷⁷

Με λίγα λόγια, η συγγραφέας οδηγείται σε υπερβολές και αποπήματα που κάνουν τους ήρωές της να μοιάζουν αναληθοφανείς, «άχρωμοι τύποι, χωρίς ζωντάνια, χωρίς αισιοδοξία, δραστηριότητα. Οι πιο πολλοί τους είναι καταθλιμμένοι μικροαστοί “διανοουμένωννάκηδες”. Τα λόγια που λεν, οι ιδέες που αναπτύσσουν δείχνουν έλλειψη γερής ιδεολογικής βάσης στη συγγραφέα και επιδράσεις και ιδέες ξένες».¹⁷⁸

Ο Απόστολος Σπήλιος, που υπογράφει και την απορριπτική απόφαση του λογοτεχνικού τμήματος, αποδίδει την αποτυχία της Αλεξίου στη σκληρή κομματική δουλειά που της είχε ανατεθεί. Η ίδια αναφέρει πως ο φόρτος της εξωσυγγραφικής δουλειάς της άφηνε περιθώριο για να γράφει λογοτεχνία μονάχα τα πρωινά της Κυριακής. Δηλαδή, δυο τρεις ώρες συγγραφικής δουλειάς την εβδομάδα. Ήταν πάγιο και σταθερό το αίτημα των λογοτεχνών να ξαλαφρωθούν από τα άλλα καθήκοντά τους, ώστε να μπορούν να είναι πιο παραγωγικοί στο δημιουργικό τους έργο, που δεν έπρεπε σε καμιά περίπτωση να αντιμετωπίζεται σαν δουλειά συμπτωματική. Τον φόρτο εργασίας, τις εξαντλητικές συνθήκες, την απόσταση και αδυναμία επικοινωνίας με την Ελλάδα, τη σχεδόν μηδαμινή επαφή με τα ελληνικά γράμματα και τις τέχνες επισημαίνει στην αλληλογραφία της με μέλη του Κύκλου και η Μέλπω Αξιώτη, ως παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά στη δημιουργικότητα και έμπνευση του συγγραφέα της υπερορίας.

Λόγω παρόμοιων πολιτικών σφαλμάτων απορρίφθηκε και το έργο του Δημήτρη Χατζή *Ο βασιλιάς ανήλιαγος*. Ο Χατζής είχε επιχειρήσει μια θεατρική διασκευή του γνωστού λαϊκού παραμυθιού και ο Απόστολος Σπήλιος εξέφρασε καταρχήν την ικανοποίηση για την προσπάθεια του λογοτέχνη να αξιοποιήσει τον πλούσιο λαογραφικό θησαυρό της ελληνικής παράδοσης. «Στη Σοβιετική Ένωση τα παλιά παραμύθια και οι θρύλλοι γίνονται σήμερα θεατρικά έργα, όπερες, χοροδράματα, κινηματογραφικά έργα (“πέτρινο λουλούδι” κλπ.) και μεγάλοι δημιουργοί σαν τον Πούσκιν και τον Γκόργκι έδωσαν θαυμα-

177. *ό.π.*, κουτί 294, φάκελος 13/56/128.

178. *ό.π.*

στές επεξεργασίες παλιών παραμυθιών και θρύλλων που σήμερα αξιοποιούνται με κάθε τρόπο».¹⁷⁹

Την Επιτροπή Διαφώτισης, ωστόσο, προβληματίσε το γεγονός ότι «ένα τέτοιο έργο θα μπορούσε να είχε γραφτεί και το 1902, αντί για το 1952. [...] Λείπει κι ο παραμικρός αντίλαλος των σημερινών καιρών –κι ο παραμικρότερος υπαινιγμός– (που θαυμάσια επέτρεπε κι επέβαλε κατά τη γνώμη μας η συμβολική του έργου) απ’ τους σύγχρονους αγώνες».¹⁸⁰ Στο έργο πρωταγωνιστής ήταν ο Ανήλιαγος, που έμελλε να πεθάνει αν τον δει ο ήλιος κι έτσι τον κρατούσαν κλεισμένο σ’ ένα παλάτι. Αυτό και μόνο θα μπορούσε να αναχθεί σε σύμβολο των δυνάμεων του σκότους (καπιταλισμός) που κρατούν τον άνθρωπο μακριά από τον ήλιο (κομμουνισμός). Ακόμα και η Αγαπούλα, σύμβολο καλοσύνης και αγάπης, θεωρήθηκε πως δεν έχει λόγο ύπαρξης στον τόπο και τον χρόνο που γράφει ο Χατζής αν δεν επικαιροποιηθεί. Σ’ αυτή τη μάχη του καλού με το κακό δεν καθίσταται εμφανές ποιος είναι ο νικητής.

Το έργο έτσι θα ολοκληρωνόταν, θα αποκτούσε άλλο βάρος. Γιατί νομίζουμε πως με τη παραμυθένια μονάχα μορφή που τούδωσε ο συγγραφέας, το έργο, εκτός απ’ την ιδεολογική ανεπάρκεια που σημειώνουμε, ζημιώνει και καθαρά καλλιτεχνικά. Μένει μια ονειροφантаσία κι ένα σκηνικό παιχνίδι.¹⁸¹

Επομένως, το έργο που δεν καταδικάζει «την αντίδραση και την αμερικανοδουλεία» ως δυνάμεις σκοταδιστικές, που είναι ανοιχτό σε διαφορετικές ερμηνείες, που μένει στο τέλος εκκρεμές και δεν παίρνει από το χέρι τον αναγνώστη για να διδάξει, είναι όχι μόνο ιδεολογικά αλλά και αισθητικά-καλλιτεχνικά ατελές. Ο Βασιλιάς ανήλιαγος δεν εκδίδεται με το σκεπτικό πως δεν προσφέρει στο αναγνωστικό κοινό του Εκδοτικού, τους έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες. Ο Σπήλιος φαντάζεται τον αναγνώστη να ψάχνει και να μη βρίσκει επαναστατική ουσία σ’ ένα παραμύθι γεμάτο βασιλόπουλα, αυλικούς και φρουρούς του παλατιού. Το έργο κρίθηκε καλό ως σύλληψη, αλλά εκκρεμούσε η πολιτική δικαίωσή του· και παρέμεινε εκκρεμής.

Γενικά, ο Λογοτεχνικός Κύκλος επισήμανε πολλές φορές στον Δημήτρη Χατζή τον κίνδυνο να μετατραπεί σε καλό συγγραφέα μεν, αλλά «των παλιών χρόνων και καταστάσεων». Τον καιρό που ετοιμάζεται η έκδοση της συλλογής του *Το τέλος της μικρής*

179. *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/67.

180. *ό.π.*

181. *ό.π.*

μας πόλης ο Απόστολος Σπήλιος υπογραμμίζει πως για άλλη μια φορά σε διηγήματα του Χατζή δεν δίνεται έμφαση στην εαμική περίοδο και την πολιτική συνειδητοποίηση των ηρώων, που όπως είδαμε αποτελούσε τον πυρήνα γύρω από τον οποίο έπρεπε να εκτυλίσσεται η υπόθεση του πεζογραφήματος. «Είναι η γνωστή αδυναμία του Χατζή να δώσει το καινούργιο, το ηρωικό στοιχείο. Ενώ στην περιγραφή των παλιών, των καταθλιπτικών πραγμάτων που φεύγουν, σβήνουν και χάνονται είναι αριστοτέχνης, στο σημερινό, το σύγχρονο, το νέο, νομίζεις και βιάζεται να τελειώσει γρήγορα».¹⁸²

Κατά κανόνα, ιδεολογικά λιπόψυχα χαρακτηρίστηκαν έργα των πιο καταξιωμένων λογοτεχνών, οι οποίοι είχαν στενότερη σχέση με τη λογοτεχνία την ίδια και θεωρούσαν τους εαυτούς τους λογοτέχνες. Τέτοιοι ήταν κυρίως ο Χατζής, η Αξιώτη και η Αλεξίου. Αντίθετα, οι συγγραφείς που πρωτοδοκιμάστηκαν στη λογοτεχνική δημιουργία τα χρόνια της εξορίας, που ήταν λιγότερο έμπειροι στη συγγραφή ή λιγότερο καταξιωμένοι, όπως ο Κώστας Μπόσης και ο Γιώργης Γρίβας, έγραψαν έργα που φάνηκαν συνεπέστερα στην πολιτική γραμμή του κόμματος, κρίθηκαν ευκολότερα δημοσιεύσιμα από την Επιτροπή Διαφώτισης, αλλά προβλημάτισαν τα μέλη του Λογοτεχνικού Κύκλου για τις ατεχνίες, την εκφραστική προχειρότητα, την αφέλεια και την υπερβολή τους. Εφιστάται η προσοχή του Γιώργη Γρίβα σε πολλά ζητήματα που αφορούν το μυθιστόρημά του *Καινούργιοι άνθρωποι*:¹⁸³ παρουσιάζεται υπερβολική τάση προσωπολατρίας και προτείνεται το όνομα του Ζαχαριάδη να αντικατασταθεί από το «Κόμμα»,¹⁸⁴ η παρουσίαση των ιδεών μέσα από τα πρόσωπα είναι αποτυχημένη καθώς οι ήρωες του ΔΣΕ κάνουν πολιτική κατήχηση ακόμη και τη στιγμή που ξεψυχούν, οι κομμουνιστές αλαζονικά και καυχησιάρικα παρουσιάζονται σαν άνθρωποι «από άλλη πάστα», ενώ σε κάποιο σημείο το μίσος για τους άνδρες του Εθνικού Στρατού οδηγεί τον συγγραφέα σε αντιαισθητικές παρομοιώσεις.¹⁸⁵

Επισημαίνεται μεν η προβληματική αισθητική των έργων, αλλά ουσιωδέστερο αναδεικνύεται να μην επισκιάζεται η πολιτική και ιδεολογική τους στόχευση. Η δραματι-

182. Κριτική του Απόστολου Σπήλιου για το διήγημα *Ο Σιούλας ο ταμπάκος*. *Ο.π.*, κουτί 286, 13/48/68.

183. *ό.π.*, κουτί 295, φάκελος 13/57/104.

184. «Με το “λώσιμο των πάγων” μετά το 20ό Συνέδριο έχουμε μία κάποια φιλελευθεροποίηση [στη Σοβιετική Ένωση] –καταγγελία της προσωπολατρίας στη λογοτεχνία, ακόμη και αποσύρσεις βιβλίων!– που θα ανατραπεί το 1958 με την “Υπόθεση Παστερνάκ”», Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, «Η εισαγωγή της σοβιετικής λογοκρισίας στην Ελλάδα: Τρία παράλληλα “επεισόδια” στη λογοτεχνική ζωή Ελλάδας και ΕΣΣΔ», στο Πηνελόπη Πετσίνη-Δημήτρης Χριστόπουλος (Επιμ.), *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2017, σ. 162.

185. «Της φάνηκε πως τέτοιοι χαλασοσπίτηδες, βγάζανε τάντερα μαχητών του ΔΣΕ τα ξετύλιγαν και τάπλωναν» στο Γ. Γρίβα, *Καινούργιοι άνθρωποι*, σ. 2.

κή σύγκρουση, για παράδειγμα, στοιχείο στο οποίο θεωρείται ταλαντούχος ο Χατζής, εκτιμάται στην αξιολόγηση του *Νέου Κόσμου* λιγότερο θετικά από ό,τι ο ιδεολογικός οπλισμός του Κώστα Μπόση, έστω κι αν το έργο του πάσχει από υπερβολή πολιτικών διδαγμάτων που ζημιώνουν το καλλιτεχνικό αποτέλεσμα.¹⁸⁶ Υποστηρίζεται πως ο συγγραφέας έχει την ελευθερία να εκφράζεται, να επιλέγει τα θέματά του, και

ο μόνος περιορισμός που υπάρχει είναι αυτός που ο ίδιος βάζει στον εαυτό του, από τη στιγμή που τοποθετείται στο στρατόπεδο της προόδου και πολύ περισσότερο όταν θέλει να συγκαταλέγεται στη μαχητική πρωτοπορία. Και ο περιορισμός αυτός βρίσκεται στο ότι, αν θέλει με την πράξη να αποδείξει αυτή την ιδεολογική τοποθέτηση, πρέπει τα έργα που θα δημιουργήσει, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, με βάση οποιοδήποτε θέμα, να βοηθάν τον αγώνα για το καλό, την πρόοδο, τον αγώνα του λαού.¹⁸⁷

Η διαδικασία της γραφής, λοιπόν, δεν δίνει στον συγγραφέα μόνο τη δυνατότητα να αποδείξει το λογοτεχνικό του ταλέντο, αλλά και την ευκαιρία και υποχρέωση να διατρανώσει την ιδεολογική του σκευή, τη στράτευσή του στο πεδίο δράσης των μαζών, που πρέπει «να εξαρθεί, να φωτισθεί, να εκλαϊκευθεί με τα μέσα και της τέχνης».¹⁸⁸ Γι' αυτό και ο Λογοτεχνικός Κύκλος συχνότερα επισημαίνει σφάλματα που αφορούν τη μη τήρηση της ορθής κομματικής γραμμής και σπανιότερα αστοχίες στο λογοτεχνικό στίλ και ύφος. Σε κάθε περίπτωση, η λογοτεχνική κριτική είναι θεσμικά και καλλιτεχνικά υπεύθυνη για την ιδεολογική ορθότητα των έργων τέχνης. Από την άλλη πλευρά, η πρόταξη πολιτικών σκοπών και τα αποτελέσματά της στη λογοτεχνική γραφή κάποιες φορές προκαλούσαν δυσαρέσκεια στα μέλη του Λογοτεχνικού Κύκλου. Φαίνεται πως οι πολιτικές προτεραιότητες σκόνταφταν στους ίδιους τους κανόνες της τέχνης. Η λογοτεχνία αξιώσεων, η επίτευξη του καλλιτεχνικά ωραίου με ιδεολογικά μέσα ήταν ένα δύσκολο στοίχημα.

186. Για την κριτική στο έργο των δύο συγγραφέων βλ. «Μερικά ζητήματα για τους συγγραφείς και τη βιβλιοκρισία», *Νέος Κόσμος* 6 (1954), σ. 67-72.

187. *ό.π.*, σ. 69.

188. *ό.π.*, σ. 69.

Ο ήρωας και το παράδειγμα της Ηλέκτρας.

*Μεγάλη δυσκολία / το πλάσιμο / των θετικών ηρώων.
Όταν αφήσουν χάρη / τις σημαίες / δεν ξέρουν πια / τι να κάνουν τα χέρια
τους / ούτε κι εμείς.
Καλύτερα λοιπόν / καθόλου να μη γίνουν / τ' αποκαλυπτήρια / αυτού του αγάλ-
ματος / και του ποιήματος αυτού.*

Γιάννης Ρίτσος, «Αυτολογοκρισία»

Το σοβιετικό μυθιστόρημα έχει πρωταγωνιστή τον νέο σοβιετικό άνθρωπο, ο οποίος «διαπαιδαγωγείται ώστε μοναδικό κριτήριο της συμπεριφοράς του να είναι το “συλλογικό καλό”. Σκέφτεται και δρα όπως και οι συμπολίτες του· είναι ολιγαρκής, ικανοποιημένος με ό,τι του δίνει το κράτος· περνάει τα βράδια του ήσυχα και διασκεδάζει μόνον οργανωμένα», επισημαίνει ο Μίλος.¹⁸⁹ Αντίστοιχα, στη λογοτεχνία των ελλήνων πολιτικών προσφύγων πρωταγωνιστούν οι αντάρτες της Κατοχής και του Εμφυλίου, δηλαδή όσοι αγωνίστηκαν για να δημιουργήσουν στην Ελλάδα μια κοινωνία όμοια με τη σοβιετική· και παρουσιάζονται στη διάρκεια αυτού του αγώνα, που οδηγεί στο «ατσάλωμα» της πολιτικής-ταξικής τους συνείδησης και της κομματικής ταυτότητάς τους. Κι αν δεν είναι αντάρτες, είναι φυλακισμένοι ή εξόριστοι. Η σκιαγράφηση και λογοτεχνική διάπλαση των ηρώων απασχολεί τα μέλη του Λογοτεχνικού Κύκλου και συχνά εκεί εστιάζει η κριτική τους. «Φυσικά, απλά κι αβίαστα ξετυλίγεται η ψυχή του μαχητή, του κομμουνιστή, του απλού ανθρώπου, που τον φλογίζουν τα ανώτερα ιδανικά, η πίστη στο δίκιο του αγώνα, που της δίνουν τη δύναμη να αντιμετωπίσει και να τσακίσει εβδομήντα μερόνυχτα ένα δεκαπλάσιο εχθρό, οπλισμένο ως τα δόντια», γράφει ο Τάκης Αδάμος για τον ήρωα του μυθιστορήματος του Κώστα Μπόση *Εμείς θα νικήσουμε*.¹⁹⁰

Στο πάνθεον του ΚΚΕ ξεχωριστή θέση κατέχει η Ηλέκτρα Αποστόλου.¹⁹¹ Μοιραία λοιπόν, η απόπειρα της Μέλπως Αξιώτη να τη μετατρέψει από πραγματική σε θεατρική ηρωίδα στο έργο της *Τη λέγανε Ηλέκτρα* θα βρεθεί στο επίκεντρο της κριτικής του Κύκλου. Το εγχείρημα είναι εξαρχής δύσκολο· η Αξιώτη αναμετρήθηκε με μια μαρτυρική μορφή, αλλά η λογοτεχνική της δύναμη κρίθηκε λίγη σε σχέση με την πραγματική δύναμη της ηρωίδας της. Και σε προηγούμενα έργα της ο Κύκλος της έχει επιστήσει την

189. Czeslaw Milosz, *ό.π.*, σ. 103.

190. Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/190.

191. Για τον μαρτυρικό θάνατο της Ηλέκτρας Αποστόλου βλ. «Αφιέρωμα στην Ηλέκτρα Αποστόλου», εφημερίδα *Απελευθερωτής*, φ. 65, 26 Οκτωβρίου 1944, Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας.

προσοχή στον τρόπο με τον οποίο πλάθει τους ήρωές της. «[Κάποια κομμάτια του έργου της] δείχνουν πολύ έντονα την απόσταση της συγγραφέα απ' το λαό, φτιάχνουν τύπους τεχνητούς, αδύνατους, ανύπαρκτους, και παρουσιάζουν λεπτομέρειες λαθεμένες πολιτικά και πραγματικά», γράφει ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης για το *Σύντροφοι, καλημέρα!*.¹⁹² Αντίστοιχα, η Φούλα Χατζιδάκη στην επιστολή της για το ίδιο έργο, το οποίο προτείνει να απορριφθεί, σημειώνει πως «κανένας ήρωας, είτε θετικός είτε αρνητικός, δεν μένει χαραγμένος στη μνήμη του [αναγνώστη], και ακόμα λιγότερο ο ήρωας λαός σαν σύνολο».¹⁹³

Συχνά στις κριτικές της η Χατζιδάκη αναφέρεται σε αποπήματα της Αξιώτη όσον αφορά τη σκιαγράφηση των ηρώων. Στο *Σύντροφοι, καλημέρα!* εντοπίζει υπερβολές που δεν θα περίμενε κανείς από μια συγγραφέα του δικού της διαμετρήματος. Σε κάποια σκηνή του έργου, μια από τις ηρωίδες χάνει τον άντρα της από σφαίρα του εχθρού και, τη στιγμή που εκείνος ξεψυχά μπροστά της, αυτή σκέφτεται πως τώρα πρέπει να μοιράσει τις προκληρύξεις η ίδια. «Ούτε ο Μαρξ δε θάχε τέτια “ψυχραιμία”», γράφει δηκτικά η Χατζιδάκη, υπογραμμίζοντας πως «οι κομμουνιστές έχουν τα πιο πλούσια και βαθιά συναισθήματα» και έτσι πρέπει να παρουσιάζονται στο λογοτεχνικό έργο. Όπως επισημαίνει, από τους ήρωες της Αξιώτη λείπει η αγάπη, η στοργή για τον άνθρωπο, και από το έργο της απουσιάζει η τρυφερότητα, η ευαισθησία, η «ποίηση που πρέπει να αφήνει στην ψυχή του αναγνώστη ένα έργο τέχνης», που δεν παύει στιγμή να στιγματίζει τον παλιό κόσμο και να στηλιτεύει την κοινωνική αδικία.

Το στοιχείο επομένως είναι δύσκολο, πόσο μάλλον στην περίπτωση που πρωταγωνίστρια γίνεται η ηρωίδα Ηλέκτρα Αποστόλου. Το έργο, που χαρακτηρίζεται από τη συγγραφέα ως «δράμα για θέατρο σε τρεις πράξεις και επτά εικόνες», στέλνεται για έγκριση στις αρχές του 1954 και γεννά διαφωνίες μεταξύ των μελών του Λογοτεχνικού Κύκλου. Ο Δήμος Ρεντής εξέφρασε θετική γνώμη παρά τις όποιες παρατηρήσεις και επιφυλάξεις: «[...] κι έτσι που είναι, το έργο προσφέρει», σημειώνει.¹⁹⁴ Παρεμφερή γνώμη εκφράζουν και οι Απόστολος Σπήλιος, Θεοδόσης Πιερίδης, Τάκης Αδάμος και Φούλα Χατζιδάκη, παρόλο που οι δικές τους ενστάσεις είναι περισσότερες. Από την άλλη πλευρά, η Έλλη Αλεξίου είναι αρνητική και απόλυτη στη θέση της. Το καλοκαίρι του ίδιου

192. *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/82 και στο Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *Διαδρομές*, *ό.π.*, σ. 73.

193. *ό.π.* κουτί 240, φάκελος 13/2/197 και στο Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *ό.π.*, σ. 131.

194. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/120.

χρόνου, ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης συντάσσει ένα προσχέδιο και ο Πέτρος Ρούσος την τελική απάντηση της Επιτροπής Διαφώτισης, που είναι απορριπτική.¹⁹⁵

Ο Κύκλος αποφαινεται ότι στο έργο είναι εξαιρετικά αδύναμη η σκιαγράφηση των ανθρώπινων τύπων, συμπεριλαμβανομένης της πρωταγωνίστριας: «[...] δε δίνει μια ολοκληρωμένη εικόνα της κομματικής προσωπικότητας της Ηλέκτρας, δεν έχει δράση, θεατρικές συγκρούσεις, τύπους κλπ. και το έργο, μόλο που λέει ότι είναι θέατρο, δε θα μπορούσε να παιχτεί στη σκηνή».¹⁹⁶ Αναγνωρίζεται, ωστόσο, πως υπάρχουν και δυνατές σκηνές: η ψυχική τραγωδία της ηρωίδας όταν μαθαίνει πως ο σύντροφός της υπέγραψε δήλωση, η κορυφαία σκηνή του μαρτυρίου, το σημείο στο οποίο οι συντρόφισσες της Ηλέκτρας καταθέτουν κρυφά στεφάνι στο σημείο που βρέθηκε το πτώμα της, αποδίδονται από τη συγγραφέα με ρυθμό και συγκίνηση. Όπως σημειώνει άλλωστε ο Σπήλιος: «Η Αξιώτη τόσο μπόρεσε –τόσο έδωσε. Κι αυτό που έδωσε –με όλες τις ελλείψεις και τα κενά και τις αδυναμίες της είναι αρκετό για να κάνουν δημοσιεύσιμο το έργο. Μια τέτια μορφή του αγώνα σαν την Ηλέκτρα δεν μπορεί να την εξαντλήσει ένας συγγραφέας. Ας δοκιμάσουν κι άλλο».¹⁹⁷

Από την άλλη, την απορριπτική στάση της Έλλης Αλεξίου επικροτούν οι Πορφυρογένης, Ρούσος και Αντώνης Βογιάζος. Πέρα από τις επιμέρους παρατηρήσεις για τις οποίες θα γίνει λόγος παρακάτω, ως κυρίαρχο επιχείρημα αναδεικνύεται το ότι η συγγραφέας δεν ακολουθεί σωστή πορεία στη διάπλαση της ηρωίδας: «[...] δε μαθαίνουμε πώς διαπλάστηκε ο κομματικός της χαρακτήρας, τι την έκανε να κρατήσει την ηρωική της στάση στα βασανιστήρια. Αντί να μας δώσει αυτό το ζωντανό άνθρωπο στη δράση του, η συγγραφέας βάζει συνεχώς την Ηλέκτρα να κάνει “κηρύγματα”. Έτσι, ο αναγνώστης δε βλέπει ζωντανό το παράδειγμα της Ηλέκτρας, δε διδάσκεται απ’ αυτό», επισημαίνει σε σημειώμά του ο Βογιάζος.¹⁹⁸

Η Έλλη Αλεξίου γράφει τη σκληρότερη κριτική. Στην επιστολή της υποστηρίζει πως ένας κομμουνιστής συγγραφέας δεν πρέπει να αντιμετωπίσει την Ηλέκτρα Αποστόλου ως απλή ηρωίδα της Αντίστασης αλλά ως ιδέα. Αντίθετα, συνεχίζει, η Αξιώτη δεν κατορθώνει να άρει την ηρωίδα στο ύψος που της πρέπει: «Όποιος διαβάσει το έργο, και δεν ξέρει την Ηλέκτρα, θα απορήσει γιατί είναι ηρωίδα μας. Κοπέλες που εκτελέστηκαν,

195. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/157.

196. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/120.

197. *ό.π.*

198. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *ό.π.*, σ. 157.

που αντίκρυσαν ηρωικά τα βασανιστήρια έχουμε πολλές, μα η Ηλέκτρα είναι μια, που ξεχωρίζει από τις άλλες, ακριβώς επειδή είναι ο ολοκληρωμένος τύπος του κομμουνιστή». Για να ξεχωρίζει η θυσία της, θα έπρεπε να δοθούν εμφατικότερα πλευρές του ψυχολογήματός της –ο δεσμός της με τον Σιδερίδη, η μητρική στοργή και αγάπη– ώστε, τις στιγμές που η ηρωίδα κάνει την επιλογή υπέρ του κόμματος, εις βάρος αυτών των δεσμών, η προτίμησή της να αναδεικνύεται σε αρετή. Αυτό, σύμφωνα με τον Πέτρο Ρούσο, θα μπορούσε να επιτευχθεί με τη «διαρκή δραματική σύγκρουση ανάμεσα στο ατομικό και το γενικό (μητρότητα-κομματικότητα, έρωτας-κομματικότητα, ζωή-θάνατος) και να δίνεται η νίκη, η λύση».¹⁹⁹

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο αιτιολογεί η Αλεξίου τις αστοχίες της Αξιώτη. Επισημαίνει πως αποτελεί αναγνωρισμένη συγγραφέα, γνωστή για την ποιητικότητα, την εκφραστικότητα και τον λυρισμό της, αλλά και για το γεγονός πως δεν μπορεί να πειθαρχήσει σε δοσμένα περιθώρια:

Με την Ηλέκτρα δεν είναι το ίδιο. Εδώ ο συγγραφέας δεν έχει ελευθερία δράσης. Πρέπει να πειθαρχήσει. Να σεβαστεί απόλυτα την αλήθεια. Και η αξία του να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για την ανάδειξη, τον ύμνο, της Ηλέκτρας. Ανάδειξη του συγγραφέα έξω από την ανάδειξη της Ηλέκτρας εδώ είναι απαράδεκτη. Για την Ηλέκτρα νομίζω πως πρέπει να γραφτεί ένα έργο όπου θα δεσπόζει η επιβλητική μορφή της. Ένα έργο που θα το στηρίζουν τα έργα και ο χαρακτήρας της Ηλέκτρας και όχι ένα έργο που θα το στηρίζουν το ύφος και ο λυρισμός της σ. Αξιώτη.²⁰⁰

Στο σημείο αυτό, όπως και στο προσχέδιο απάντησης της Επιτροπής Διαφώτισης που υπογράφει ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης, τίθενται καίρια ζητήματα που αφορούν το πλαίσιο δράσης του κομμουνιστή συγγραφέα, την ελευθερία που του δίνεται προκειμένου να χειριστεί το θέμα του, καθώς και τον θετικό ήρωα και ό,τι αυτός εκπροσωπεί:

Κάθε συγγραφέας [...] προσπαθεί να δώσει τις θετικές πλευρές του ήρωά του (θετικές με την έννοια της πάλης ανάμεσα στο παλιό και το καινούργιο, το γενικό και το ατομικό και της νίκης του καινούργιου, του γενικού). Κι όχι απλώς να τις δώσει στο βαθμό που υπάρχουν, αλλά και να τις οξύνει στο βαθμό που θα πρέπει να υπάρχουν, στο βαθμό που τις θέλει ο λαός. Και πάλι αρκετό δε θάτανε. Ο ήρωας πρέπει να είναι συνθετικός, αντιπροσωπευτικός τύπος, στο πρόσωπό του να συγκεντρώνονται οι θετικές πλευρές του κινήματος στο σύνολό του. Τέτοιος τύπος, τέτοιος ήρωας, δη-

199. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/157.

200. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *ό.π.*, σ. 155.

μιουργημένος, όχι από την πένα κάποιου συγγραφέα, αλλά από τη ζωή, την πάλη, το κόμμα ήταν η Ηλέκτρα.²⁰¹

Ο μυθιστορηματικός ήρωας απασχόλησε περισσότερο από κάθε άλλο τη λογοτεχνική κριτική στην υπερορία. Η υπακοή στην κομματική γραμμή αφήνει στους συγγραφείς ελάχιστα περιθώρια δράσης, ενώ «η πιστή τοποθέτησή τους απέναντι στο βαθύτερο νόημα του όρου “πιστή απεικόνιση της πραγματικότητας μέσα στο κοινωνικό εξελικτικό της γίγνεσθαι” δεν είναι ούτε εύκολη ούτε μπορεί ποτέ να ερμηνευθεί με απλοϊκά σχηματοποιημένα αντιτιθέμενα ζεύγη εννοιών (αισιοδοξία-απαισιοδοξία, πρόοδος-αντίδραση), ακριβώς γιατί η ζωντανή, η ροϊκή πραγματικότητα αγνοεί αυτού του είδους τις απλουστεύσεις και δε χωρά μέσα σε στατικές, έτοιμες από πριν φόρμες».²⁰²

Συχνά, το δίλημμα ενός λογοτεχνικού προσώπου δεν αποτελεί παρά δίλημμα του δημιουργού του. Υπαρξιακά αδιέξοδα δεν θα ταίριαζαν στην ψυχή και το σκεπτικό ενός «θετικού ήρωα» του σοσιαλισμού. Ένας λιγότερο θετικός ήρωας, όμως, μπορούσε παρ' όλα αυτά να κερδίσει περισσότερα θετικά σχόλια από τα μέλη του Λογοτεχνικού Κύκλου. Για παράδειγμα, η Φούλα Χατζιδάκη επαινεί τον Δημήτρη Χατζή ακριβώς για ό,τι άλλοι τον κατηγορήσαν: για το ότι οι ήρωές του είναι ίσως λιγότερο θετικοί, ωστόσο περισσότερο αληθοφανείς και πολυδιάστατοι. Ιδιαίτερη μνεία έκανε στο διήγημα «Μαργαρίτα Μολυβάδα» από το *Τέλος της μικρής μας πόλης*. Η πρωταγωνίστρια, νέα κοπέλα, σκοτώνεται παλικαρίσια χωρίς όμως να έχει το κουράγιο να σπάσει τους δεσμούς με το σπίτι της. Το αναγνωρίζει ως «ξεπεσμένο ηθικά, διεφθαρμένο και σάπιο», αλλά δεν το απαρνείται, κι ας αποτελεί «προσωποποίηση της ψευτιάς». «Πρόκειται για συγκρούσεις συχνές στην καρδιά ενός αγωνιστή, διλήμματα πραγματικά κι ας μοιάζουν μικροαστικά», σημειώνει η Χατζιδάκη.²⁰³

Επικαλούμενος το γνωστό γράμμα του Ένγκελς προς τη Μίνα Κάουτσκι με θέμα τη λογοτεχνία, ο Μανόλης Αναγνωστάκης υποστηρίζει πως και στον σοσιαλιστικό ρεαλισμό «η “θέση” πρέπει να ξεπηδά από μόνη της, μέσα από την τοποθέτηση και τις πράξεις, χωρίς αυτό ρητώς να διαδηλώνεται κι ο δημιουργός δεν είναι ανάγκη τη μελλοντική ιστορική κάθαρση των κοινωνικών αντιθέσεων που περιγράφει να την

201. *ό.π.*, σ. 157-158.

202. Μανόλης Αναγνωστάκης «Προβλήματα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού», *Επιθεώρηση Τέχνης* 29 (1957), σ. 441.

203. *ό.π.*, κουτί 240, φάκελος 13/2/92.

υποβάλλει σαφώς στον αναγνώστη».²⁰⁴ Ωστόσο, οι λογοτέχνες της υπερορίας ακολούθησαν άλλου είδους οδηγίες, με αποτέλεσμα η υποβολή των κοινωνικών αντιθέσεων και πολιτικών απόψεών τους να στοιχίσει στην υποβλητικότητα του έργου τους.

204. Μανόλης Αναγνωστάκης, *ό.π.*, σ. 442.

Προβλήματα των διανοουμένων της υπερορίας

*Οι σοβιετικοί συγγραφείς, όπως κάθε πολίτης, είναι λεύτεροι να μιλούν και να εκφράζονται όπως νιώθουν. Κανείς δεν φοβάται να πει τα πράγματα με τ' όνομά τους, τα λάθη με την έκτασή τους, τα επιτεύγματα με τις σωστές ιστορικές διαστάσεις τους. [...] Δεν ξέρω αν σε πολλές χώρες είναι τόσο ευτυχισμένοι οι συγγραφείς, όσο στη Σοβιετική Ένωση.*²⁰⁵

Διδώ Σωτηρίου

Στους έλληνες διανοούμενους της υπερορίας λειτουργεί μια ιδιότυπη ιεραρχία. Στην ανώτερη θεσμική θέση βρίσκεται αναμφίβολα το κόμμα, αλλά στις υφιστάμενες δομές οι ρόλοι λίγο πολύ εναλλάσσονται. Τα μέλη της Επιτροπής Διαφώτισης κατά κάποιο τρόπο προΐστανται των μελών του Λογοτεχνικού Κύκλου, και τα μέλη του Κύκλου με τη σειρά τους προΐστανται των λογοτεχνών, καθώς έργο τους είναι η παραίνεση, η προτροπή, η ενθάρρυνση των συγγραφέων και η άσκηση κριτικής. Ωστόσο, αρκετά μέλη του Κύκλου βρέθηκαν και στη θέση του δημιουργού. Η Φούλα Χατζιδάκη αποτέλεσε μια από τις πιο γνωστές φυσιογνωμίες στη λογοτεχνική κριτική, αλλά και η ίδια δοκίμασε τις δυνάμεις της στη συγγραφή, μάλιστα χωρίς επιτυχία (*Μελέτη για τα προβλήματα της νεοελληνικής ποιητικής κληρονομιάς*). Η Έλλη Αλεξίου επίσης υποστήριξε την απόρριψη λογοτεχνικών έργων με επιχειρήματα που επικαλέστηκαν άλλοι για να απορρίψουν δικές της λογοτεχνικές προσπάθειες. Τέλος, στην πυραμίδα εντάσσεται και ο *Νέος Κόσμος*, στον οποίο δημοσιεύονταν οι βιβλιοκρισίες των εκδοθέντων έργων –όχι πάντοτε θετικές. Η συμμετοχή στη σύνταξη του περιοδικού είχε τη μορφή κομματικού καθήκοντος και η δημοσίευση ενός άρθρου αποκτούσε εξαιρετική βαρύτητα, προκαλώντας συζητήσεις, διαφωνίες και αντιθέσεις. «Θεωρώντας τον *Νέο Κόσμο* ως τον επίσημο έντυπο φορέα του κομματικού λόγου της περιόδου, οι συμμετέχοντες στην ύλη του περιοδικού προσομοιάζουν σε κύτταρα του σώματος του συλλογικού διανοούμενου».²⁰⁶

Σύμφωνα με τον Μπουρντιέ, οι «ζντανοφικοί εργατιστές της Ρωσίας» αποτέλεσαν μια μορφή συντηρητικού επαναστάτη που χαρακτηριζόταν από έντονο αντιδιανοουμενισμό.²⁰⁷ Ο ζντανοφισμός δεν ήταν παρά η προσπάθεια των κυριαρχούμενων διανοουμένων

205. (Συλλογικό), *Τι είδαμε στη Σοβιετική Ένωση: Αναμνήσεις, εντυπώσεις (1921-1966)*. Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1968, σ. 248.

206. Κωνσταντίνος Τζιάρας, *Ελληνικός κομμουνιστικός προσφυγικός τύπος στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης: Η περίπτωση του περιοδικού «Νέος Κόσμος» 1949-1974*, μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2007.

207. Pierre Bourdieu, *ό.π.*, σ. 421.

να αντιστρέψουν τον συσχετισμό δύναμης υπέρ τους και οδήγησε «τους καλλιτέχνες και τους συγγραφείς δεύτερης κατηγορίας να επικαλούνται τον “λαό” και τα προστάγματα της “κοινωνικής” ή της “λαϊκής τέχνης” για να επιβάλουν τη βασιλεία τους στους κατόχους μιας ειδικής εξουσίας μέσα στο πεδίο. [...] Όσο χαμηλότερες θέσεις καταλαμβάνουν στις εσωτερικές ιεραρχίες του πεδίου και όσο πιο στερημένοι είναι σε κοινωνικό κεφάλαιο, τόσο περισσότερο οι πολιτιστικοί παραγωγοί τείνουν να υποτάσσονται στα αιτήματα των εξωτερικών εξουσιών»,²⁰⁸ όπως στο κράτος ή στα κόμματα. Στο νέο πεδίο, και η κριτική αποτέλεσε προϊόν συλλογικών αποφάσεων επιτροπών και συμβουλίων, όπως ήταν η Επιτροπή Διαφώτισης και ο Λογοτεχνικός Κύκλος, ή οι αντίστοιχοι δημόσιοι οργανισμοί –καλλιτεχνικοί και επιστημονικοί– της Σοβιετικής Ένωσης.

Είναι γεγονός πως τόσο οι άπειροι όσο και οι έμπειροι λογοτέχνες στην υπερορία ήταν εκτεθειμένοι στην απόρριψη. Οι μεν πρώτοι λόγω αδεξιότητας στον τρόπο χειρισμού των κανόνων της τέχνης, οι δε δεύτεροι για τους αντίθετους λόγους: διαθέτοντας διαμορφωμένο καλλιτεχνικό υπόβαθρο, υπηρετούσαν ένα νέο όραμα οι στόχοι του οποίου ήταν εξω-καλλιτεχνικοί, κι έτσι ξεστράτιζαν από τους κανόνες που ως τότε είχαν επιβάλει στο έργο τους. Κατηγορήθηκαν από τους κυρίαρχους στο πολιτικό/καλλιτεχνικό πεδίο της υπερορίας ως διανοούμενοι, και από τους διανοούμενους που δρούσαν εντός των ορίων της πατρίδας τους ως υποταγμένοι. Η δεύτερη κατηγορία φαίνεται πως δεν τους απασχολούσε. Στην προσπάθειά τους όμως να αντιπαλέψουν την πρώτη, συχνά κατέφευγαν σε λόγο απλουστευτικό και εκλαϊκευτικό. Διανοούμενοι και ταυτόχρονα σκληρά εργαζόμενοι, «επιστήμονες» του διαλεκτικού υλισμού και κομματικά πρόσωπα, αγωνίστηκαν να ισοροπήσουν στις αντικρουόμενες αρμοδιότητες που τους είχαν ανατεθεί.

Η Αποστολίδου τονίζει:

[Ο]ι λογοτέχνες πολιτικοί πρόσφυγες ζούσαν και έγραφαν σε ένα ασφυκτικό κλίμα, με ελλιπή πληροφόρηση για τα λογοτεχνικά ρεύματα, με την αίσθηση της αποκοπής από την πατρίδα ως πηγής έμπνευσης, με την αγωνία των κομματικών αντιδράσεων. Αποτελούσαν μια μικρή κοινότητα μέσα στην κοινότητα των πολιτικών προσφύγων, χωρίς ιδιαίτερη απήχηση, ούτε στις χώρες που βρίσκονταν, ούτε στην Ελλάδα, και ταλανίζονταν από όλα τα συναισθήματα που ευδοκιμούν στις μικρές κοινότητες, όπως ανταγωνισμοί, μικροδιαφωνίες, ζήλιες κλπ.²⁰⁹

208. *ό.π.*, σ. 422.

209. Βενετία Αποστολίδου, *Τραύμα και μνήμη*, *ό.π.*, σ. 30.

Σ' αυτή τη μικροκοινότητα, η απόρριψη δεν ήταν απλή υπόθεση. Γεννούσε συναισθήματα πικρίας και αγανάκτησης, πόσο μάλλον όταν ερχόταν κατ' εξακολούθηση.

Έπειτα, και οι ίδιοι οι διανοούμενοι διέπονταν από τον μικροαστισμό που προσπαθούσαν να αντιπαλέψουν. «Όταν αποσπαστείς από τον κόσμο και κλειστείς σε μια στενή παρέα δεν ξέρεις τι σου γίνεται, και δεν είναι καθόλου παράξενο, αντίθετα είναι ολότελα ανθρώπινο να σου βγάλει κάποιος το γραφτό άχρηστο γιατί δεν τον καλημέρισες, κι άλλος να σου το βγάλει αριστούργημα γιατί κάποτε γλεντήσατε μαζί. Άλλος πάλι για να φανεί καλλιεργημένος κι απαιτητικός αφήνει το διάβασμα στη μέση. Αλλιώς θα ήταν τα πράγματα αν είμασταν στην Ελλάδα», γράφει ο Πουρναράς σε μια επιστολή του προς τον Λάμπη Ράππα.²¹⁰

Ενδεικτική πικρίας είναι η επιστολή που απηύθυνε ο Θεοδόσης Πιερίδης στο ΠΓ της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ τον Νοέμβριο του 1952 (βλ. Παράρτημα II), αντιδρώντας σε άρθρο του Τάκη Αδάμου το οποίο εξέταζε το έργο των ελλήνων λογοτεχνών που ζούσαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες και είχαν αφιερώσει λογοτεχνικά κείμενά τους στον δεύτερο ένοπλο αγώνα.²¹¹ Στον κατάλογο παρατίθενται οκτώ ονόματα συγγραφέων, αλλά δεν γίνεται καμία αναφορά στον Θεοδόση Πιερίδη και τη Μέλπω Αξιώτη. Ο Πιερίδης κατηγορεί τον Αδάμο για τσαπατσουλιά, επιπολαιότητα ή και σκοπιμότητα:

Για την ακρίβεια, το άρθρο μιλά για ΟΧΤΩ ακριβώς λογοτέχνες, συμπεριλαμβανομένων και των τριών που έδωσαν έργα πάνω στην πρώτη αντίσταση και που απλώς αναφέρονται τα ονόματά τους. Αν σ' αυτούς τους οχτώ προστεθούν κ' οι δυο που παραλείπονται, έχουμε ολόκληρο τον αριθμό των εδώ λογοτεχνών του κόμματος, που δεν είναι δυστυχώς παρά ΔΕΚΑ. Το να χαθούν στο λογαριασμό οι δύο από τους δέκα είναι κάτι που δύσκολα μπορεί ν' αποδοθεί στην τύχη. Προκαλεί, τουλάχιστον, την έκπληξη.²¹²

Η επιστολή αυτή παρατίθεται ολόκληρη στο Παράρτημα II της εργασίας, καθώς αφενός μεν εκφράζει με τον πιο ουσιαστικό και γλαφυρό τρόπο πώς ένας διανοούμενος της υπερρορίας αντιλαμβάνεται το χρέος που οφείλει να φέρει σε πέρας, τη θέση του στο κόμμα, τον ρόλο του στον τομέα της κουλτούρας, αφετέρου δε τα συναισθήματα που προκαλεί μια παράλειψη, απόρριψη ή επίπληξη που τον αφορά.

Εμείς έχουμε να πολεμήσουμε για τη δημιουργία μετώπου στον τομέα της τέχνης και της κουλτούρας. Έχουμε να επιτελέσουμε μια τεράστια προσπάθεια αν θέλουμε

210. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, *ό.π.*, κουτί 306, φάκελος 13/68/98.

211. Τάκης Αδάμος, «Ίδεολογικό μέτωπο και λογοτέχνες», *Νέος Κόσμος* 11 (1952), σ. 54-57.

212. *ό.π.*, κουτί 306, φάκελος 13/68/98.

και ο τομέας αυτός, που βρίσκεται ακόμα στα πρώτα του βήματα, να σταθεί, έστω και στοιχειώδεια, άξιος του αγώνα που κάμνει το Κόμμα μας και ο λαός μας στους άλλους τομείς. Η δουλειά αυτή δεν είναι εύκολη, αλλά πρέπει να γίνει, αλλιώςτικά εμείς οι λογοτέχνες και πνευματικοί άνθρωποι θα προδίναμε το πρώτο μας χρέος απέναντι στο Κόμμα.

Αλλά για να κάνουμε βήματα σ' αυτό το δρόμο είναι απαραίτητο να συγκεντρώσουμε τις λίγες δυνάμεις που υπάρχουν, να τονώσουμε εκείνες που έχουν αδυνατίσει, να ενθαρρύνουμε εκείνες που έπεσαν σε αδράνεια, να μετατρέψουμε τα διεσπαρμένα και ασύνδετα άτομα σε ομάδα λογοτεχνών και διανοουμένων του κόμματος. Πώς όμως θα το πετύχουμε αυτό αν, πλάι σ' όλες τις άλλες δυσκολίες μας που μας δημιουργεί η ζωή (διασπορά των λογοτεχνών μας, απορρόφηση των περισσότερων από δουλειά εξωλογοτεχνική κτλ.) προσθέσουμε και τούτην: προσωπικές προτιμήσεις ή αντιπάθειες;²¹³

Το απόσπασμα που παρατίθεται εδώ ενδεικτικά επιβεβαιώνει και όσα αναφέρει ο Πουρναράς στη δική του επιστολή προς τον Λάμπη Ράππα. Είναι τόσο δύσκολες οι συνθήκες κάτω από τις οποίες δρουν, εργάζονται και δημιουργούν οι διανοούμενοι της υπερορίας, που γι' αυτούς ο έπαινος και η απόρριψη λαμβάνουν διαφορετικές διαστάσεις από τις σημερινές. Η απόρριψη ενός λογοτέχνη από την Επιτροπή Διαφώτισης δεν αποτελεί πλήγμα για την τέχνη του ως δημιουργού, αλλά πληγή για τον ίδιο ως πρόσωπο και απειλή για την κομματική του τιμή και υπόσταση, από την οποία ουδαμώς διαχωρίζει την ύπαρξή του.

Μέσα απ' αυτή την οπτική μπορεί να ερμηνευτεί εναργέστερα η αγανάκτηση που αισθάνεται η Μέλπω Αξιώτη, την οποία πολλές φορές κατηγορήσε η Διαφώτιση για εγωισμό, μικροαστικές συνήθειες, αλαζονεία, έπαρση, ακόμη και νευρασθένεια, παρόλο που η ίδια ουδέποτε αρνήθηκε να συμμορφωθεί με τις υποδείξεις στα γραπτά της. Ο Πιερίδης αγανακτεί υπογραμμίζοντας πως δουλειά των μελών του Κύκλου δεν είναι να κάνουν το ψυχογράφημα του εκάστοτε λογοτέχνη, αλλά «να πολεμήσουν την αμερικανική κατοχή και τον αμερικανικό τρόπο ζωής στον τομέα της κουλτούρας», και σ' αυτό τον τομέα η Αξιώτη έχει προσφέρει. «Αν θέλουμε να τραβούμε την Αξιώτη μέσα στην καρδιά αυτού του αγώνα –αντί να την απωθούμε στο περιθώριο– θα την βοηθήσουμε να καλλιερευσει, ως εκεί που κρατούν τα κότσια της. Αυτό δεν το κάμνουμε, αλλά αντίθετα την απωθούμε στο περιθώριο, όταν, τη στιγμή που κάνουμε για πρώτη φορά τον ισολογισμό των λογο-

213. *ό.π.*

τεχνικών μας δυνάμεων, την αφίνουμε έξω»,²¹⁴ σημειώνει στο τέλος του πρώτου μέρους της επιστολής του.

Στο δεύτερο μέρος, ο Πιερίδης προχωρά στην αυτοκριτική του. Αναφέρει πως η ποίησή του είναι επαναστατική και, παρά τους δισταγμούς για την ποιότητά της, έχει τη συνείδησή του ήσυχη και καθαρή γιατί τον κρίνει το κόμμα. Στο πλαίσιο αυτής της καλλιτεχνικής και ιδεολογικής ενδοσκόπησης γράφει μεταξύ άλλων: «Σαν ποιητής, ποτέ μου δεν είχα κανενός είδους ταλάντευση, κανενός είδους ερωτοροπείες με σουρρεαλισμούς, φορμαλισμούς, ή με οποιοδήποτε άλλο από τα φαρμακερά άνθη της αστικής παρακμής».²¹⁵ Και επισημαίνει πως η τέχνη του αποτέλεσε εκδήλωση απόλυτης και συνεχούς πίστης στον λαό, στον αγώνα και στο κόμμα, τονίζοντας παράλληλα πως αυτού του είδους η αφοσίωση και δημιουργία είναι πολύ δύσκολο να εκφραστεί όταν δεν υπάρχει ερέθισμα, ενθάρρυνση και δικαίωση. Στον επίλογό του, η απογοήτευση και η πικρία του δεν αφορούν απλώς την περιφρόνησή του από έναν συντάκτη του *Νέου Κόσμου*, αλλά το γεγονός πως, διαβάζοντας το άρθρο του Αδάμου, ο πιθανός αναγνώστης του κομματικού εντύπου θα εικάσει πως ο Πιερίδης είτε χρεοκόπησε ως ποιητής και γι' αυτό δεν αναφέρεται είτε διαγράφηκε από το κόμμα. Το τέλος της επιστολής σκιαγραφεί με τον ακριβέστερο τρόπο τα συναισθήματα ενός απορριφθέντος.

Ο κομματικός κριτικός λόγος στην υπερορία λειτουργεί διαφορετικά από μια οποιαδήποτε μορφή λογοτεχνικής κριτικής. Ο έπαινος θυμίζει την παρασημοφόρηση στρατιώτη στο πεδίο μάχης. Στο έργο της *Μια καταγραφή στην περιοχή της λογοτεχνίας*, η Μέλπω Αξιώτη –που είχε άλλοτε γοητευτεί από τον σουρρεαλισμό– ομολογεί πως άρχισε να καταλαβαίνει ότι βρίσκεται στον σωστό συγγραφικό δρόμο όταν εισέπραξε τα πρώτα αρνητικά σχόλια από τη λεγόμενη «αστική κριτική». Για τον ρόλο του διανοούμενου γράφει: «Εμείς όμως δεν είμαστε πουλιά. Είμαστε τρομερά σκυλιά. Υπερασπιζόμαστε ένα κατώφλι. Κι αν οι λύκοι θέλουν να το διαβούν, θα περάσουν πάνω από τα κορμιά μας· η πόρτα δεν θ' ανοίξει εύκολα».²¹⁶ Ωστόσο, όπως έχει αναφερθεί ήδη, η Αξιώτη πολλές φορές έπρεπε να αντιμετωπίσει δριμύτατη κριτική που δεν αφορούσε μόνο το έργο της, αλλά τη σύνολη προσωπικότητά της. Στην επιστολή της σχετικά με τη μελέτη *Μια καταγραφή στην περιοχή της λογοτεχνίας*, η Χατζιδάκη γράφει: «Άσχετα από τη μικρή ή μεγάλη αξία της σ. Α η σ. αυτή είναι μέλος του Κόμματος, νομίζω λοιπόν πως και

214. *ό.π.*

215. *ό.π.*

216. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *ό.π.*, σ. 52.

για το καλό της ίδιας (κι αριστουργήματα αν γράψει) πρέπει κομματικά να της ειπωθεί πως αυτός ο εγωκεντρισμός της και η αυτοϊκανοποίησή της τη ζημιώνει και σα συγγραφέα και σαν κομμουνίστρια και σαν άνθρωπο». ²¹⁷ Οι αστικές καταβολές της Αξιώτη, η προϋπηρεσία της στον υπερρεαλισμό, ίσως και κάποιες προσωπικές της ευαισθησίες ήταν χαρακτηριστικά που στα μάτια της Επιτροπής έμοιαζαν ασυγχώρητα, με αποτέλεσμα να καταλογίζεται έπαρση στην ίδια και τα γραπτά της.

Τον Οκτώβριο του 1954, η Αξιώτη περιμένει απάντηση από την Επιτροπή Διαφώτισης για τα έργα της *Μια καταγραφή στην περιοχή της λογοτεχνίας και Σύντροφοι, καλημέρα!*, ενώ έχει ήδη απορριφθεί ένα άρθρο σχετικό με τη λογοτεχνία που έχει στείλει προς δημοσίευση στον *Νέο Κόσμο*. Παίρνει την πρωτοβουλία να απευθύνει στην Επιτροπή μια επιστολή (βλ. Παράρτημα II), ²¹⁸ που κινείται στο ίδιο κλίμα με τις επιστολές των Πουρναρά και Πιερίδη και αφορά τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η λογοτεχνική κριτική και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο διανοούμενος στην υπερορία. Ξεκινά λέγοντας πως αισθάνεται εργάτης που βοηθά με όλες του τις δυνάμεις στη μάχη που δίνει το κόμμα στον ιδεολογικό τομέα και εφιστά την προσοχή στο γεγονός ότι αυτός ο αγώνας γίνεται με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς, ενώ ο εχθρός κινείται γοργότερα.

Μιλώντας για τον ρόλο της ως συγγραφέα που ζει στις Λαϊκές Δημοκρατίες, επισημαίνει πως το θετικότερο είναι ο πόθος και η αίσθηση του χρέους που νιώθει καθημερινά απέναντι στον λαό και το κόμμα. Κατά τα άλλα, όμως, δεν έχει επαφή με την Ελλάδα ούτε έχει τον ορίζοντα των διανοουμένων άλλων χωρών, όπως της Γαλλίας, όπου διοργανώνονται συνέδρια, συναντήσεις και υπάρχει «ένα σωστό όργιο αλληλοαντιμετώπισης ιδεών». Όπως υποστηρίζει, σε αυτές τις συνθήκες περιορίζονται ασφυκτικά οι δυνατότητες του «εμικρέ λογοτέχνη» να δημιουργήσει, καθώς αποκομμένος από τον κορμό του αντιμετωπίζει βαθιά προβλήματα κριτικής και αυτοκριτικής, χωρίς συναδέλφους, ανίκανος να ανταλλάξει γνώμη και πείρα. Οι παρατηρήσεις έρχονται αργά, η δημιουργική πνοή του συγγραφέα διακόπτεται, οι αλλαγές που προτείνονται είναι αρκετές και πρέπει να επιστρέψει σε πρότερα σημεία και να ξαναγράψει κομμάτια του έργου του, ενώ έχει ήδη προχωρήσει την εξέλιξη της υπόθεσης σε άλλη βάση. Κατά την άποψή της, πρόκειται για αδικαιολόγητη αυστηρότητα σε έναν Κύκλο τόσο μικρό, αλλά και για αδικαιολόγητη αργοπορία σε έναν αγώνα τόσο επείγοντα. Η Αξιώτη παραδέχεται πως ανα-

217. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, ό.π., κουτί 286, φάκελος 13/48/105.

218. ό.π., κουτί 286, φάκελος 13/48/111.

γκάζεται να διορθώνει σημεία και να δέχεται υποδείξεις με τις οποίες δεν είναι πάντοτε σύμφωνη και πως θλίβεται από το ότι η κριτική δεν είναι διαλογική, αλλά επιβάλλεται στον λογοτέχνη ως τετελεσμένο. Γι' αυτό, καταλήγει η Αξιώτη:

Να μην τα ψηρίζουνε τα λογοτεχνικά γραφτά. Νομίζω πως η κριτική θάπρεπε να γίνεται πιο επιστημονική λογοτεχνικά, θάλεγα. Η λογοτεχνία δεν είναι καθαρά μαρξιστικό-πολιτικό κείμενο, και πρέπει να της αφήνομε περιθώριο να κινιέται στο όνειρο, και στη φαντασία, και στις εικόνες, και στις λέξεις. Δε λέω πως είναι εύκολο να βρίσκει κανείς το μέτρο, και θέλοντας να προλάβει λάθη πολιτικο-ιδεολογικά, μπορεί και να πέσει σε υπερβολή. Πάντως όμως το μέτρο πρέπει να επιδιώκομε. Και να παίρνουμε υπόψη τις ειδικές νομοτέλειες της τέχνης.²¹⁹

Στο πρόσωπο της Αξιώτη συνοψίζονται τα διλήμματα και τα αδιέξοδα που βασάνισαν τους συγγραφείς της υπερορίας. Στα χειρόγραφα πρακτικά της Επιτροπής Διαφώτισης έχει διασωθεί η άποψη του Πέτρου Ρούσου, που τη χαρακτηρίζει «άτομο με σοβαρές λογοτεχνικές ιδεολογικές ελλείψεις», αλλά και «συγγραφέα με αξιόλογες ικανότητες».²²⁰ Ο Ρούσος παραδέχεται πως η Επιτροπή πρέπει να της δώσει κουράγιο και τα απαντητικά σημειώματα να συντάσσονται με στοργή. Τον Μάρτιο του 1955, σε γράμμα της προς τον Απόστολο Σπήλιο από τη Βαρσοβία όπου ζει, η Αξιώτη εκφράζει την απογοήτευσή της:

Εδώ έτυχε να είμαι πολύ μονάχη, από ελληνικό περίγυρο της δουλειάς μας, με την πλατειά έννοια. Και γω δεν είμαι τόσο δυναμικός άνθρωπος για να τα βγάζω πέρα μόνο με τον εαυτό μου. Χωρίς κάποιο κίνητρο κι επαφή, είμαι άχρηστη. Μόνο μ' εφημερίδα –πού και πού– δε γίνεται. Ίσως νάχω ξοφλήσει στο γράψιμο και να πρέπει να λέγομαι «τέως». Θαρρώ πως ό,τι να κάνω τώρα πια είναι σκάρτο. Θα «συνεχίζετε την Ελλάδα» εσείς οι άλλοι. Κι αυτό άλλωστε είναι το βασικό. Τ' άλλα ξεχνιούνται και περνούν. Δηλαδή οι άνθρωποι κι οι περιπτώσεις τους.²²¹

Ο Απόστολος Σπήλιος, υπεύθυνος του Λογοτεχνικού Κύκλου, θορυβημένος από την επιστολή έγραψε στον υπεύθυνο της Διαφώτισης Μιλτιάδη Πορφυρογέννη επιστώντας του την προσοχή στο πόσο απογοητευτικό και επικίνδυνο είναι η κριτική να καλλιεργεί την ψυχολογία του «τέως» στους λογοτέχνες ολκής, που έτσι κι αλλιώς δεν διέθετε πολλούς η πολιτική προσφυγιά. Η επιστολή της Αξιώτη όχι μόνο είναι ενδεικτική της απογοήτευσης, της απομόνωσης, της μοναξιάς και της καλλιτεχνικής στείροτητας που ταλανίζει τον

219. *ό.π.*, κουτί 286, φάκελος 13/48/111.

220. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *ό.π.*, σ. 176.

221. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *ό.π.*, σ. 194.

συγγραφέα στην ξενιτιά, αλλά και δηλώνει με ρητό και απέριττο τρόπο το καθήκον που έχουν επωμιστεί οι εμικρέδες λογοτέχνες: «Να συνεχίσουν την Ελλάδα στην υπερορία». Η λογοτεχνική παραγωγή της υπερορίας φέρνει στο προσκήνιο ανθρώπους μιας εποχής που οφείλουμε να κατανοήσουμε και να κρίνουμε με μέτρα εντελώς διαφορετικά από τα δικά μας.

Επίλογος

Όταν ένας πόλεμος τελειώνει, ένας νέος πόλεμος αρχίζει, που δεν διεξάγεται στο πεδίο μάχης, δεν αφήνει πίσω του υλικές καταστροφές και θύματα, αλλά παραμένει δριμύς. Σ' αυτό τον πόλεμο αποτελεί διακύβευμα η ιστορική μνήμη. «Γιατί η μνήμη είναι ερώτημα μέλλοντος, διαμορφώνεται και κρατά μέσα της ό,τι είναι να κρατήσει από τη γεγονική ιστορία μετά τα γεγονότα».²²² Η κατασκευή της μνήμης είναι άμεσα συνυφασμένη με την κατασκευή ταυτοτήτων, που οι πολιτικές ηγεσίες δεν θα ήταν δυνατόν να αγνοήσουν και στον οποίον τη διαμόρφωση διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο αφηγήσεις ιστορικές, λογοτεχνικές και ευρύτερα καλλιτεχνικές.²²³ Έτσι, στη λογοτεχνία της υπερορίας, «το παρελθόν της Ελλάδας, δομούμενο και αποδομούμενο, μετασχηματίζεται μέσα στη διαλεκτική της μνήμης και της λήθης παρουσιαζόμενο με μελανά χρώματα, καθώς οι περιστάσεις απαιτούσαν μόνο θυσίες και αγώνες, ενώ το παρόν στις σοσιαλιστικές χώρες παρουσιάζεται ιδανικό και το μέλλον στην πατρίδα ευοίωνο, δεμένο με τον ομφάλιο λώρο του παρελθόντος».²²⁴

Η λογοτεχνία των πολιτικών προσφύγων είχε στόχο να υμνήσει έναν αγώνα που στην πατρίδα είχε καταδιωχθεί, λειδορηθεί, κυνηγηθεί απηνώς. Οι έλληνες λογοτέχνες της πολιτικής προσφυγιάς βρέθηκαν στη θέση και στην ανάγκη να τον μνημειώσουν, αποδεικνύοντας την ιδεολογική τους αφοσίωση και υφιστάμενοι τη λογοκρισία του ΚΚΕ, που πάσχιζε να δημιουργήσει μια «Νέα Ελλάδα» στις Λαϊκές Δημοκρατίες, κατά το πρότυπο και τις αρχές της ΕΣΣΔ, της μεγάλης αρχετυπικής πατρίδας. «Το κομμουνιστικό κόμμα, ελληνικό τμήμα της κομμουνιστικής Διεθνούς, όπως όλα τα κομμουνιστικά κόμματα του κόσμου, υπόκειται στην πειθαρχία του “δημοκρατικού συγκεντρωτισμού” του κεντρικού επιτελείου της παγκόσμιας επανάστασης, το οποίο από μια στιγμή και πέρα αρχίζει να συμπίπτει πολύ, και λίγο δυσάρεστα, με το σοβιετικό κόμμα-κράτος».²²⁵

Οι λογοτέχνες, όπως και κάθε άλλο μέλος του κόμματος, αισθάνονται πως συμμετέχουν σε μια παγκόσμιας κλίμακας επανάσταση στον τομέα της κουλτούρας και ότι ο

222. Άγγελος Ελεφάντης, *Μας πήραν την Αθήνα: Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1994, σ. 100.

223. *ό.π.*, 101.

224. Μαρία Μποντίλα, *Πολύχρονος να ζεις, μεγάλε Στάλιν: Η εκπαίδευση των παιδιών των ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη (1950-1964)*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σ. 24.

225. Φίλιππος Ηλιού, *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του 20ού αιώνα*, Άννα Ματθαίου-Στρατής Μπουρνάζος-Πόπη Πολέμη (εκδοτική φροντίδα), Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 230.

αγώνας τους αποτελεί κομμάτι του ψυχοπολεμικού κολάζ, στο οποίο ο εχθρός ταυτίζεται με την αστική κουλτούρα –«το φαρμακερό άνθος της αστικής παρακμής»– και η έννοια του λαϊκού ανέρχεται σε παραδειγματική αξία: «ένας κοινωνικά απροσδιόριστος λαός αναδεικνύεται σε μοναδικό, αποκλειστικό, φορέα όλων των θετικών αξιών».²²⁶ Η λογοτεχνία της εποχής, όση σχέση κι αν έχει με τα πράγματα που αφηγείται, άλλη τόση και περισσότερη έχει με τα πράγματα –τις πολιτικές και τα γεγονότα– της περιόδου κατά την οποία συγγράφεται.

Ο αυθεντικός λογοτέχνης στη Σοβιετική Ένωση ήταν μπολσεβίκος και μέλος του κόμματος και της Ένωσης Σοβιετικών Συγγραφέων. Αντίστοιχα, οι έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στις Λαϊκές Δημοκρατίες που υπήρξαν λογοτέχνες ή που τους ανατέθηκε ως κομματικό καθήκον να ασχοληθούν με τη λογοτεχνία όφειλαν να υπακούουν στις οδηγίες της Επιτροπής Διαφώτισης του ΚΚΕ, να συμμορφώνονται στις παρατηρήσεις των κριτικών επιστολών του Λογοτεχνικού Κύκλου πριν από τη δημοσίευση του έργου τους και να λαμβάνουν υπόψη τους τις βιβλιοκρισίες που δημοσιεύονταν στον Νέο Κόσμο μετά την έκδοση από το Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα».

Αν η λογοτεχνική παραγωγή τους κριθεί αποκλειστικά με λογοτεχνικούς όρους, μάλλον θα αδικηθεί. Η ποίηση ακολουθεί κάθε χαρακτηριστικό της παράδοσης, ενώ στην πεζογραφία επαναλαμβανόμενα μοτίβα, θετικοί ήρωες, προβλέψιμα λειτουργικά σύμβολα οδηγούν στη δημιουργία ενός έργου χωρίς υψηλές αισθητικές επιδόσεις. Μορφολογικοί πειραματισμοί και αφηγηματικά απρόοπτα αφενός δεν θα ευνοούσαν την άμεση ανάδυση του νοήματος, αφετέρου θα προϋπέθεταν αναγνωστικό κοινό με διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά. Η μονοκρατορία του θετικού ήρωα οδήγησε τους λογοτέχνες που μιμήθηκαν τα σοβιετικά πρότυπα σε μια νέα μορφή φορμαλισμού,²²⁷ που δυσχερατούσε ωστόσο αρκετούς από τους διανοούμενους της υπερορίας.

Σε επιστολή του προς την Επιτροπή Διαφώτισης τον Ιούνιο του 1956 –χρονιάς κομβικής τόσο λόγω της αλλαγής στην ηγεσία του ΚΚΕ και των μέτρων αποσταλινοποίησης όσο και λόγω της αλλαγής πλεύσης στη λογοτεχνική παραγωγή του Εκδοτικού–, ο Θεοδόσης Πιερίδης αποκαλύπτει πως θεωρούσε λαθεμένη τη γραμμή που ακολουθούσε το κόμμα στα πνευματικά και λογοτεχνικά ζητήματα, αλλά λόγω των αντιδημοκρατικών κομματικών μεθόδων της καθοδήγησης και από φόβο για αντίποινα δεν μπορούσε να εκ-

226. *ό.π.*, σ. 206-207.

227. Μανόλης Αναγνωστάκης, *ό.π.*, σ. 444.

φράσει την άποψή του.²²⁸ Η Μέλπω Αξιώτη επίσης πολλές φορές σε επιστολές της υποστήριξε πως η κριτική του Λογοτεχνικού Κύκλου ήταν άνιση, άδικη και μεροληπούσε υπέρ ορισμένων λογοτεχνών. Άλλα κείμενα εκδίδονταν αμέσως, χωρίς δυσκολίες και προσκόμματα, και άλλα δέχονταν λεπτομερέστατη και αυστηρότατη κριτική, με αποτέλεσμα η έκδοσή τους να αργεί και να διακυβεύεται ο επικαιρικός χαρακτήρας που ούτως ή άλλως χαρακτήριζε αυτού του τύπου τη λογοτεχνία.

Η απόλυτη υπακοή των καλλιτεχνών στο συνταγολόγιο του ζντανοφισμού μοιάζει παράλογη με τα σημερινά δεδομένα. Ωστόσο, «όταν μια ιδεολογία, οι φορείς της και οι οπαδοί της διώκονται άγρια, εξοντωτικά –όπως συνέβαινε εκείνη την εποχή– το λιγότερο που θα μπορούσε να περιμένει κανείς από τους οπαδούς της θα ήταν η εσωτερική σύγκρουση μέσα σ' αυτή την ιδεολογία και μάλιστα πάνω σε πνευματικό ζήτημα της Σοβιετικής Ένωσης».²²⁹ Είναι λογικό επομένως διανοούμενοι και λογοτέχνες να παραμερίζουν τις όποιες διαφορές τους, να κάνουν εκπτώσεις στο αισθητικό και καλλιτεχνικό τους κριτήριο, προκειμένου το ιδεολογικό μέτωπο να παραμείνει αρραγές. Τέτοιου είδους υποχωρήσεις έγιναν από αρκετούς, ενώ όσοι τόλμησαν να αυτονομηθούν ακολούθησαν μια μάλλον μοναχικότερη πορεία. Από την άλλη πλευρά, υπήρξαν και λογοτέχνες που στη μετέπειτα ζωή τους επανατοποθετήθηκαν σχετικά με τις επιλογές που έγιναν εκείνα τα χρόνια. Σε συνέντευξη που παραχώρησε στη Μαρία Μποντίλα, η Έλλη Αλεξίου παραδέχτηκε αρκετές υπερβολές στην πρώτη φάση της παραγωγής: «Κι όσο περνούσαν τα χρόνια, είναι ωραιότερα τα βιβλία. Τα πρώτα χρόνια είναι ακόμα τα μυαλά... και πιο φανατισμό έχουμε στις ιδέες και πολλά πρόσωπα τα προβάλλουμε που δεν είναι τόση ανάγκη».²³⁰

228. Ο Θεοδόσης Πιερίδης μεταξύ άλλων αναφέρει: *Γινόταν προσπάθεια να καλλιεργηθεί η τσαπατσουλιά, η περιφρόνηση προς την ποιότητα, να πάρει τη θέση της αληθινής, βαθιάς και βιώσιμης τέχνης, το ζώπεσο κήρυγμα της στιγμής και η ρηχή συνθηματολογία. Ο λογοτέχνης δεν λογαριαζόταν σαν υπεύθυνος δημιουργός πολιτιστικών αξιών, σαν ειδικός δουλευτής που έχει να διεξάγει πάλη μακροχρόνια, δύσκολη και σκληρή για να κατακτήσει τα εκφραστικά του μέσα και να δώσει στο Κόμμα και στο λαό έργα άξια. Λογαριαζόταν σαν γραφειοκράτης «εκτελεστής εντολών», και μάλιστα εντολών που πολύ σπάνια είχαν σχέση με τη λογοτεχνία, ενώ κατά κανόνα είχαν σχέση με τις ανάγκες της καθημερινής μας δημοσιογραφίας ή, ακόμα χειρότερα, με τις τυπογραφικές υποχρεώσεις του εκδοτικού μας. [...] Η τότε καθοδήγηση μεθοδικά υποστήριζε και διάδινε στο εξωτερικό την πλευρά εκείνη της λογοτεχνίας μας –ελλαδίτικης και προσφυγικής– που ήταν του γούστου της. Αυτό καθόλου δεν αλλάζει από το γεγονός ότι εκδόθηκαν και βιβλία της άλλης πλευράς. Η διαφήμιση, τα εγκώμια, ο κομματικός έπαινος, ήταν πάντα τόσο μονόπλευρα, που η έκδοση αυτή καταντούσε μια ολότελα τυπική πράξη, κάτι που γίνεται «για να τους βουλώσουμε το στόμα»! βλ. Άννα Ματθαίου-Πόπη Πολέμη, *Από το βουνό στην υπερρορία*, ό.π., σ. 125-127.*

229. Δημήτρης Ραντόπουλος, «Περί σοσιαλιστικού ρεαλισμού, Ζντάνωφ και προπατορικού αμαρτήματος», *Επιθεώρηση Τέχνης* 139-140 (1966), σ. 88.

230. Μαρία Μποντίλα, ό.π., σ. 49.

Στόχος αυτής της εργασίας ήταν να δείξει πως ο λογοτεχνικός κανόνας που διαμορφωνόταν αποτελούσε συνέχεια ενός πολιτικο-οικονομικού οικοδομήματος απόλυτα σύμφωνου με την ιδεολογία των σοσιαλιστικών δημοκρατιών, που απέβλεπε στον προλεταριακό διεθνισμό και σε μια νέα μορφή πατριωτισμού που βασιζόταν στον συνδυασμό της εθνικής λογοτεχνικής παράδοσης με τις σοσιαλιστικές αρχές και αξίες. Σε έναν κανόνα που βρισκόταν υπό διαμόρφωση, όμως, ήταν δύσκολο να υπακούσει κανείς, καθώς όλα βρίσκονταν εν τη γενέσει. Υπήρχαν στοιχεία παγιωμένα και άλλα που επανεξετάζονται, αναθεωρούνται, επανακαθορίζονται, ακολουθώντας τις πολιτικές εξελίξεις τόσο στην Ελλάδα όσο και στην ΕΣΣΔ. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι έλληνες λογοτέχνες της υπερορίας δεν μπόρεσαν να υφάνουν μια πλήρη δική τους γραμματολογία. Τις δυσκολίες τους επέτειναν κατά καιρούς οι αντιφάσεις της λογοτεχνικής κριτικής, η ολιγωρία της διαδικασίας, αλλά και ο φόρτος εργασίας των ίδιων των λογοτεχνών, καθώς όλοι τους είχαν επωμιστεί σοβαρή κομματική δουλειά που δεν τους αποδέσμευε παρά μόνο δέκα απογεύματα και τέσσερις Κυριακές τον μήνα, κατά τη διάρκεια των οποίων ήταν υποχρεωμένοι να ξετυλίξουν τη δημιουργικότητά τους, πάντοτε πιστοί στη σοσιαλιστική πειθαρχία και άμιλλα.

Όσο κι αν η λογοτεχνία που δημιουργήθηκε τότε είχε περιφρονηθεί από τους φιλολογικούς κύκλους στην Ελλάδα ως στρατευμένη, πολιτικά χρωματισμένη, ανάξια λόγου, οφείλει ο μελετητής της να επισημάνει ότι απηχεί ένα όραμα στο οποίο οι έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες έμειναν απόλυτα συνεπείς, είτε αναγνωρίστηκε η συνέπειά τους από το Κόμμα είτε όχι. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι στα χρόνια της Μεταπολίτευσης τα έργα αρκετών συγγραφέων της υπερορίας –του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου, της Έλλης Αλεξίου, της Μέλπως Αξιώτη και άλλων– επανεκδόθηκαν στην Ελλάδα,²³¹ κυκλοφόρησαν και διαβάστηκαν πολύ.

231. Κυρίως από τις εκδόσεις Θεμέλιο, Κέδρος και Σύγχρονη Εποχή.

Παράρτημα Ι

Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα»: Κατάλογος των λογοτεχνικών εκδόσεων 1949-1954²³²

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Α' ΞΕΝΗ

α) Μυθιστόρημα

- Μαξίμ Γκόρκι, *Η μάνα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
- Ν. Οστρόφσκι, *Πώς δενότανε τ' ασάλι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
- Α. Τολστόι, *Το ψωμί*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
- Μ. Σόλοχοφ, *Ξεχερσωμένη γη*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
- Ιλιά Έρεμπουργκ, *Το ένατο κύμα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
- Α. Φαντέγιεφ, *Η νέα φρουρά*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952
- Α. Φαντέγιεφ, *Η συντριβή*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα» 1954.
- Π.Α. Παβλένκο, *Η ευτυχία*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
- Μ. Μπουμπενόφ, *Η άσπρη σημύδα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
- Π. Βερσιγκόρα, *Άνθρωποι με καθαρή συνείδηση*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952 και 1953.
- Α. Περβάντσεφ, *Φλεγόμενος τόπος*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1949.
- Β. Αζάγιεφ, *Μακριά απ' τη Μόσχα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
- Ν. Εβντοκίμοφ, *Υψηλή αποστολή*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
- Α. Κοσμοντεμιάνσκαγια, *Η Ζώγια και ο Σούρα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
- Π. Ιγνάτοφ, *Οι παράνομοι του Κρασνοντάρ*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1949.
- Α.Φ. Φιόντοροφ, *Η παράνομη κομματική επιτροπή σε δράση*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
- Π. Νικηφόροφ, *Στα χρόνια της μπολσεβίκικης παρανομίας*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.
- Γκ. Νικολάγιεβα, *Ο θέρος*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
- Β. Κοτσέτοφ, *Οι Ζουρμπίν*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
- Μπ. Γκορμπάτοφ, *Η Αρκτική όπως είναι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.

232. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, ό.π., κουτί 306, φάκελος 13/68/39.

Γιούλιους Φούτσικ, *Ρεπορτάζ κάτω απ' την κρεμάλα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950.
Μ. Σαντοβεάνου, *Μιτρέα Κοκόρ*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
Α. Μαλτς, *Το υπόγειο ρεύμα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
Α. Γκουλιάσκι, *ΜΤΣ (Μηχανοτραχητικός Σταθμός)*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Πέτερ Βέρες, *Η δοκιμασία*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

β) Θέατρο

Ν.Β. Γκόγκολ, *Παντρολογήματα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Β. Κατάεφ, *Το παιδί του Συντάγματος*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
Ροζέ Βαγιάν, *Ο συνταγματάρχης Φόστερ ομολογεί*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Άλαν Μαξ, *Αποστολή στην Αθήνα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

γ) Ποίηση

Ν. Βαπτσάροφ, *Ποιήματα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Ναζίμ Χικμέτ, *Ποιήματα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

δ) Διηγήματα-Αφηγήσεις

Μαζίμ Γκόρκι, *Διηγήματα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Σοβιετικά διηγήματα (Συλλογή), Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Β. Κοζέβνικοφ, *Διηγήματα απ' τον πατριωτικό πόλεμο της ΕΣΣΔ*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1949.
Σ. Κουζνετσόφ, *Απ' όσα έζησα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1949.
Παιδιά ήρωες: Διηγήματα των Λ. Κασίλ, Λ. Βασιλένκο, Λ. Ουσπένσκι, Ν. Παντελέγιεφ, Ν.Α. Αγάνοφ, Μπογκτάνοφ, Α. Περβέντσεφ, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
Π. Γκαμάρα, *Η μικρή κορούλα και το περιστέρι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950.
Κολχόζνικη ζωή: Δύο διηγήματα της Γκ. Νικολάγιεβα και του Β. Πολτοράτσκι, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
Μπ. Πολεβόϊ, *Οι άνθρωποι των έργων του κομμουνισμού*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.

Μας ανάθρεψε ο Στάλιν: Αφηγήσεις πρωτοπόρων εργατών, βραβευμένων με το βραβείο Στάλιν, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.

Α. Κολόσοφ, Ε. Κουζμένκο, *Προκόπι Νιεκτόφ*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.

Άννα Ζέγκερς, *Η γραμμή*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

Σάντορ Νάγκυ, *Συμφιλίωση*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

Ιρίνα Βολκ, *Η Κορέα μάχεται*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.

Β. Μινάγιεφ, *Κάτω απ' το άγαλμα της ελευθερίας*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

Β. Πόζνερ, *Ποιος σκότωσε τον Χ.Ο. Μπάρελ;*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

Β' ΕΛΛΗΝΙΚΗ

α) Μυθιστόρημα

Κ. Βάρναλη, *Η αληθινή απολογία του Σωκράτη*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.

Γ. Γρίβα, *Καινούργιοι άνθρωποι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.

Μ. Αξιώτη, *Σύντροφοι, καλημέρα!*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

Κ. Μπόση, *Εμείς θα νικήσουμε*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.

β) Θέατρο

Φ. Μακρονησιώτη, *Δυνατοί άνεμοι (Μακρονήσι)*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.

Γ. Σεβαστίκογλου, *Σε μαρμαρένια αλώνια*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.

Γ. Σεβαστίκογλου, *Να λευτερώσουμε τους αλυσσωμένους*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950.

Α. Πάρνη, *Αδούλωτη Αθήνα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950.

Α. Πάρνη, *Προχωρημένο φυλάκιο*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950.

Α. Πάρνη, *Στο προγεφύρωμα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.

Χ. Αθηναίου, *Δίσεχτα χρόνια*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950.

γ) Ποίηση

Τραγούδια του ελληνικού λαού (Συλλογή δημοτικών τραγουδιών), Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.

Ανθολογία της νεοελληνικής ποίησης, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Τραγούδια της Αντίστασης (Συλλογή ποιημάτων), Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
Αρ. Βαλαωρίτη, *Φωτεινός ο Ζευγολάτης*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
Κ. Βάρναλη, *Το φως που καίει*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
Κ. Γιαννόπουλου, *Το τελευταίο τραγούδι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
Γ. Ρίτσου, *Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952
Θ. Πιερίδη, *Ποιήματα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Θ. Πιερίδη, *Τραγούδι για το Ζαχαριάδη*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Θ. Πιερίδη, *Ωδή στην επικαιρότητα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
Θ. Πιερίδη, *Εμβατήριο της Ειρήνης*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα»,
Α. Πάρνη, *Σοβιετική γη*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950.
Α. Πάρνη, *Αφήγηση για το «Τελευταίο Τραγούδι»*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.
Δ. Ρεντή, *Μπαλάντα στην Ειρήνη*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950.
Δ. Ρεντή, *Ο Μπελογιάννης ζει*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Δ. Ρεντή, *Τούτη τη γης τη λεν Ελλάδα*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Κ. Γκολφίνου, *Στο Νίκο Μπελογιάννη*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.
Απ. Σπήλιου, *Σατιρικοί πολιτικοί στίχοι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Συλλογή τραγουδιών, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

δ) Διηγήματα-Αφηγήσεις

Πεζογράφοι της Αντίστασης, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
Μ. Λουντέμη, *Βουρκωμένες μέρες*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Θ. Κορνάρου, *Γράμματα απ' το Μακρονήσι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
Η καρδιά των λαών: Λογοτεχνικά κομμάτια αφιερωμένα στο Νίκο Μπελογιάννη, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
Κρήνης Παυλίδη, *Έξι μήνες μελοθάνατη: Ηρωικές σελίδες απ' τις φυλακές Αβέρωφ*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1951.
Δ. Χατζή, *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Μ. Αναστασιάδη, *Πολεμώντας για τη λευτεριά*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
Γ. Λαμπρινού, *Μακρονήσι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1949.

Απ. Σπήλιου, *Η Αετοφωλιά της ειρήνης* (εντυπώσεις από ένα ταξίδι στη ΛΔ της Αλβανίας), Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.

Απ. Σπήλιου, *Το συνέδριο των λαών για την ειρήνη* (εντυπώσεις και ανταποκρίσεις), Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

Μ. Αλεξανδρόπουλου, *Σοβιετικές γνωριμίες* (πέντε σκίτσα), Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.

Μενέλαου Μούστου (Δάφνη), *Αφηγήσεις για το Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1954.

ε) Χρονογράφημα

Απ. Σπήλιου, *Σφυριές* (συλλογή χρονογραφήματων), Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1950 και 1952.

Ν. Παπαπερικλή, *Αντίλαλοι της ζωής* (χρονογραφήματα), Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.

στ) Μεταφράσεις Αρχαίων Ελλήνων

Ομήρου *Οδύσσεια*, Μετάφραση Αργύρη Εφταλιώτη, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.

Αριστοφάνη *Ειρήνη*, Μετάφραση Θεοδόση Πιερίδη, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.

Απορριφθέντα λογοτεχνικά έργα 1949-1954

Στίχοι απο χαράκωμα, ποιητική συλλογή του Δήμου Ρεντή.

Λόγια της πλώρης, διηγήματα του Ιππόλυτου Στρατηγόπουλου.

Στίχοι της πλώρης, ποιητική συλλογή του Ιππόλυτου Στρατηγόπουλου.

Αντρόγυνο, του Ίσταν Όρτκενυ.

Στην κορφή, μυθιστόρημα της Έλλης Αλεξίου.

Το πάλαιμα όλο κι αλλάζει πίστα, μυθιστόρημα της Έλλης Αλεξίου.

Αφηγήσεις-ημερολόγιο, του Γιάννη Στεργίου.

Μελέτη για τα προβλήματα της νεοελληνικής ποιητικής κληρονομιάς, της Φούλας Χατζιδάκη.

Μετά τη Βάρκιζα, συλλογή διηγημάτων του Νίκου Μιχαλακάκη.

Νέα Ουγγαρία, του Γιώργου Γεωργαλά.

Ο αφέντης του νερού, μυθιστόρημα του Ζακ Ρουμαίν.

Ο βασιλιάς ανήλιαγος, τεχνική κωμωδία σε τέσσερις πράξεις του Δημήτρη Χατζή.

Ποιήματα του Βλαντιμίρ Μαγιακόφσκι.

Συλλογή ελληνικών παροιμιών της Φωτούλας Γιαννακοπούλου.

Τιμή στα ιδανικά μας, ποιητική συλλογή του Άλκη Σεβαστιανού.

Αριστοφάνης, μελέτη του Βάσου Γεωργίου.

Διηγήματα του Σ. Φίλη.

Έρωτας, μυθιστόρημα του Μήτσου Κότσαρη.

Ζυμωμένοι με τη φωτιά, αφήγημα του Γ. Σκανδέρη.

Η ιστορία ενός άχρηστου ανθρώπου, του Μαξίμ Γκόρκυ.

Οι νικητές, δίπρακτο θεατρικό έργο της Καλλιόπης Πυθαρούλη.

Τη λέγανε Ηλέκτρα, δράμα για θέατρο 3-7 εικόνες της Μέλπως Αξιώτη.

Παράρτημα Β

Επιστολή του Θεοδόση Πιερίδη²³³

3 του Νοέμβρη 1952

Στο ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ

Σύντροφοι,

Με απασχολεί ένα πολύ σοβαρό ζήτημα. Σωστό θα ήταν να το έβαζα στην Κόβα μου. Αλλά αυτό δεν μπορώ να το κάμω, γιατί αν και έχω εδώ πάνω από τρεις μήνες, η κομματική μου σύνδεση δεν πραγματοποιήθηκε ακόμα. Ούτε όμως είναι και σωστό να σιωπήσω. Αν το κάμνω, εχτός από τ' άλλα, θα ερχόμουν και σε αντίθεση με όλο το πνεύμα της 3ης Συνδιάσκεψης και της εκστρατείας για την κομματική ανοικοδόμηση που συνεχίζεται έκτοτε.

Ιδού περί τίνος πρόκειται:

Στο τελευταίο φύλλο του «Νέου Κόσμου» (Αρ. 11, Νοέμβρης 1952) δημοσιεύεται ένα άρθρο του σ. Τ. Αδάμου με τον τίτλο «Ιδεολογικό μέτωπο και λογοτέχνες».

Το δεύτερο μισό αυτού του άρθρου εξετάζει τη δουλειά που δώσαν οι λογοτέχνες του κόμματός μας που βρίσκονται στις Λαϊκές Δημοκρατίες, με θέμα τη δεύτερη ένοπλη αντίσταση και τους σημερινούς αγώνες του λαού μας. Περαιστικά αναφέρονται και παλιότερα έργα που γράφτηκαν με θέμα την πρώτη ένοπλη αντίσταση, πάλι από λογοτέχνες που βρίσκονται στις Λαϊκές Δημοκρατίες.

Ο αναγνώστης του άρθρου, διαβάζοντας τον κατάλογο των ονομάτων που σημειώνονται σ' αυτό, δεν μπορεί παρά να σταματήσει έκπληκτος μπροστά σε τούτο το φαινόμενο: Από την, κατά τα άλλα εξαντλητική, απαρίθμηση των εδώ λογοτεχνών μας που έδωσαν ή προσπάθησαν να δώσουν αντιστασιακή τέχνη λείπουν ολότελα δύο ονόματα: της Μ. Αξιώτη και του Θ. Πιερίδη.

Και ο πιο αγαθός αναγνώστης θα δυσκολευτεί να αποδώσει αυτό το πράγμα στην τύχη. Για δύο λόγους: Πρώτο, γιατί ο αναγνώστης ξέρει ότι ο «Νέος Κόσμος», κεντρικό όργανο του Κόμματος, δε δημοσιεύει «τυχαία» άρθρα. Και δεύτερο, γιατί τους λογοτέχνες δεν τους έχουμε δα και τόσο πολλούς ώστε να μπορούμε να ξεχάσουμε και μερικούς χωρίς αυτό να κάνει και μεγάλη εντύπωση. Για την ακρίβεια, το άρθρο μιλά για ΟΧΤΩ ακριβώς λογοτέχνες, συμπεριλαμβανομένων και των τριών που έδωσαν έργα πάνω στην πρώτη αντίσταση και που απλώς αναφέρονται τα ονόματά τους. Αν σ' αυτούς τους οχτώ προστεθούν κ' οι δύο που παραλείπονται, έχουμε ολόκληρο τον αριθμό των εδώ λογοτεχνών του κόμματος, που δεν είναι δυστυχώς παρά ΔΕΚΑ. Το να χαθούν στο

233. Η επιστολή σώζεται χειρόγραφη στο αρχείο της Επιτροπής Διαφώτισης ΚΚΕ και οι υπογραμμίσεις είναι του γράφοντος. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, ό.π., κουτί 286, φάκελος 13/48/54.

λογαριασμό οι δύο από τους δέκα είναι κάτι που δύσκολα μπορεί ν' αποδοθεί στην τύχη. Προκαλεί, τουλάχιστο, την έκπληξη.

Η έκπληξη αυτή γεννήθηκε και στο δικό μου το μυαλό. Σκέφτηκα πολύ για να μπορέσω να καταλάβω τι συμβαίνει. Συμπέρασμα βάσιμο δεν μπόρεσα να βγάλω, ούτε είμαι σε θέση να βγάλω, ούτε είναι κ' η δουλειά μου να βγάλω. Κάμνω όμως διάφορους συλλογισμούς που οφείλω να τους πω, γιατί ίσως αυτοί βοηθήσουν εκείνους που μπορούν και είναι σε θέση και είναι δουλειά τους να βγάζουν συμπεράσματα για όλα μας τα ζητήματα, συμπεριλαμβανομένων και των λογοτεχνικών.

Πριν αρχίσω να εκθέτω αυτούς τους συλλογισμούς θέλω να υπογραμμίσω ότι το σ. Αδάμο ούτε τον γνωρίζω καν.

Θέλει λοιπόν ο σ. Αδάμος να μελετήσει το πρόβλημα της λογοτεχνίας μας, όχι βέβαια για να περνά η ώρα, αλλά γιατί, με το δίκιο του, πιστεύει ότι το «πρόβλημα αυτό πήκε κιόλας και παραμένει μ' όλη του την οξύτητα, περιμένοντας τη λύση του».

Αλλά πρώτη προϋπόθεση για να μπορέσει να βοηθήσει πραγματικά στη λύση του προβλήματος είναι να εξετάσει και να μάθει ποιες δυνάμεις διαθέτουμε για να δώσουμε αυτή τη μάχη.

Όταν όμως ο σ. Αδάμος, κάμνοντας την επιθεώρηση αυτών των δυνάμεων, ούτε καν αναφέρει το όνομα της Αξιότη, για μένα τον αναγνώστη, δυο πράγματα μπορούν να συμβαίνουν: Ή ο σ. Αδάμος την ξέχασε –πράγμα που δείχνει μίαν απαράδεκτη τσαπατσουλιά κι επιπολαιότητα. Ή συνειδητά δε θέλησε να την αναφέρει –πράγμα που δείχνει ότι, γράφοντας το άρθρο του, δεν είχε στο νου του, αποκλειστικά και μόνο, τα συμφέροντα του αγώνα μας, αλλά το προσωπικό του γούστο ή, ενδεχόμενα, προσωπικές αντιπάθειες.

Και στη μια και στην άλλη περίπτωση, το πράγμα πρέπει να εξεταστεί πολύ σοβαρά. Γιατί είναι πολύ σοβαρό.

Εμείς έχουμε να πολεμήσουμε για τη δημιουργία μετώπου στον τομέα της τέχνης και της κουλτούρας. Έχουμε να επιτελέσουμε μια τεράστια προσπάθεια αν θέλουμε και ο τομέας αυτός, που βρίσκεται ακόμα στα πρώτα του βήματα, να σταθεί, έστω και στοιχειώδικο, άξιος του αγώνα που κάμνει το Κόμμα μας και ο λαός μας στους άλλους τομείς. Η δουλειά αυτή δεν είναι εύκολη, αλλά πρέπει να γίνει, αλλιώς εμείς οι λογοτέχνες και πνευματικοί άνθρωποι θα προδίδαμε το πρώτο μας χρέος απέναντι στο Κόμμα.

Αλλά για να κάνουμε βήματα σ' αυτό το δρόμο είναι απαραίτητο να συγκεντρώσουμε τις λίγες δυνάμεις που υπάρχουν, να τονώσουμε εκείνες που έχουν αδυνατίσει, να ενθαρρύνουμε εκείνες που έπεσαν σε αδράνεια, να μετατρέψουμε τα διεσπαρμένα και ασύνδετα άτομα σε ομάδα λογοτεχνών και διανοουμένων του κόμματος. Πώς όμως θα το πετύχουμε αυτό αν, πλάι σ' όλες τις άλλες δυσκολίες μας που μας δημιουργεί η ζωή (διασπορά των λογοτεχνών μας, απορρόφηση των περισσότερων τους από δουλειά εξω-λογοτεχνική κτλ.) προσθέσουμε και τούτην: προσωπικές προτιμήσεις ή αντιπάθειες;

Ο σ. Αδάμος θα μπορούσε να μου απαντήσει εδώ με εύκολες γενικές φράσεις. Θα μούλεγε λ.χ. ότι η σ. Αξιώτη δεν πρέπει να πειράζεται, να μην έχει μικροαστικές αδυναμίες, εγωισμούς κτλ. Θα ανταπαντούσα και εγώ στο σ. Αδάμο ότι οι γενικές φράσεις ποτέ δεν έλυσαν τα πολύ συγκεκριμένα προβλήματα που έχουμε μπροστά μας. Μόνο τα παραμερίζουν και τα διαιωνίζουν. Θα έλεγα ακόμα ότι η επανάσταση δεν έγινε ποτέ, ούτε ποτέ θα γίνει από αγγέλους, αλλά από ανθρώπους και μάλιστα ανθρώπους εντός τόπου και χρόνου. Εμάς δουλειά μας δεν είναι να κάμνουμε την ψυχανάλυση της Αξιώτη, ή τη δική μου, ή του σ. Αδάμου. Δουλειά μας είναι να πολεμήσουμε την αμερικάνικη κατοχή και τον αμερικάνικο τρόπο ζωής στον τομέα της κουλτούρας. Και σ' αυτό τον τομέα ο συγγραφέας που έγραψε την «Απάντηση σε 5 ερωτήματα» και τον «Εικοστό Αιώνα» και έδωσε και έχει να δώσει πολλά. Αυτός ο συγγραφέας είναι η Αξιώτη, η εντός τόπου και χρόνου Αξιώτη με όλα της τα ελαττώματα και τις αδυναμίες, τέτοια όπως την έπλασε η αστική κοινωνία από την οποία όλοι μας βγαίνουμε, και τέτοια όπως την πλάθει το μεγαλείο του αγώνα που ζούμε. Αν ξέρουμε να τραβούμε την Αξιώτη μέσα στην καρδιά αυτού του αγώνα –αντί να την απωθούμε στο περιθώριο– θα την βοηθήσουμε να καλλιερευσει, ως εκεί που κρατούν τα κότσια της. Αυτό δεν το κάμνουμε, αλλά αντίθετα την απωθούμε στο περιθώριο, όταν, τη στιγμή που κάνουμε για πρώτη φορά τον ισολογισμό των λογοτεχνικών μας δυνάμεων, την αφίνουμε έξω.

Έρχομαι τώρα και στη δική μου την περίπτωση.

Όλα όσα είπα παραπάνω ισχύουν και δω. Αλλά επιβαρυνμένα. Και ιδού γιατί:

Λέει ο σ. Αδάμος: «Μια γενική ποιοτική εκτίμηση της λογοτεχνικής μας δημιουργίας, βασικά των έργων που εκδόθηκαν από το εκδοτικό Νέα Ελλάδα δε θάτανε άσκοπη».

Αλλά εγώ, αντίθετα από την Αξιώτη, συμβαίνει να έχω εκδοθεί από το εκδοτικό Νέα Ελλάδα. Στην περίπτωσή μου ξεχασιά ή αμέλεια από μέρους του σ. Αδάμου καταντούν πραγματικά εξωφρενικά. Γιατί λέω πως εκείνος που αποφάσισε να γράψει για τις εκδόσεις του εκδοτικού Νέα Ελλάδα, το λιγότερο που θα είχε να κάνει, ήταν αυτό: Να πάρει τον κατάλογο των εκδόσεων για να δει τι τυπώσαμε. Εκεί θάβλεπε τ' όνομά μου.

Και επαναλαβαίνω: Το θέμα του σ. Αδάμου δεν ήταν και τόσο κολοσσιαίο ώστε να χαθεί μέσα στους λαβυρίνθους του. Λέει: «Ο,τι δόθηκε ως τα τώρα είναι κυρίως μικρά θεατρικά έργα, μερικές συλλογές ποιήματα και οι δύο συλλογές με τα χρονογραφήματα του σ. Σπήλιου».

Όχι! Το εκδοτικό Νέα Ελλάδα δεν τύπωσε ως τώρα «μερικές συλλογές ποιήματα». Τύπωσε ΤΡΕΙΣ συλλογές: Του Πάρνη, του Ρεντή και του Θ. Πιερίδη. Ούτε μία παραπάνω.

Είναι λοιπόν δυνατό να θέλει ένας να μελετήσει τη δουλειά των ποιητών μας, για να τους βοηθήσει να λύσουν το «οξύ» πρόβλημα που μπαίνει μπροστά τους, και, από τις τρεις ποιητικές συλλογές, να ξεχνά τη μιά; Εγώ δυσκολεύομαι να το πιστέψω.

Τι συμβαίνει λοιπόν;

Μήπως και δω λειτούργησε τόσο αποφασιστικά το προσωπικό γούστο του σ. Αδάμου; Αλλά πάλι μια τόσο ολοκληρωτική καταδίκη; Κάτι πέραν και της κριτικής και της αντίθεσης και της ασυμφωνίας; Η απόλυτη άγνοια και η σιωπή;

Ομολογώ πως μου είναι αδύνατο να δεχτώ μίαν από τις δυο παραπάνω εξηγήσεις: την ξεχασιά ή την ολοκληρωτική μου απόρριψη από τον συγγραφέα του άρθρου.

Τρίτη, όμως, εξήγηση δεν βρίσκω. Ίσως να την βρει το Κόμμα.

Μου μένει τώρα να εξηγήσω γιατί δίνω τόση σημασία στην υπόθεσή μου.

Πρέπει πρώτα-πρώτα να πω ότι δίστασα πολύ πριν γράψω αυτό το γράμμα. Γιατί συμβαίνει ένα από τα δυο θύματα της υπόθεσης να είμαι εγώ.

Κατάλαβα όμως ότι αυτοί οι δισταγμοί μου ήταν λάθος. Και θα κάνει λάθος όποιος νομίζει ότι τον ίδιο καιρό που η Σοβιετική Ένωση, οι Λαϊκές Δημοκρατίες, όλα τα Κομμουνιστικά Κόμματα του κόσμου και το δικό μας μαζί, κάμνουν τα πάντα για να καλλιεργήσουν το επαναστατικό φιλότιμο, την περηφάνεια για το επαναστατικό έργο, ακόμα και την υγιή επαναστατική φιλοδοξία θα πρέπει στον τομέα της λογοτεχνίας να επικρατεί η χριστιανική ψευδοταπεινοσύνη που δεν είναι παρά μια άλλη έκφραση της δειλίας.

Γι' αυτό μιλώ.

Υπάρχουν δυο πλευρές στην υπόθεσή μου:

Α) Η λογοτεχνική πλευρά.

Δεν είναι φυσικά εδώ η θέση να κάνω την ποιητική μου αυτοβιογραφία. Κι ούτε έχω καμιά διάθεση να περιαιτολογήσω. Αλλά νομίζω όπως ο εργάτης έχει το δικαίωμα να λέει με περηφάνεια: «Εγώ είμαι στο κόμμα από είκοσι χρόνια», έτσι και για μένα είναι θεμιτό να λέω με περηφάνεια τούτο: Κάμνω αγωνιστική ποίηση από καμιά εικοσαριά χρόνια. Τύπωσα οχτώ συλλογές με τέτοια ποιήματα. Ανεξάρτητα από τη λογοτεχνική αξία του έργου μου (γι' αυτήν είμαι γεμάτος δισταγμούς γιατί, ανάμεσα στ' άλλα, ποτέ δεν είχα μια λέξη κρίσης ή κριτικής από το κόμμα), για ένα πράγμα είμαι ήσυχος: Σαν ποιητής, ποτέ μου δεν είχα κανενός είδους ταλάντευση, κανενός είδους ερωτοτροπίες με σουρρεαλισμούς, φορμαλισμούς, ή με οποιοδήποτε άλλο από τα φαρμακερά άνθη της αστικής παρακμής. Κατά τούτο αποτελώ ίσως μοναδικό φαινόμενο ανάμεσα στους έλληνες επαναστάτες ποιητές της γενιάς μου. Κάτω από τις συνθήκες που έζησα και πάλεψα, η εκδήλωση μιας τόσο απόλυτης, τόσο συνεχούς πίστης στο λαό, στον αγώνα και στο κόμμα, δεν ήταν εύκολο πράγμα. Αρκεί να θυμίσω πως εκεί που ζούσα και πάλευα δεν υπήρχε ούτε λαϊκό κίνημα ούτε επαναστατικός λαϊκός αγώνας, ούτε βέβαια και το Κόμμα μας. Κι όμως κράτησα. Έστω και καταδικασμένος να είμαι μια «φωνή βοώντος εν τη έρήμω» εξακολούθησα να κάμνω αυτό το χρέος μου, χωρίς ενθάρρυνση, χωρίς καθοδήγηση, χωρίς δικαίωση.

Όταν κύλησαν τα χρόνια και οι συμπτώσεις του αγώνα μ' έφεραν πλησιέστερα στον αγώνα, όταν το εκδοτικό μας τύπωσε και μια συλλογή μου, πίστεψα πως κάτι είχε

αλλάξει. Όταν πάλι οι συμπτώσεις του αγώνα μ' έφεραν και ίσα μ' αυτό τον τόπο, κοντά επιτέλους στο Κόμμα, έστω και τόσο αργά, πίστεψα πως είμουνα σε μια καινούργια περίοδο της ζωής μου.

Και ξαφνικά βρίσκουμαι μπροστά σε μιαν εκδήλωση πραγματικού μπούκοτάζ, όχι από μέρους μιας οποιασδήποτε παρέας λογοτεχνών και διανοουμένων (που και όταν είναι κομμουνιστές δεν παύουν δυστυχώς να είναι αυτοί που είναι) αλλά από τη στήλη του «Νέου Κόσμου»!

Πέστε μου τώρα σύντροφοι: Νομίζετε σεις ότι είναι δυνατόν ένας ποιητής να κρατήσει παρ' όλα αυτά τη διάθεσή του για δημιουργική δουλειά;

Και αυτό μεν μπορεί να θεωρηθεί σαν μια προσωπική υπόθεση. Υπάρχει όμως στο ζήτημα και μια άποψη που δεν είναι προσωπική, αλλά κομματική: Θέλω να πω για την απόλυτη αντίθεση ανάμεσα στην περιφρόνηση που δείχνει το περιοδικό του κόμματος προς το ποιητικό μου έργο και την τοποθέτησή μου (έστω και μόνο θεωρητικά ως τώρα) στην επιτροπή του Τμήματος Λογοτεχνικών Εκδόσεων. Αν τόσο παταγώδικα απότυχα στην ποιητική μου δουλειά, τι γυρεύω μέσα σ' αυτό το Τμήμα. Εγώ ούτε επιδίωξα ούτε καν γύρεψα να μπω εκεί. Ούτε αυτή τη στιγμή εκφράζω κανενός είδους προτίμηση να είμαι εκεί ή αλλού. Οι ανάγκες της δουλειάς και το Επιτελείο του αγώνα αποφασίζουν. Εκείνο όμως που πρέπει να υπογραμμίσω είναι ότι σ' όλη αυτή την υπόθεση υπάρχει μια μεγάλη ασυνέπεια.

Β) Η πολιτική πλευρά.

Το ζήτημα εδώ είναι πολύ πιο σοβαρό και χειροπιαστό.

Εγώ που έζησα πολλά χρόνια μακριά ξέρω ότι ο κόσμος μας περιμένει με ανυπομονησία τον «Νέο Κόσμο» για να διδαχθεί απ' αυτά που γράφει, απ' αυτά που υπονοεί, κι απ' αυτά που αποσιωπά.

Δεν έχω καμιά αμφιβολία ότι, από τους αναγνώστες του άρθρου του σ. Αδάμου, όσοι γνωρίζουν την ύπαρξή μου, θα σκεφτούν αυτόματα τούτο: Κι ο Πιερίδης; Και το συμπέρασμα που θα βγάλουν είναι τετραγωνικό: Ο Πιερίδης, ή χρεωκόπησε σαν ποιητής μας, ή διαγράφηκε απ' το κόμμα.

Να γιατί, αν για όλα τ' άλλα μου ανέφερα σ' αυτό το γράμμα, εκφράζω έγνοιες για τις αδυναμίες της δουλειάς μας και, ακόμα, προσωπικό παράπονο –για τούτο το τελευταίο διαμαρτύρομαι με τον πιο έντονο τρόπο.

Νομίζω ότι και από τη μεριά του σ. Αδάμου και από τη μεριά της συνταχτικής επιτροπής του «Νέου Κόσμου» έγινε, σε βάρος της ίδιας της κομματικής μου υπόστασης, ένα βαρύ σφάλμα που πρέπει να εξεταστεί.

Με συντροφικούς χαιρετισμούς

Θ. Πιερίδης

Βαρσοβία, 8 Οχτώβρη 1953

Αγαπητοί Σύντροφοι της Κ.Ε.

Καθώς βρίσκομαι μακριά σας και δεν μπορώ να μιλήσω προφορικά, αναγκάζομαι να σας γράψω.

Στη μάχη που δίνουμε στον ιδεολογικό τομέα –και πιο συγκεκριμένα στη λογοτεχνία– έχω την αίσθηση πως είμαι κι εγώ ένας εργάτης που έχει χρέος να πάρει μέρος σ' αυτήν και να βοηθήσει με τις μικρότατες δυνάμεις του.

Απ' τα έντυπα που μας έρχονται, βλέπομε πως ο εχθρός στην Ελλάδα δουλεύει εντατικά και πρέπει να τον αντιμετωπίζομε όπως μπορούμε. Όποια δουλειά κι αν κάνει ο καθένας μας –ραδιοφωνικός σταθμός, είτε αλλού– νομίζω πως η πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση του εχθρού είναι τα γραφτά μας, τα λογοτεχνικά έργα μας, μ' αυτά να αναμετρηθούμε μαζί του, με τα ίδια όπλα που κι αυτός χειρίζεται, και με τα δικά μας έργα θα παραμερίσουμε τα δικά του, που έχει όλες τις δυνατότητες να τα βγάξει στο παζάρι.

Το να βρισκόμαστε μακριά απ' την Ελλάδα είναι ένα σταθερό μειονέκτημα. Οι δυνατότητές μας περιορίζονται ασφυχτικά από πολλές αιτίες. Το μόνο θετικό που μας μένει σ' εμάς, είναι η συναίσθηση του χρέους μας κι' επομένως κι' ο πόθος μας να γράφομε, και οι δυνατότητες που το Κόμμα θα μπορεί στην κάθε περίπτωση να μας δίνει.

Αυτές ακριβώς τις δυνατότητες έρχομαι να γυρέψω από σας σύντροφοι.

Στο «Νέο Κόσμο» δημοσιεύτηκε, πέρσι, ακόμα κι' ένα είδος έκκλησης στους λογοτέχνες μας για να γράψουν, επειδή πραγματικά καθυστερούν ανυπόφορα. Έλαβα και προσωπικά γράμμα του σ. Σπήλιου που μου θύμιζε τις υποχρεώσεις μου. Να δούμε τώρα πώς μπορεί αυτές οι εκλήσεις να γίνουν πραγματικότητα, κι' εμείς οι ημιγκρέδες λογοτέχνες να γράφουμε.

Εγώ προσωπικά νιώθω μια ζήλεια όταν βλέπω το τι ορίζοντες ανοιχτούς έχουν οι σύντροφοί μας στις άλλες χώρες, στη Γερμανία και στη Γαλλία όπου έζησα, κι' αλλού. Συνέδρια, συναντήσεις μεταξύ τους, συζητήσεις προφορικές και γραφτές, ένα σωστό όργανο αλληλοαντιμετώπισης ιδεών, προσπάθειας και φροντίδας που όλα αυτά όχι μόνο διατηρούν τη ζωντάνια σ' έναν οργανισμό, αλλά και φέρνουν το αποτέλεσμα που επιδιώκομε μ' εκείνο που το λέμε: κριτική και αυτοκριτική.

Απ' όλα αυτά τι έχομε εμείς οι Έλληνες ημιγκρέδες λογοτέχνες. Σχεδόν τίποτα. Αποκομένοι απ' τον κορμό μας, την Ελλάδα, σκόρπιοι μεταξύ μας και με τους υπευθύνους μας, πώς να πούμε μια κουβέντα, να δούμε πού βρισκόμαστε, ν' ανταλλάξομε γνώμη και πείρα (λέω προπάντων για μένα, κι' απ' ό,τι συμπεραίνω και για τους άλλους, τις λεπτομέρειες δεν ξέρω βέβαια οι άλλοι σε τι συνθήκες βρίσκονται).

Και πιο συγκεκριμένα ακόμα: Πού να γράφομε, ό,τι θα θέλαμε, και πώς να το γράφομε; Είναι ο «Ν.Κ.», μα το βήμα αυτό έχει άλλες υπευθυνότητες σαν κομματική

234. ό.π., κουτί 286, φάκελος 13/48/111.

φωνή και καθοδήγηση. Κι' ωστόσο εγώ δοκίμασα να γράψω στον «Ν.Κ.», κι' έστειλα ένα άρθρο για τους λογοτέχνες, σαν κάλεσμα για όλους στην «Καινούργια Αντίσταση» ενάντια στη νέα κατοχή, καθώς ήταν κι' ο τίτλος. Κατά την ιδέα μου, το άρθρο είχε ό,τι νομίζω πως πρέπει να τονίζουμε, και με τον τρόπο που πρέπει να το λέμε για να γίνονται δεχτά από τους λογοτέχνες, και γενικότερα τους διανοούμενους και τους αναγνώστες τους. Σ' απάντηση έλαβα από τη σύνταξη του «Ν.Κ.»: «Η Σ.Ε. σας ευχαριστεί για την αποστολή συνεργασίας σας και σας γνωρίζει ότι δε θα δημοσιευθεί γιατί δεν είναι σύμφωνο με τη σύνθεση της ύλης του "Ν.Κ."». Άδικα προσπάθησα να καταλάβω ποια είναι η σύνθεση της ύλης, αν είναι κάτι δοσμένο και τελεσίδικο, και σε τι είταν το άρθρο ασύμφωνο. Φυσικά δεν πρόκειται για ένα άρθρο που το γράφεις και το πετάς όσες φορές κι' αν πρέπει να το πετάξεις. Μα θάθελα να καταλάβαινα, όχι για κανέναν άλλο λόγο, αλλά για να γράψω άλλη φορά κάτι που να είναι σύμφωνο. Μ' αυτόν τον τρόπο της συνεννόησης, κόβεται η γέφυρα ανάμεσα στους υπεύθυνους και τον λογοτέχνη, και τελικά με την ίδια τη δημιουργία του. Πώς να ξαναγράψεις άμα δεν ξέρεις τι θάθελε η σύνταξη, κι' αν θάθελε γενικά κάτι ή μήπως και δε χρειάζονται καθόλου τέτοιου είδους άρθρα.

Μια δεύτερη περίπτωση:

Χρέος μου επιταχτικό ήταν να γράψω λογοτεχνικό βιβλίο –αρκετή είχα καθυστέρηση. Κάθησα και τόγραφα. Μέσα σε κάθε άλλο παρά ευνοϊκές συνθήκες. Μόνο μ' ένα ραδιόφωνο. Εγώ και το ραδιόφωνο μέσα στο δωμάτιο. Έντυπο απ' την Ελλάδα: μηδέν. Τη γλώσσα του τόπου δεν την ήξερα, και με τις χώρες που ήξερα τη γλώσσα τους –γαλλικά κι' αγγλικά– η Αν. Γερμανία δεν είχε εμπορικές σχέσεις και δεν ερχόταν τίποτα. Έτσι γράφτηκε το βιβλίο «Σύντροφοι Καλημέρα!».

Τι ήταν αυτό το βιβλίο; Κάτι πολύ απλό κι' ολοφάνερο: Από τη μια η δύσκολη ζωή της αμερικάνικης κατοχής, κι' από την άλλη η λεβεντιά του ελληνικού λαού μέσα στις τέτιες συνθήκες. Βγαίνουνε αυτά τα δύο στοιχεία μέσα απ' το βιβλίο; Αναμφίβολα βγαίνουνε. Είναι δοσμένα με τον καλύτερο τρόπο που θα μπορούσαν να δίνονταν; Αναμφίβολα όχι. Αλλά απόλυτο στην τέχνη δεν υπάρχει, ο κάθενας βάζει ένα πετραδάκι κατά τη δύναμή του, και κατά τη δοσμένη κάθε φορά στιγμή της δημιουργίας του. Ωφελούσε αυτό το βιβλίο την υπόθεσή μας, τον αγώνα μας, έστω και με όσες ατέλειες μπορεί να βρίσκει κανείς μέσα στα βιβλία; Ασφαλώς ωφελούσε. Έχομε τόσα πολλά βιβλία –δικά μας– που να κυκλοφορούνε, όχι μόνο στην εμιγκράτσια μα κι' ακόμη στην Ελλάδα, ώστε νάχομε την εκλογή και να στεκόμαστε αυστηρότατα μπροστά στην ποιότητα; Δυστυχώς απ' ό,τι βλέπω, και σε αριθμό και σε ποιότητα, πολύ μεγάλη αυστηρότητα δε δικαιολογείται νάχομε. Νομίζω ότι μ' αυτά τα βασικά μεν αλλά και πλατειά κριτήρια, θάπρεπε να κοιτάζεται η λογοτεχνική μας παραγωγή.

Η υπόθεση της λογοτεχνίας μας μ' αγγίζει κι' εμένα και την υπερασπίζομαι κι' εγώ όσο και οι άλλοι σύντροφοι. Θέλω δηλαδή να πω ότι δε θάθελα ποτέ να βγει ένα βιβλίο μας, αν δεν τόβρισκα πως κάνει να βγει, και στο περιεχόμενό του και στη λογοτεχνική του μορφή. Και καθόλου δε θάλλαζε η κρίση μου, επειδή πρόκειται εδώ όχι για αλλουνού μα για γραφτό δικό μου. Γι' αυτές τις αιτίες λοιπόν, και με τη λογοτεχνική πείρα, τη λίγη έστω που έχω, διάβασα το βιβλίο τελειωμένο, τόκρινα σαν κομμουνιστής, και σαν αναγνώστης και σαν δημιουργός, κι' ύστερα τόστειλα για τύπωμα. Παρακαλούσα

ταυτόχρονα το Κόμμα να μου υποδείξει το πολιτικό-ιδεολογικά λάθη ή ανακρίβειες που θα μου είχαν ξεφύγει.

Τι έγινε από κει κι ύστερα; το χειρόγραφο έφτασε στον προορισμό του στις αρχές του Νοέμβρη 1952, και την απάντηση με τις υποδείξεις για διόρθωση τις έλαβα στις αρχές Αυγούστου 1953. Κι' όμως από τον Δεκέμβρη 1952, στην Βιέννη όπου τον συνάντησα ο σ. Σπήλιος –ένας από τους υπεύθυνους για τα λογοτεχνικά κείμενα– τόχε κιόλας διαβάσει, και από το καρνέ του μου είχε πει τις διορθώσεις που θάπρεπε να γίνονται. Επίσημα όμως και τελειωτικά τις έλαβα αφού περάσανε ακόμη κι' άλλοι οχτώ μήνες, κι' έγραψα 1-2 φορές στο μεταξύ στο Κόμμα γι' αυτό το ζήτημα.

Η αργοπορία αυτή νομίζω πως έρχεται σε αντίθεση με τους τόσο γοργούς ρυθμούς του αγώνα μας, σ' ελληνική και διεθνή κλίμακα. Το είδος τα έργα που γράφομε, έχουνε πάρα πολύ το στοιχείο της επικαιρότητας, κι' άμα δεν το λάβομε υπόψη, κατά κάποιο τρόπο τα κολοβώνομε.

Χώρια απ' την αργοπορία, άλλο μειονέκτημα για κείνον που γράφει είναι που λαβαίνει πάνω στο χαρτί τις υποδείξεις για διορθώσεις και τότε αυτές οι υποδείξεις γίνονται τελειωτικές. Πώς να συνεχίσεις την αλληλογραφία που θα βαστάξει άλλους τόσους μήνες, για να πεις, στις αντιρρήσεις, τις αντι-αντιρρήσεις σου; Ασφαλώς στο «Σύντροφοι Καλημέρα!» οι υποδείξεις προλάβανε ορισμένες εκφράσεις που θα φέρνανε παρεξήγηση. Μα δεν είμουνα και σ' όλες σύμφωνη. Τις διόρθωσα όλες, επειδή σ' αυτό συγκεκριμένα το βιβλίο, οι διορθώσεις έτυχε νάναι τέτοιες που δεν μπερδεύανε τη γενική διόρθωση. Μπορεί όμως να τύχει γραφτό που να το αναμπουμπολιάζουν τόσο, ώστε να πρέπει να ξαναγραφτεί ή και να μη γραφτεί πια καθόλου. Γι' αυτό και ο δημιουργός έχει να πει τη γνώμη του πάνω στη γνώμη των άλλων. Μόνο έτσι νομίζω ότι η κριτική είναι διαλογική, κι' όχι κάτι το τετελεσμένο. Γιατί μου φαίνεται πως και η γνώμη των συντρόφων που κρίνουν τα λογοτεχνικά έργα, πρέπει να αντιπαραβάλεται με την ιδέα του δημιουργού που τόγραψε, γιατί δεν αποκλείεται και οι σύντροφοι να μην τα κρίνουν όλα πέρα για πέρα σωστά. Να τους διαφύγουν ορισμένες πλευρές από τη σκέψη και τα μέσα της τέχνης, που χρησιμοποίησε ο δημιουργός. Π.χ. εγώ θα μπορούσα να τους πω ελλείψεις και αδυναμίες στο βιβλίο μου, μα που είναι άλλες από κείνες που βρίσκουν οι σύντροφοι, και που τις δικές τους εγώ δεν τις βρίσκω, ή και καθόλου ή αλλού σε μικρό βαθμό κλπ.

Μια τρίτη περίπτωση, που βγαίνει απ' την προηγούμενη: Πριν από 4 και 3 μήνες –σε δυο δόσεις– έστειλα και κάτι άλλο στο Εκδοτικό μας. Μια μελέτη για τη λογοτεχνία. Αυτό δεν είναι καθόλου φιλολογικό γραφτό, έχει γεγονότα, θέσεις, πηγές, μαρξιστικά και άλλα τσιτάτα. Πώς θα γίνει ο έλεγχός του από μακρυνά και με τόσα διαλείμματα στην αλληλογραφία; Τις πηγές μου τις ξέρω, κι' από πού έβγαλα τις θέσεις κλπ., μα πώς θα τα ξέρουν κι' οι υπεύθυνοι σύντροφοι; Πώς θα ξεκαθαρίσουν τις τυχόν αμφιβολίες τους για τα ντοκουμέντα μου κλπ.;

Για όσους δε βρίσκονται κοντά στα υπεύθυνα όργανα, θα πρέπει κάποια φροντίδα για να εξουδετερώνονται κάπως τα μειονεκτήματα που δημιουργεί γι' αυτούς η απόσταση κι' η απόσπαση και ο τόπος της περιστασιακής διαμονής να μη μας χωρίζει σε προνομιούχους και το αντίθετο. Τι θέλω να πω; Π.χ. τα έργα που βγαίνουν –Πιερίδη, Σπήλιου, Ρεντή– σίγουρα δεν θα βάζουν τόσους μήνες για να κοιταχτούν και να τυπω-

θούν (φαίνεται αυτό απ' τα περιεχόμενά τους σε σχέση με τις εκδόσεις τους). Και δεν έχουν και τα λάθη που γίνονται όταν ο συγγραφέας είναι μακριά. Ποια λάθη; Παράδειγμα οι μεταφράσεις μου του Γκόρκι και του Αζάγιεφ.

–Στον Γκόρκι από μνήμης άμα τυπώθηκε –γιατί δεν είχα δεύτερο χειρόγραφο μου– βρήκα πάνω από 400 λάθη (και αδυναμίες φραστικές σε διορθώσεις που γίνανε στο δικό μου κείμενο) (οι γερμανικές εκδόσεις στα 10 λάθη αχρηστεύουν το βιβλίο και το ξανατυπώνουν). Διορθώσεις εγώ δεν ξέρω να κάνω, και στα βιβλία μου έπαιρνα πάντα επαγγελματία διορθωτή, εδώ όμως επρόκειτο για πράγματα που φωνάζανε από μακριά, γι' αυτό τα βρήκα κι' από μνήμης. Τα σημείωσα στο Εκδοτικό για να τάχει υπόψει σε τυχόν 2η έκδοση, κι' έλαβα απάντηση από σύντροφο, με μια τζίφρα για υπογραφή, ότι κι' εγώ είχα κάμει λάθη που μου τα διορθώσανε, «μα εμείς δεν έχουμε καιρό να κάνουμε λίστες των λαθών» –κι' η φράση αυτή είναι δυο φορές μες στο γράμμα. Το γεγονός πάντως είναι πως το αριστούργημα του Γκόρκι κυκλοφορεί με τα 400 λάθη πάνω στη ράχη του.

–Για τον Αζάγιεφ επειδή θάβγαινε κομματιαστά, ζήτησα από το Εκδοτικό να μου στέλνει προσωπικά τους τόμους. Αυτό θα με οδηγούσε, ανάλογα με τις διορθώσεις που κάνανε κι' οι φράσεις επαναλαβαίνονταν, να προσαρμόζω τη δουλειά μου στους επόμενους τόμους. Δε μου τους έστειλαν. Το 1ο και 2ο τόμο τους δανείστηκα για να τους ρίξω μια ματιά, αφού είχαν όλοι τυπωθεί. Γιατί με τη μοιρασιά που γινότανε στα ψιλά αριθμητικά βιβλία μας, δε μούπεσε σ' εμένα Αζάγιεφ. (Πάλευα ένα χρόνο να λύσω το ζήτημα με την Κ.Ε. Γερμανίας, μα δεν έδινε λύση, θεωρούσε πως ήταν κομμουνιστική δικαιοσύνη να παίρνω ό,τι μου πέσει στη μοιρασιά, όπως παίρνανε κι' οι επονίτες κλπ. Λεπτομέρειες σ' αυτό ξέρει ο σ. Λουλέζ). Στον 3ο τόμο που μου δόσανε μήνες ύστερα απ' την έκδοσή του, βρήκα κάμποσες δεκάδες λάθη, μα ούτε και τ' ανέφερα στο Εκδοτικό, έχοντας υπόψει την προηγούμενη απάντηση που είχα πάρει. Έτσι είναι δυνατόν να βγει καλή δουλειά; Διάβαζα τελευταία πως ο Καζαντζάκης κι' ο Κακριδής δουλεύουν 10 χρόνια τη μετάφραση της «Ιλιάδας», και για το τελευταίο κοίταγμα ο Κακριδής ταξίδεψε κι' έμεινε μήνες στη Γαλλία κοντά στον Καζαντζάκη (για να μην πω κι' άλλα παραδείγματα πώς δουλεύουν σ' άλλες χώρες). Τόσες πολυτέλειες για μας είναι βέβαια υπερβολικές, μα ένα μίνιμουμ συνενόησης ανάμεσα σ' όποιον γράφει κι' εκείνους που τυπώνουν, είναι το ελάχιστο, για να μην τραβούμε τα μαλιά μας άμα είναι πια αργά. Κανένας αναγνώστης, κι' όταν εμείς θάχομε πεθάνει, δε θα ξέρει την αιτία που μαζεύτηκαν τόσα πολλά, μα τα λάθη θα τάχει μπρος του να τα βλέπει. Αυτά τα τυπογραφικά λάθη συλλογιέμαι από τώρα, σε περίπτωση που θα τυπωθούν και τα δυο πρωτότυπα βιβλία μου. Ξέρομε πως οι δακτυλογράφοι της εμικράτσιας, οι τυπογράφοι, οι διορθωτές, κι' εκείνοι που στυλιζάρουν τα κείμενα μαθαίνουνε τη δουλειά και θάπρεπε τόσο και πιο πολλή προσοχή. Το ζήτημα ας φαίνεται περασμένο χρονικά, μα δε νομίζω πως είναι και λυμένο.

Για όλα αυτά, σύντροφοι, λέω πως οι συνθήκες να γράψομε είναι δύσκολες, όχι μόνο από υποκειμενικές μα και αντικειμενικές αιτίες. Και γι' αυτό ζητώ από σας, όσο και όπου γίνεται, να μας τις ξελαφρώνετε αυτές τις συνθήκες.

Στους υπεύθυνους για τα λογοτεχνικά κείμενα θα πρέπει ίσως να τους υποδείξετε, όχι μόνο να μη βάζουν τόσους μήνες να συννεοηθούν για να πάρουν απόφαση, μα και κάτι άλλο που το νομίζω βασικό: Να μην τα ψηρίζουνε τα λογοτεχνικά γραφτά. Νομίζω

πως η κριτική θαπρεπε να γίνεται πιο επιστημονική λογοτεχνικά, θάλεγα. Η λογοτεχνία δεν είναι καθαρά μαρξιστικό-πολιτικό κείμενο, και πρέπει να της αφήνομε περιθώριο να κινείται στο όνειρο, και στη φαντασία, και στις εικόνες, και στις λέξεις. Δε λέω πως είναι εύκολο να βρίσκει κανείς το μέτρο, και θέλοντας να προλάβει λάθη πολιτικο-ιδεολογικά, μπορεί και να πέσει σε υπερβολή. Πάντως όμως το μέτρο πρέπει να επιδιώκομε. Και να πέρνουμε υπόψει τις ειδικές νομοτέλειες της τέχνης.

Και κάτι άλλο, για την κριτική που γίνεται ύστερα απ' την κυκλοφορία του λογοτεχνικού βιβλίου. Μεγάλο μειονέκτημα είναι ότι δεν έχομε παρά μόνο το «Ν.Κ.» για να δημοσιευτεί η κριτική. Γιατί το όργανο αυτό είναι η κομματική μας καθοδήγηση, κι' όποιο κι' αν είναι το όνομα που γράφει στις σελίδες του, οι σύντροφοι θεωρούν πως η γνώμη του είναι η ίδια η φωνή του Κόμματος. Και τόσο περισσότερο αν το όνομα αυτό είναι ο σ. Ρούσος ή ο σ. Μπαρτζιώτας. Στην Ελλάδα, όταν ο σ. Λαμπρινός έγραφε στον «Ριζοσπάστη» μια κριτική όχι σωστή, τότε είταν η δυνατότητα να γραφτεί κι' άλλη απ' το Ρώτα ή τον Αυγέρη κ.ά. στα «Ελεύθερα Γράμματα» ή την «Ελεύθερη Ελλάδα», κι' έτσι οι αναγνώστες είχαν την άπλα να κρίνουν, με στοιχεία δοσμένα από κριτικούς που η κρίση τους περνούσε κι' εκείνη απ' τη σκέψη και την κρίση του αναγνώστη, και διάλεγε ποια τον φώτιζε καλύτερα πάνω στο έργο. Για τον αναγνώστη της εμικράτσιας είναι φυσικό ότι μια φράση του σ. Μπαρτζιώτα δηλ. του Π.Γ. του Κόμματος, αποτελεί τελεία και παύλα για όλους μας. Γι' αυτό νομίζω ότι η γνώμη του Κόμματος θαπρεπε νάρχεται τελευταία, για να δίνει τη σωστή τοποθέτηση και να κλείνει τη συζήτηση, αφού ειπώθηκαν πριν και άλλες γνώμες. Έτσι δε θα μένουν κενά και απορίες και στον αναγνώστη και στο δημιουργό, ή θα τους μένουν τουλάχιστον λιγώτερα.

Καταλαβαίνω βέβαια τις τεχνικές και αντικειμενικές δυσκολίες, όπως και ξέρω καλά ότι συνταγές στα ζητήματα της τέχνης για να γίνει καλύτερη δεν υπάρχουνε. Λέω μόνο πως όπου περνά απ' το χέρι μας, να δοκιμάζομε να τι ξελαφρώνομε αυτές τις δυσκολίες.

Όλα αυτά τα είπα, σύντροφοι, για να σας παρακαλέσω να μας δίνει το Κόμμα τις δυνατότητες να γράφομε, στις συνθήκες τις ξηνητειάς, που δημιουργούνε τόσο ιδιόμορφα προβλήματα.

Σας ευχαριστώ και σας χαιρετώ συντροφικά.

Μέλπω Αξιώτη

Πηγές-Βιβλιογραφία

I. Πηγές-Αρχεία

Αρχείο ΚΚΕ – Τμήμα Διαφώτισης της Κεντρικής Επιτροπής

Κουτί 191, φάκελος 8/15/3

Κουτί 240, φάκελοι 13/2/2β, 13/2/39, 13/2/46, 13/2/65, 13/2/68, 13/2/92, 13/2/120, 13/2/152, 13/2/157, 13/2/175, 13/2/197

Κουτί 241, φάκελοι 13/3/28, 13/3/29, 13/3/66

Κουτί 286, φάκελοι 13/48/7, 13/48/54, 13/48/65, 13/48/67, 13/48/68, 13/48/79, 13/48/82, 13/48/105, 13/48/111, 13/48/122, 13/48/165

Κουτί 294, φάκελοι 13/56/13, 13/56/16, 13/56/53, 13/56/72, 13/56/76, 13/56/128

Κουτί 295, φάκελοι 13/57/98, 13/57/104

Κουτί 296, φάκελοι 13/58/7, 13/58/26

Κουτί 306, φάκελοι 13/68/39, 13/68/98

Περιοδικά *Νέος Κόσμος* και *Επιθεώρηση Τέχνης*

Αδάμος Τάκης, «Ιδεολογικό μέτωπο και λογοτέχνες», *Νέος Κόσμος* 11 (1952) 54-57.

Αδάμος Τάκης, «Κώστα Μπόση, *Εμείς θα νικήσουμε*», *Νέος Κόσμος* 1 (1954) 78.

Αδάμος Τάκης, «Γιώργη Γρίβα, *Οι καινούργιοι άνθρωποι*», *Νέος Κόσμος* 6 (1955) 70-72.

Αθανασιάδης Γεώργιος, «Η μόρφωση των παιδιών μας», *Νέος Κόσμος* 8 (1951) 29-38.

Αλεξανδρόπουλος Μήτσος, «Οι πνευματικοί άνθρωποι και η πατριωτική πάλη», *Νέος Κόσμος* 12 (1955) 41-55.

Αναγνωστάκης Μανόλης, «Προβλήματα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού», *Επιθεώρηση Τέχνης* 29 (1957) 440-444.

«Μερικά ζητήματα για τους συγγραφείς και τη βιβλιοκρισία», *Νέος Κόσμος* 6 (1954) 67-72.

Μπαρτζιώτας Βασίλης, «Προβλήματα του ιδεολογικού μας μετώπου», *Νέος Κόσμος* 2 (1952) 11-26.

Μπόσης Κώστας, «Βιβλιοκρισία: Νίκου Καζαντζάκη, “Ο καπετάν Μιχάλης”», *Νέος Κόσμος* 7 (1954) 68-74.

Μπόσης Κώστας -Αδάμος Τάκης, «Μερικά ζητήματα της λογοτεχνίας στην αμερικανοκρατούμενη Ελλάδα», *Νέος Κόσμος* 9 (1954) 44-57.

- Μπόσης Κώστας-Σπήλιος Απόστολος, «Το 2ο συνέδριο των σοβιετικών συγγραφέων», *Νέος Κόσμος* 3 (1955) 63-74.
- Πορφυρογένης Μιλτιάδης, «Ματιές στην “κουλτούρα” της Αμερικανοκρατίας», *Νέος Κόσμος* 10 (1953) 22-34.
- Ραυτόπουλος Δημήτρης, «Περί σοσιαλιστικού ρεαλισμού, Ζντάνωφ και προπατορικού αμαρτήματος», *Επιθεώρηση Τέχνης* 88 (1966) 139-140.
- Ρούσος Πέτρος, «Πάνω σ’ ένα μυθιστόρημα του αγώνα», *Νέος Κόσμος* 6 (1951) 62-64.
- Ρούσος Πέτρος, «Ζητήματα της εθνικής ιστορίας μας», *Νέος Κόσμος* 8 (1955) 52-66.
- Σπήλιος Απόστολος, «Πνευματικός μακαρθισμός», *Νέος Κόσμος* 5 (1955) 52-60.
- Σουρκόφ Α., «Κάτω από τη σημαία του σοσιαλιστικού ρεαλισμού», *Νέος Κόσμος* 10 (1954) 67-75.
- Χατζής Δημήτρης, «Γύρω από τα προβλήματα της “συνέχειας”», *Νέος Κόσμος* 8 (1954) 1-20.
- Χατζιδάκη Φούλα, «Κωστής Παλαμάς: Δέκα χρόνια από το θάνατό του», *Νέος Κόσμος* 3 (1953) 46-50.
- Χατζιδάκη Φούλα, «Δημήτρη Χατζή, *Το τέλος της μικρής μας πόλης*», *Νέος Κόσμος* 1 (1954) 77.
- Χατζιδάκη Φούλα, «Νίκου Καζαντζάκη, *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*», *Νέος Κόσμος* 4 (1955) 72-74.

II. Βιβλία

- Αξιώτη Μέλω, *Σύντροφοι, καλημέρα!*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα» 1953.
- Applebaum Anne, *Σιδηρούν παραπέτασμα: Συνθλίβοντας την Ανατολική Ευρώπη 1944-1956*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2016.
- Αποστολίδου Βενετία, *Λογοτεχνία και ιστορία στη μεταπολεμική Αριστερά: Η παρέμβαση του Δημήτρη Χατζή 1947-1981*, Πόλις, Αθήνα 2003.
- Αποστολίδου Βενετία, *Τραύμα και μνήμη: Η πεζογραφία των πολιτικών προσφύγων*, Πόλις, Αθήνα 2010.
- Βάρναλης Κώστας, *Πεζός Λόγος*, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις 1968.
- Βόγλης Πολυμέρης, *Η αδύνατη επανάσταση: Η κοινωνική δυναμική του εμφυλίου πολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.

- Bourdieu Pierre, *Οι κανόνες της τέχνης: Γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*, Πατάκης, Αθήνα 2006.
- Bowra C.M., *Ποίηση και πολιτική: 1900-1960*, Παπαδήμα, Αθήνα 1982.
- Boym Svetlana, «Paradoxes of unified culture: From Stalin’s fairy tale to Molotov’s lacquer box», στο Thomas Lahusen & Evgeny Dobrenko, *Socialist Realism Without Shores, Post-Contemporary Interventions*, Duke University Press, North Carolina 1997, σ. 120-135.
- Γρίβας Γ., *Καινούργιοι άνθρωποι*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1954.
- Clark Katerina, «Socialist realism with Shores: The Conventions for the positive hero» στο Thomas Lahusen & Evgeny Dobrenko, *Socialist Realism Without Shores: Post-Contemporary Interventions*, Duke University Press, North Carolina 1997, σ. 27-51.
- Dobrenko Evgeny, «The disaster of Middlebrow Taste or Who “invented” Socialist Realism?» στο Thomas Lahusen & Evgeny Dobrenko, *Socialist Realism Without Shores: Post-Contemporary Interventions*, Duke University Press, North Carolina 1997, σ. 135-165.
- Ελεφάντης Άγγελος, *Μας πήραν την Αθήνα: Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1994.
- Ζαχαριάδης Νίκος, *Ο αληθινός Παλαμάς*, Μπούλκες 1948.
- Ζνάνοφ Αντρέι, *Για τη λογοτεχνία για τη φιλοσοφία και για τη μουσική*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1952.
- Ηλιού Φίλιππος, *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του 20ού αιώνα*, Άννα Ματθαίου-Στρατής Μπουρνάζος-Πόπη Πολέμη (εκδοτική φροντίδα), Πόλις, Αθήνα 2007.
- Ίγκλετον Τέρι, *Ο Μαρξισμός και η λογοτεχνική κριτική*, Ύψιλον, Αθήνα 1981.
- Ιωαννίδου Αλεξάνδρα, *Υπόθεση Γκράνιν: Η λογοτεχνική κριτική στο εδώλιο*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008.
- Ιωαννίδου Αλεξάνδρα, «Η εισαγωγή της σοβιετικής λογοκρισίας στην Ελλάδα: Τρία παράλληλα “επεισόδια” στη λογοτεχνική ζωή Ελλάδας και ΕΣΣΔ», στο Πηνελόπη Πετσίνη-Δημήτρης Χριστόπουλος (Επιμ.), *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2017, σ. 156-163.
- Καραλή Αιμιλία, *Μια ημιτελής άνοιξη...: Ιδεολογία, πολιτική και λογοτεχνία στο περιοδικό “Επιθεώρηση Τέχνης” (1954-1967)*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.

- Καστρινάκη Αγγέλα, *Η λογοτεχνία την ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Πόλις, Αθήνα 2006.
- Κόκορης Δημήτρης, *Η εισαγωγή κανονιστικών αρχών στο λογοτεχνικό πεδίο: Η παρέμβαση της ελληνικής Αριστεράς του μεσοπολέμου (1930-1936)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1994.
- Ματθαίου Άννα-Πολέμη Πόπη, *Από το βουνό στην υπερορία: Η εκδοτική περιπέτεια των Ελλήνων κομμουνιστών (1947-1968)*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.
- Ματθαίου Άννα-Πολέμη Πόπη, *Διαδρομές της Μέλπωσ Αζιώτη 1947-1955: Μαρτυρίες και κείμενα από τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Milosz Czeslaw, *Αιχμάλωτη Σκέψη*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2017.
- Μπένετ Τόνυ, *Φορμαλισμός και Μαρξισμός*, Νεφέλη, Αθήνα 1983.
- Μποντίλα Μαρία, *«Πολύχρονος να ζεις, μεγάλε Στάλιν»: Η εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη (1950-1964)*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Μπόσης Κώστας, *Εμείς θα νικήσουμε*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.
- Newton K.M. (Επιμ.), *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013.
- Ντουνιά Χριστίνα, *Λογοτεχνία και πολιτική στον μεσοπόλεμο: Τα λογοτεχνικά περιοδικά της αριστεράς 1924-1936*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1988.
- Προπ Βλάντιμιρ, *Μορφολογία του παραμυθιού: Η διαμάχη με τον Κλωντ Λεβί-Στρως και άλλα κείμενα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 2009.
- Σαρτρ Ζαν Πολ, *Τι είναι η λογοτεχνία;*, Εκδόσεις 70, Αθήνα χ.χ.
- Συλλογικό, *Τι είδαμε στη Σοβιετική Ένωση: Αναμνήσεις, εντυπώσεις (1921-1966)*. Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις, 1968.
- Τζιάρας Κωνσταντίνος, *Ελληνικός κομμουνιστικός προσφυγικός τύπος στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Η περίπτωση του περιοδικού «Νέος Κόσμος» 1949-1974*, μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2007.
- Τζιόβας Δημήτρης, *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα: νεωτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα 2011.
- Χατζής Δημήτρης, *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, Εκδοτικό «Νέα Ελλάδα», 1953.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΣΤ', «Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. - Εταιρεία Ιστορικών Εκδόσεων, 2000.

Άρθρα-Δημοσιεύματα

Ιωαννίδου Αλεξάνδρα, «Αντρέι Αλεξάντροβιτς Ζντάνωφ: Μια σημαντική προσωπικότητα της ελληνικής λογοτεχνικής ιστορίας», *The Athens Review of Books* 62 (2015) 49-51.

Κόκορης Δημήτρης, «Μαρξισμός και νεοελληνική λογοτεχνία: περιληπτική χαρτογράφηση», *Το Δέντρο* 222-223 (2018) 18-23.

Νούτσος Παναγιώτης, «Η λογοτεχνική κριτική της κομμουνιστικής αριστεράς του μεσοπολέμου», *Ιστορικά* 6 (1986) 428-437.

Ραυτόπουλος Δημήτρης, «Ο Γκόρκι στο χωριό, ο Μπαλζάκ στο χώμα», *Το Δέντρο* 222-223 (2018) 13-17.